CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

Jagaddhara
Folios - 73

INDIRA GANDHI NATIONAL CENTRE FOR THE ARTS

RECORD NO. 11	LANGUAGE Skt.
ROLL NO. 3 Date of Filming 16-5-96	
ACC NO.	SCRIPT Dev Nagari
Ms. No. 3996	
Bundle No.	
DEC NO. /R. NO	MATERIAL Paper
DESCRITIVE CATALOGUE/TRIENNIAL CATALOGUE VOLUME : An Index to the Register of Mss. in the Pothikhana of Jaipur.	
AUTHOR Jayadeva. Com. - Jagaddhara	NO OF FOLIOS PAGES 73 Folio no. 1 To 6, 17 - Missing
TITLE Gītagovindaṭīkā	COMPLETE/INCOMPLETE
WITH OR WITHOUT COMMENTARY	REMARKS
SUBJECT Kāvya	LOCATION The Maharaja Sawai Man Singh II Museum, Khasmohor Collection, JAIPUR.

Bran

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

हे ॥४॥ मधुमुरनरकध्वंसे दैत्यानां ॥ विनाशकघातक ॥ गरुडासन ॥ गरुडः पक्षिराजः स एवासनमुपवेशस्थानं य
स्य सः ॥ सुरकुलानां केलेः क्रीडायाः निदान आदिकारण ॥ निदानं त्वादिकारणमित्यमरः ॥ छ ॥ अमलकमलदललोचनभवमो
चन ए । त्रिभुवनभुवननिधान जय जयदेव हरे ॥५॥ अमलकमलदलवन्निर्मलपद्मपत्र इव लोचने यस्य स भवजन्मनः ॥
मोचनं खंडकः प्राणेच त्रीणि भुवनानि चेति ॥ त्रिभुवनं तद्भुवनं इव सृष्टं यत्र निधानं निधिरिव ॥ आनंदजनकत्वात् पत्रं पलाशं छदनं
दलं पर्णं छदः पुमान् इत्यमरः ॥ निधानं चालये निधौ इति विश्वः ॥ छ ॥ जनकसुताकृतभूषण जितदूषण समरशमितदशकंठ
जय २ देव हरे ॥६॥ जनकसुतायाः सीतायाः कृतभूषण विहितालंकार जितो दूषणो नाम राक्षसो येन ॥ यद्वा जितं दूषणं पापं येन जि
ध्यापः इत्यर्थः ॥ समरे संग्रामे शमितो दशकंठो रावणो येन ॥ छ ॥ अभिनवजलधरसुंदर धृतमंदर ए । श्रीमुखचंद्रचकोर ॥ जय २ देव
हरे ॥७॥ अभिनवजलधरवत् ॥ नीलमेघवत्सुंदरो मनोज्ञः धृतो मंदरो गिरिविशेषो येन । श्रियो लक्ष्म्या मुखमेव चंद्रः चंद्र इव तत्र चकोर
पक्षिविशिष्टः चकोरेण हिमकरं लालं पायते इति ॥ छ ॥ तव चरणे प्रणता वयमिति भावय ए । कुरु कुशलं प्रणतेषु । जय २ देव हरे ॥
एवं भूत हे हरे तव चरणे वयं प्रणताः अतीव नम्राः तान् भावय जानीहि प्रणतेषु ॥ माद्दशेषु कुशलं कल्याणं कुरु ॥ छ ॥ श्रीजयदेवक
वेरिदं कुरुते मुदं ए । मंगलमुज्ज्वलगीतं । जय जयदेव हरे ॥८॥ श्रीजयदेवकवेरिदं मंगलं सर्वेषां सर्वत्र हितकारि चास्तु ॥ मंगलं उ
ति विशेषो मुदं हर्षं कुरुते विस्तारयति । अर्थाद्गायतां श्रुण्वतां उदितं भगवतो तालानुगमनेन रम्यगीति गानं च खंडादिस्वरेण ॥
दोषाविः यस्य तथा ॥ अत्र कमलेत्यादौ निष्ठेनेति सूत्रेण क्रांतस्य पूर्वनिपातः कलितेत्यादौ बहुलत्वेक वचनियमः इति पूर्वनिपातः मधुम

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

x लक्ष्य x

७

रेतिपदे विलासनसमनस्कयोः स्थालयात दंतयोः संकारवतो रेणुपाया सो न सवतीति चित्रं ॥ छ ॥ अधुना वसंतवर्णनव्याजेन श्री
कृष्णक्रीडावक्तुकामः साधूरकविराशिषयति ॥ पद्मापयोधरतटीपरिरंभलग्नकास्मीरमुद्रितमुरो मधुसूदनस्य। व्यक्तानुरागमिवखेल
दनंगखेद। स्वेदांबुपूरमनुपूरयतु प्रियं वः ॥ १ ॥ मधुसूदनस्य उरो वक्षस्थलं कर्तृ वो युष्माकं प्रियमभीष्टं पूरयतु ॥ संपूर्णं करोतु कीदृ
शमुरः पद्मापयोधरतट्याः लक्ष्म्याः स्तनपरिसरस्य परिरंभणे गाढालिंगितेन लग्नेन यत् काश्मीरं कुंकुमं तेन मुद्रितं चिह्नितं भूमि
वदं मुखरेः उरोन च न्यस्य इति कृत्वा लक्ष्म्याश्च द्विरदइति भावः काश्मीरं कुंकुमं प्रोक्तं। घोटके करभूलयो इति विश्वः कीदृशं
व्यक्तानुरागमिव अंतरानुरागो बहिर्विंदित इव यत्रानुरागस्य कविसंप्रदाये लोहितत्वात्त्वा त्वा म्य खेलदनंगेति कुर्वन्ननंगः अनं
गः स्मरस्य खेदे हे नमस्तुराताया से न घर्मजल प्रवाहो यत्र तथा। पूरोजल प्रवाहे स्यात् प्राणसंस्तुद्धिवातयोः इति विश्वः ॥ छ ॥ श्री
ह्लविरहोक्के विताया राधायास्तमेवानुसरेत्यादिनाकाचिन्सखी कृष्णवार्तां कथयितुमाह ॥ ॥ छ ॥ वसंते वासंतीकुसुमसुकुमा
करैरवयवैभ्रमंतीं कांतारे बहुविहितकृष्णानुसरणां ॥ अमंदं कंदर्पज्वरजनितचिंताकुलतया वलद्बाधां राधां सरसमिदमूचे सहचरी
॥ १ ॥ काचित्सहचरी सखी राधामिदमग्रे वक्ष्यमाणमूचे ॥ वदतिस्म तत्र कृवती वत्र उद्धे कमेका इति कर्मेति यं रसं सं प्रविलासं
तु ग्रेमप्रचिरमंतीं गच्छंतीं बहुविधवारं वारं। विहितं सततकृतौ श्रीकृष्णानुसरणं संबंधययापा। अमंदमुकुटं यथा स्वतितथा
कामवालोक्यो यादितामनंताप्यो घूर्णयाश्चलंती कुद्धे तीबाधे षीडा यस्याः ता॥ वल्लन्नइति पाठे तत्र चलंती राधा शरीरे वाह

७

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

तीमाधवी लुतेति॥ भ्रमरः॥ कोनास्ते तुभ्रमरमित्यस्य संबंधयोगेनकरनीति चरेष्टः टिप्पणी॥ पूर्वोक्तमर्थं गीतेनाह॥ ॥गीतस्यास्य वसंत
रागः॥ रूपकतालः॥ रामलेदेर्णे॥ टीरवडिर्वहोव्रयवद्धद्रुः पुष्पन्पिकहतलताकरेण॥ स्वमनुदावा भ्रमरंगमूर्त्तिर्मनोद्यनंग
स्यवसंतरागः॥१॥ विहरतिहरिरिहसरसवसंते॥ नृत्यतियुवतिजनेनसमंसखिविरहिजनस्यदुरंते॥१॥ हेसखिसरसवसंतेमनोहर
मधुसमयेहरिः कृष्णो विहरति। क्रीडति युवतिजनेनसमं नृत्यति। कीदृग्वसंते। विरहिजनस्य विमुक्तलोकस्य दुरंतेदुःकृए
निघोर्त्तदा। चकारोत्राध्याहार्य्यः सकलपुष्पादिसमैः स्वस्ववृत्तेतदुतिसरसः। युवतिजनेनेति जात्याएकवचनं। दुःखेनांतोयस्य
तदुक्तः॥ कीदृशेवसंते॥ छ॥ ललितलवंगलतापरिशीलनकोमलमलयसमीरे। मधुकरनिकरकरंबितकोकिलकूजितकुं
जकुटीरे॥२॥ ललितायामनोहरायलवंगलतायास्तवंगशाखायाः परिशीलनेनकोमलोमनोहरो मलयसमीरोमलयानिलोय
त्र। एतेनवातस्यसुगंधित्वशीतलत्वाल्पकत्वानिदर्शितानि लवंगलतापरिशीलयतित्वाल्पयति नद्यादिचलत्वःसताज्योतिस्म
स्मांवृंद शाखायोप्रिगुल्पितविम्बः॥ कोमलौमृदुसुंदरविति च॥ धूर्तिस्तुलवंगलताकांतामलयसमीरोनायकस्तयोरा
श्लेषः स्तनोत्कर्षस्योद्दीपनं॥ पुनःकीदृशेमधुकरनिकरेणभ्रमरवृंदेनकरंवितैर्मिश्रितैःकोकिलैः कूजितःकुंजएवकुटी
रोऽल्पकुटीयत्र। यद्वा कूजनं कूजः सिमितः प्राप्तः एवंभूतैः कुंजकुटीरेयत्रकुंसे [illegible] रकुटाच्छोरस्तिरश्रेत्ययः॥
अल्पाकुटीरः स्यात्कुटिरिशाश्वतः मिश्रितेपिकरंवितमितिच॥ पुनःकीदृ[illegible]शे॥ उन्मदमदनमनोरथप
थिकवधूजनजनितविलापे। अलिकुलसंकुलकुसुमसमूहनिराकुलवकुलकलापे॥३॥ उद्भूतोमद

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

गीतगो०३०

८

नम दृष्ट्वा हर्षकामो यत्र एवंभूते॥ मनोरथो यस्याः पथिकवधूजनकस्य तेन ऊनितम विलापो॥ ऊत्याद्वितदेवने विलापपरिदेव

नमित्यमरः। पुनः कीदृशे अलिकुले भ्रमरसंघैः संकुलो व्याप्तः कुसुमसमूहो यस्मिन् निम्नकुले अशोकवकुला

नां कलापः समूहो यत्र॥ यद्वा कीदृशे वकुलः। कलापो भूषणं यस्याः तथा चामरः कलापो भूषणे बर्हे तूणीरे संहतेपि च।

षडूदस्त्रमरस्तथः इति॥ ३॥ मृगमदसौरभरभसवशंवदनवदलमालतमाले। युवजनहृदयविदारणमनसिजनखरु

चिकिंशुकजाले॥ ४॥ पुनः कीदृशे। मृगमदः कस्तूरी तस्य सौरभे तस्य वशंवदाः सुरभितामोदस्या यत्र वादिनीनि बाह्येन

दलमालापत्रदेशिणी येषां ईदृशा स्तमालातरवो यत्र। नूतनपत्रस्तमालो मृगमदगंधमनुकरोतीति। मृगनाभिमे

मदोगंधश्चेषरमपीति हारावली वशंवदतीति प्रियंवदो वशंवदः। खश्इति खश् प्रत्ययः। स्वल्पं नाप यस्य यस्य मागमः। पु

नः कीदृशे युवानाश्च ते जनाश्चेति तेषां हृदयं तद्विदारयतीति विदारणः तादृशो यो मनसिजः कामस्तस्य नखस्य नख

स्येव शोभा तेषामेवंभूतानां किंशुकानां पलाशकुसुमानां जालः समूहो यत्र॥ यद्वा युवजनानां विशुक्ते तरुणानां हृदय

विदारणाय मनसिजस्य नखानां रुचिर्यस्य एवंभूतः पलाशजालो यत्र। पलाशकुसुमानां वक्रत्वात्। यद्वा ताहशीं किंशुक

किंशुक×२ का लौकलिका यत्र। जालं कोरके स्याद् गवाक्षे जालनाययोरपि। विश्वः। क्षीरकोजालकं क्लीबे कलिका कोरकः पुमानित्यमरः॥

५॥ पुनः कीदृशे। मदनमहीपतिकनकदण्डरुचिकेशरकुसुमविकासे। मिलितशिलीमुखपाटलिपटलकृतस्मरत

तूणविलासे॥ ५॥ पुनः मदनमहीपतेः कामनृपस्य कनकदण्डसुवर्णघटितदण्डपुलच्छत्रस्य रुचिरिव रुचि शोभा ८

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

यस्य केशरकुसुमस्य नागकेशरकुसुममं तथा तस्य विकाशचातुर्य्यं यत्र ताः तथाके शरकुसुमैर्विकाशयतीति कर्म्मोपपद
तय: ।। कनककेहेमरटकं इत्यमरः केशरो वकुलो नागकेशरश्चकंधबालकं इतिधरणिः । पुनः मिलिता संगता शिलीमुखास्त्वमर
येषु तैः पटलैः पटलैः पाटलपुष्पसमूहैः कृतो विहितः स्मरतूणविलासः कामतूणीरचेष्टितं यत्र । तूणपक्षे शिलीमुखा बाणा
तथा चामरः ।। अलिबाणौ शिलीमुखौ इति ।। ७ ।। विगलित लज्जित जगदवलोकन तरुणकरुणकृतहासे विरहिनिकृन्त
नकुंतमुखाकृतिकेतकिदंतुरिताशे ।। ८ ।। पुनः विगलिता चासौ लज्जा चेति कर्म्मधारयः सा विद्यते अस्य तदस्य संजातं तार
कादिभ्य इतीतच्प्रत्ययः ।। यद्वा । लज्जितः सावेक्षः विगलितलज्जितस्य जगतो वलोकनेन तरुणकरुणकैः युवकरुणवृक्षैः
पुष्पविकाशच्छलेन कृतो हासो यत्र ।। हासस्य श्वेतत्वात् ।। तरुणकरुणपुष्पसाम्यं श्यामवर्णस्तु शृंगारः श्वेतो हास्य प्रकीर्तितः
इति सारस्वतः यद्वा नानादृष्ट्वा वल्योकनेन तरुणकरुणनिमधानं करुणकुसुमान्येव कृतो हासो येन तरुणकरुणः सा वस्थ धानं निर्दे
गतलज्जस्य कलज्जस्य वलोकनेन हि करुणयुक्त एव साधूनां हास्य स्वतारुण्याद्वेति करुणः युवसंवृक्षैः कृपायां करुण
स्यादिति विश्वः पुनः विरहिणां वियोगिनां निकृंतनाय छेदनाय कुंतमुखाकृतिः निरस्त्र विशेषमुखं सदृशैः केतकैः केत
कीपुष्पैः दंतुरिता व्याप्ता दिशो यत्र । यद्वा निकृंतयतीति निकृंतनः नन्द्यादिभ्यो ल्युः विरहिनिकृतश्चासौ कुंतमुखाकृतिश्चेति
कर्म्मधारयः तादृशाकेतकदलै ।। तदंतुरिता आशा यत्र ।। निकृंतनम् निस्त्र तुणगत्या । शार्वम्यिस्ः केतकआष्टोऽकाशातोपि

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

गी०टी०उ०

२

केतकाधानहेतो। रिति मेघसंदेशो पान्थामकठोरकेतककलिस्वासं दिग्धमनुजैर्धैस्वं तिमालतीमाधवे इ तंतचार्थ। केत
किरेणुरेतास्तेइति कश्चित्पादः॥ तत्केतकारम्भे शिखे त्रिमरुतेण मलूरजपुष्पं बहुलम्बं दुरन्तरम्भे गोदंड एव। अन्यस्मिन्न
पिमुख्ये दंडं एवं मुन्नतंदं तयोर्गिर्च त्वरवनीति ध्वनितः निम्नोन्नते तथावाप्ते। दंडरं कथ्यते बुधैः इति धरणिः अत्रापि हास्य
श्रास्य शाशा हृयोर्दन्तताल्व्य सकारयोरनुप्रासाच्छं त्य॥ छ॥ माधविकापरिमलललितेनवनमालिकेनजातिसुगंधो
मुनिमनसामपि मोहनिकारणीतरुणाकारणिबंधो॥ ७॥ पुनः कीदृशो। माधविकायाः वासंत्याः परिमलेनगंधे
न ललितो मनोज्ञो विकसितो। स्तवकीति ध्वनिः परिमलोगंधमात्रेऽपि विमर्देत्थेऽपि स्तो रं वेदुरितिधरणिः ललितं ललविलो
सद्भक्षपस्यः पुनः नवमालिका नेवारीतिप्रसिद्धा जातिः स्वनाम्नैव प्रसिद्धा ताभ्यां सुगंधौ शोभनसुगंधयुक्तोगंध
योद्गत्पत्तिसुरभिलसितेति समासांतः नवमालिकाशाखाकास्यकाणो कसूद्दलितेक स्वः यद्वा नवमालिकाकुसु
मकुसुमचयने। यद्वा नवमालिकायाः जातिर्जन्मतया शोभनो गंधो यस्य। जातिरितिजनीप्रादुर्भावे स्त्रियां क्तिन्। इदा
जनोर्जा इतिजादेशः केचित्तुयकारमनस्यैवपठंति तत्पक्षे नवमालिकयाहेतुभूतयासुगंधयुक्तः इतित्यर्थः सु
गंधएव। पुनः मुनिमनसामपि वशीकरणं सिद्धानि स्वभावत एव मोहयति बच्चडा नवनाम समनोसियोवसंतो मोहय
तीति माहात्म्यं दर्शितमपि शाष्टेन तरुणानां प्रकारणबंधौ। स्वहेतबंधौ॥ कुत्रविरहतीति स्थानमाह॥ बालुकर्द ७

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

तिमुक्तलतापरिरंभणपुलकितमुकुलितचूते। वृंदावनविपिने परिसरपरिगतयमुनाजलपूते॥८॥ वृंदावनविपिने वृंदावननाम्नि
वने हरिर्विहरतीति अन्वयः॥ स्फुरंत्यां शोभमानायां चलंत्यां वा अतिमुक्तलतायां वासंतीलतायाः परिरंभणेन आलिंगितेन मुकु
लितः पुष्पितः पुलकितो हृष्टश्चूतो यत्र। यद्वा मुकुलमेव मुकुलितं सात्विकः। तत्पुलकितरोमांचित स विद्यते यस्मात् द
स्यजाते तारकादिभ्य इतच्॥ एवंभूतश्चूतो यत्र॥ एतेनातिमुक्तलता नायिकायं दृष्ट्वा स्य नायकत्वं आलिंगनरोमांचस्वेद
कामविकारः सूचितः तथाहि। कंपस्वेदोथरोमांचः पृथिमा वल्गुलस्खले। आविर्भवति नारीणां अनुरागवशात्मनां इति स
स्तः विपिनं काननमित्यमरः॥ कीदृशे वने। परिसरपर्यंतं तत्र परिगते सर्वतोभावेन गतेन यमुनाजलेन पूते पवित्रे एतेन
स्थानस्य क्रीडायोग्यता दर्शिता॥८॥ श्रीजयदेवकवेरिदं भणितमुदयति हरिचरणस्मृतिसारं॥ सरसवसंतस
मयवनवर्णनमनुगतमदनविकारं॥९॥ श्रीजयदेवकवेरिदं भणितं कर्तृ उदयति उदितं भवति। कीदृशं भणितं हरिचरण
स्मृतिसारं॥ हरिचरणस्य स्मृतिरेव स्मरणमेव सारो यत्र। सारो धनं न्याय्यं वा पुनः कीदृशं सरसं सरसकृतं वसंतस
मयवर्णनं यत्र॥ पुनः कीदृशं अनुगतः संलग्नो मदनविकारः कामविलासो यत्र। यद्वा सरसश्चासौ वसंतश्च तथेति योज्यं॥ अ
थवियोगिनां दुःसहं वायुं कविर्वर्णयन्नाह॥१०॥ दरविगलितमल्लीवल्लिचंचत्परागप्रकटितपटवासैर्वासयन् कान
नानि। इह हि दहति चेतः केतकीगंधबंधुः प्रसरदसमबाणप्राणवद्गंधवाहः॥११॥ दरवसंते गंधवाहो वायुः चेतो दह

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

वसंते गंधवाहो वायुः स्वेनोदहति॥ अथोत्र विहरणं किं कुर्वन् स्वकाननानि वासयन् वनानि सुरभीकुर्वन्। दरविदलि-
तायाः ईषद्विकसिताया मल्ल्याः मल्लिकाया वल्लीकुलतामुवंचद्भिः रजश्छटैः परागैः पुष्परेणुभिः प्रकटितपटवासैः प्रक-
टीकृतपटवासचूर्णैः। अनेकपटवासवासनेनात्यत्वं दर्शितं पुनः कीदृशः केतकीगंधबंधुः केतकीपुष्पसौरभ-
सहचरः तेन सौरभ्यं चकथितं। पुनः कीदृशः प्रसरतः प्रकटीभवतो ऽसमबाणस्य कामस्य प्राणवत् प्राण इव।
अथवा। प्रसरता कामबाणेन प्राणवाही सौगंधवाहस्त्रेतिकर्मधारयः॥ वसंतवायोस्त्रयस्तत्त्वादेवशीतलत्वं
अत एव शीतलेनापि दक्षिणानिलेन दाहकृति चित्रं। दृषद् दर्पे दरोऽव्ययम् इति विश्वः॥ परागः कौसुमे रेणौ स्नानीयादौ रज-
स्यपीति अमरः। हि हि तावधारणे। इत्थंविधः स्वेनोदहतीत्यर्थः॥ पंचबाणत्वादेवासमबाणत्वं तदुक्तं च स्मरते। हर्षणश्च
प्रहसनो मोहनो मूर्छनस्तथा। विद्रूपणश्च कामस्य शराः पंच प्रकीर्तिताः॥१॥ प्राणनाम पिवाङ्मनश्चे मगंधवहश्चेत्
उन्मत्तश्च। वसंतदिवसानामनंगोद्दीपकतया विरहिणां दुःसहत्वं वर्णयन्नाह॥ उन्मीलन्मधुगंधलुब्धमधुपव्याधूत
चूतांकुरक्रीडत्कोकिलकाकलीकलकलैरुद्गीर्णकर्णज्वराः॥ नीयन्ते पथिकैः कथं कथमपि ध्यानावधानक्षण
प्राप्तप्राणसमासमागमरसोल्लासैरमी वासराः॥१॥ अमी वसंतसंबंधिनो वासराः दिवसाः पथिकैः पान्थैः कथं कथम-
पि अतिवर्तनीयप्रकारेण कष्टसृष्ट्या वा नीयन्ते प्रेर्यन्ते। उल्लिंघिता देखमाहा कीदृशाः उन्मीलन्मधुगंधेत्यादि १

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

धवीकसौरभैर्लुब्धैः सरभसैः मधुपैर्भ्रमरैर्व्याधूतेषु कंपितेषु कंपितेषु चूतांकुरेषु कोकिलानां कोकिलानां कलकूजितैः स-
त्कर्णावकर्णमधुरकोलाहलैः कष्टेन कृच्छ्रेण उदीर्णः प्रकाशितः कर्णज्वरः श्रवणोपतापो येषु दिनेषु कथंभूता इत्यपेक्ष्य-
ह। ध्यानेत्यादि ध्यानेन चिंतनेनावधानमेकचिंतनं यात्क्षणप्राप्ता या अल्पकालमनुभूता या प्राणसमा या स्त्री वितद्-
दृश्या कांताया समागमरसे संबंधस्वरूपरसेनोल्लासैर्हर्षहेतुभिः यद्वा कथिकविशेषणमेतत्। मधु पिबतीति म-
धुपः अतो उपसर्गे टकः। व्याधूत इति धूञ् कंपने क्तः॥ आम्रश्चूतो रसालोस्त्री इत्यमरः॥ अंकुरोऽभिनवोद्भिदि इति श-
काकली तु कले सूक्ष्मे ध्वनौ तु मधुरास्फुटे। इत्यमरः। उद्गीर्णः। गृ निगरणे रीत इति क्षतो ती चेइपरत्वे चातिदीर्घस्य
निष्ठातो नः पूर्वस्य द इति निष्ठानस्य कारस्य णत्वं। पांथः पथिक इत्यपि अमरः। वा क्लीबे दिवसवासरौ इति॥ साव-
माद्यलहामनविरहिरणः कांता विपक्षी तत्यबोधत इति प्रसिद्धः। विरहविधुरायै राधायै माधवं सखी दर्शयति। ए-
व। अनेकनारीपरिरंभसंभ्रमस्फुरन्मनोहारिविलासलालसं। मुरारिमारादुपदर्शयंत्यसौ। सखी समक्षं पुनरा-
ह राधिकां॥ १॥ असौ सखी पुनरिदं गीतं वक्ष्यमाणं राधिकामाह। उक्तवती। कीदृशी सखी। आराद्दूरे समक्षं यथा स्यात्त-
था उपदर्शयंती। दर्शनविषयीकारयंती। कीदृशं हरिं अनेकनारीणां परिरंभसंभ्रमेण आलिंगनादरेण स्फुरन्नितस्ततो गच्छ-
न्दृश्यमानः स चासौ मनोहारि। विलासे लीलया वांछा तस्यास्तत्र मत्तम् इति। तयमुद्दूरमादरमिति शाश्वतः। मुरादैत्य

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

विशेषस्तस्यारिः शत्रुः आराद्दूरसमीपयोरित्यमरः। अस्मिन्नेव श्लोकार्थं गीतेनाह। छ। गीतस्यास्य रामकरी रागः रू
पकतालः॥ रामल्ल हृणं॥ सर्वोपप्रसा तासमलक्षणं च॥ नीलं तिचोलं स्वत नोव हवी। कोनेपदे यत्तमधिशिप्ते तपिमा
नोन्नताणमकरी प्रदिष्टा॥ राग॥ छ॥ हरिरिह मुग्धवधूनिकरे। विलासिनि विलसति केलिपरे॥ ए॥ हे विलासिनि मुग्धा
स्वरूपमिति विकारवति राधे इह मुग्धवधूनिकरे मनोहरतरुणीवृन्दे हरिर्विलसति। स्वच्छः क्रीडां करोति। कीदृशे के
लिपरे। क्रीडापरायणे किं भूतो हरिः॥ चंदनचर्चितनीलकलेवरपीतवसनवनमाली केलिचलन्मणिकुंडलमं
डितगंडयुगस्मितशाली॥ १॥ चंदनेन मलयजेन चर्चितमनुलिप्तं नीलं श्यामं कलेवरं शरीरं यस्य। पीतं पीतवर्णं व
सनं वस्त्रं यस्य वनमाला अस्तीति ततः प्रत्येकं कर्मधारयः यद्वा। चंदनचर्चितं च नीलकलेवरं च पीतवसनं च वनमा
ला च एतानि विद्यन्ते यस्य स तथा अतइनवनाशितपरकरणात् करोतादपि निप्रत्ययः। कीदृशः केलिना चलती म
णिकुंडले ताभ्यां भूषितगंडयुगलं यस्य। स्मितशाली ईषद्धास्यवान् अत्र एवं कर्मधारयः। कलेवरं शरीरेपि
वोद्यतांडे कलेवरं इति धरणिः। वसनं च वस्त्रं भित्यपि स्मि शईषद्धसने कृप्रत्ययः केचित्तु स्मितमीषद्धास्यं विद्यते
अस्य स मयीशालि शिनिप्रत्ययः। तद्धितार्थिकारीयइति सुन्दरं सुदर्शन्ति। वधूनीरीस्नुषास्त्रीचैतन्ये
कार्थवर्गेपि चित्तेन्वात्॥ सामान्यस्त्रीवाचको वधूशब्दः वधू यद्वा। केलिपरः परमपुरुषार्थी यस्य तस्मिन् दृशः सम्योग ११

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

न्ति तेन विलासं सु गोपीनां चेष्टितमाह ॥ ॥ पीनपयोधरभारभरेण हरिं परिरभ्य सरागं । गोपवधूरनुगायति काचिदुदंचितपं
चमरागं ॥ १ ॥ काचिद्गोपवधूः पीनयोः पयोधरयोर्भारभरेण विपुलकुचगौरवातिशयेन सानुरागं यथा स्यात्तथा हरिं परिरभ्याः
लिंग्य मुहुः चित्तं पंचमरागं उदंचितं उच्चतं पंचमरागस्य पश्चाद्गायति । गानं करोतीति [illegible] पंचमाख्यो रागः त
दन्तरं तया गीतमित्यादि शृंगारे पंचमस्वरबाहुल्यमिति शास्त्रे कथितः । तथा च संगीते मध्यमपंचमस्वरैर्हास्यशृंगारयो
रिवेदितिपंचमो रागभेदे स्यात् । पंचानां मपि पूरणे । पंचमस्वरोद्भवे पंचमोपंडवे स्त्रियामिति विश्वः ॥ ॥ काचिद्विलासविलो
लविलोचनखेलनजनितमनोजं । ध्यायति मुग्धवधूरधिकं मधुसूदनवदनसरोजं ॥ २ ॥ काचिन्मुग्धवधूः मनोहर
त्वितोऽधिकमतिशयितं यथा स्यादेवं मधुसूदनवदनसरोजं मुखकमलं ध्यायति चिंतयति । ध्यै चिंतायां धातुः । कीदृशं
विलासविलोलयोः कलस्य तिर्यक् विलोचनयोश्चक्षुषोः खेलनेन संचारेण जनितमुत्पादितो मनोजः कामो येन सत
था तं खेलनमिति षिल संचारे ल्युट् ॥ वराङ्गे मनसिजः कुसुमेषुरनङ्गः इत्यमरः । वक्त्रास्यवदनं तुंडमाननं मुखमित्यस्य
रे सिजातं सरोजं अनेहः [illegible] ॥ ३ ॥ कापि कपोलतले मिलिता लपितुं किमपि श्रुतिमूले । चारु चुचुंब नितंबवती दयि
तं पुलकैरनुकूले ॥ ४ ॥ कापि नितंबवती गोपी दयितं प्राणप्रियं श्रीकृष्णं चारु यथा स्यादेवं [illegible] चुचुंब चुंबनमकरोत्
कीदृशी [illegible] किमपि कार्यं लपितुं वक्तुं श्रुतिमूले कर्णमूले मिलिता संलग्ना इति कंपनात् चुंबने हि सखीहास्यकरमिति वा

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

गी०टी०रा० नेमतदारध्यामिलाव।कीदृशी।कपोलतले।पुलकैरोमोद्गमैरनुकूले।कांतस्तेन कथ्यकरेतनत्कस्मा
पितदीयसंगमात्।सा चिकाताविजातेत्यक्त स्वरूपानुकूलयोस्तुल्यमित्यमरः।श्रुतिश्रवणावेद्ययारिति ध
१२ रणिः॥स्वरस्तलाव्यो मात्र स्वरजंभोगोपवेप्यपु।वैवर्ण्यमश्रुप्रलय इत्यष्टौ सात्विका स्मृताः॥४॥केलिकला
कुतुकेन च काचिदमुं यमुनाजलकूले।मंजुलवंजुलकुंजगतं विचकर्ष करेण दुकूले॥५॥का
पि गोपी हस्तेनामुं कृष्णं दुकूले पटवस्त्रे विचिकर्ष आकृष्टवती तिलाव।यमुनेकूले कालिंद्या विपि
नोपलक्षिततीरे॥यद्वा।यमुनायाजलं यमुनाजलं तस्य तीरे।मंजुलो मनोहरो वंजुलो वंजुलो वेतरसो व
यत्र कुंजे तत्रागतं मिलितं।कुंजके पि निकुंजकुलं हत्यमित्यमरः॥चकारपूर्वीपे चायमसमुच्चयार्थः॥मनोज्ञं मंजुलं इत्यम
रः॥वंजुलो वक्कुलेरव्याते वंजुलो वेतसे मतः इति धरणिः॥दुकूलपट्टवाससि इति वि॥वनेकाननतोययोरिति चाकेलि
कुतुकं केलि इति इतिकर्मपदं।नदुकूले गृहीत्वा हरिमाकृष्टवतीत्यपि विरोति कुं चा हरिमात्मसमीपं निनाय धायेत्याकु
अत्र गृहीत्वेतःध्यसूहार्यं सा गौरवपरहत्वया न रुचिर्ज्ञायते॥६॥करतलतालतरलवलयावलि कलितकलस्वनवंशे
रासरसे सहनृत्यपरा हरिणा युवतिः प्रशशंसे॥६॥ काचित्तरुणी हरिणा हतैन प्रशंसे प्रशंसिता कर्मणि लिट्
कीदृशी॥रासरसे गोपस्त्रीडानुरागे सहनृत्यपरा सहकालं नृत्यती।पुनः कीदृशी॥करतलयोर्हस्तयोस्त १२

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

लेनच पेटध्वनियतरलयां चंचलया वलयावल्याकपटं श्रेणीललितः संयुक्तः कलः स्वनो वंसोत्थक्रममधुच्छाष्टसहितो वेणुर्येन
तत्कम्पपेटे तत्करस्वरूपानूर्ध्वयोस्तलमिति विश्वः। रामः। कोलाहलध्वनेगोप्यक्रीडनयोर्मत इति विश्वः। श्लिष्यति कामपि चु
म्बति कामपि रमयति कामपि रामां पश्यति सस्मितचारुपरामपरामनुगच्छति वामां॥७॥ गोपीश्लिष्यति आलिंगति कामपि
रामां चुम्बति। कामपि रमयति क्रीडयति। सस्मितचारुमनोहरां यथा स्यादेवं परां श्रेष्ठां पश्यति। अपरां अन्यां रामां तासु
णीं सुदक्षिणां वा अनुगच्छति। पश्चाद्व्याख्यानीयोऽर्थः॥ रामायोषित्नितंबिनी त्यमरः सुदक्षिणे मतो रामो रामा योषित्वरस्त्रीति ति
धरणिः॥छ॥ श्रीजयदेवभणितमिदमद्भुतकेशवकेलिरहस्यं। वृंदावनविपिने ललितं वितनोतु शुभानि यशस्यं॥८॥ श्रीज
यदेवकवेरिदं भणितं वाक्यं तु यशस्यं ललितं वितनोतु॥ कल्याणानि तनोतु। अर्थात् गायतां श्रृण्वतां वा कीदृशं अद्भुतमाश्च
र्यकरं केशवस्य केलिरहस्यं क्रीडा हर्षो यत्र गोपीनां समस्तयाराहित्येन युगपत्सर्वासां केलिनाप्रीणना दृष्टिकरं पुनः की
दृशं विपिनविनोदकलया विपिनविहारकौशलेन वलितं संवलितं यस्य स्यंयुवासेहितं साधुवातवदितमिति याववत्॥छ॥
अधुना राधायैकृष्णकेलिचातुर्यं पुनः कथयन्नाह॥ विश्वेषामनुरंजनेन जनयन्नानंदमिंदीवरः। श्रेणीस्या
मलकोमलैरुपनयन्नंगैरनंगोत्सवं। स्वच्छंदं व्रजसुंदरीभिरभितः प्रत्यंगमालिंगितः। श्रृंगारः सखिमूर्त
तिमानिव मधौ मुग्धो हरिः क्रीडति॥१॥ हे सखि हे राधे मधौ वसंते मुग्धो मनोहरो हरिः क्रीडति। कइव मूर
तिमान् शरीरी श्रृंगार इव। किं कुर्वन्। अनुरंजनेन अनुरागेण विश्वेषां वधूनां स्तंसारिणां वा आनंदं

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

हर्षं जनयन् उत्पादयन्। पुनः किं कुर्वन्। इंदीवरश्रेणी नीलनलिनमाला तद्वत् श्यामलकोमलैः। लक्ष्म
नो हरेरंगैरवयवैरनंगोत्सवं कामहर्षं उपनयन् उपस्थापयन्॥ पुनः। कीदृशः स्वच्छं व्रजसुंदरीभिः स्वतंत्रगोपी
भिरभितः। सर्वतो नानाभावेन प्रत्यंगमंगमवयवमवयवं आलिंगितः। गोपीभिरेकदालिंगनेन यया यदंगमाश्लिष्टं तदेवा
लिंगनमिति प्रत्यंगमालिंगितो भवति। कश्चित्तु स्वच्छंदमित्यालिंगनक्रियाविशेषणमित्याहुः तन्मेव। पदमिल
हा श्रृंगारोपी दृशः एवं वर्तते तत्रापि सर्वतो योज्यं। श्रृंगारः स्वरसे देस्यादाद्यरसे वगजमंडने इति विश्वः॥ पुंसः स्त्रियां स्त्रियाः पुंसि॥
संभोगं प्रति या स्पृहा श्रृंगार इति संख्यातो रतिक्रीडादिकारणमिति वा॥५॥ श्यामो भवति श्रृंगारः सितो हासः प्रकीर्तितः इति स्मृ
तः। विश्वः शब्दः सर्वपर्यायः संसारवाची वा। इंदीवरं तु नीले स्मिन् इत्यमरः कालः श्यामलो मेचकौ इति च। मधुश्चैत्रो मधुर्दैत्यो
मधुकोपि मधुर्मतः। इति शाश्वतः। प्रत्यंगमिति वीप्सायामव्ययीभावः मर्यालेनित्सपदः सह चेद्देतुमाह॥ ३॥ अद्योत्संगव
सद्भुजंगकवलक्लेशादिवेशाचलं प्रालेयप्लवनेच्छयानुसरति श्रीखंडशैलानिलः किंच स्निग्धरसालमौलिमुकुलान्यालोक्य
हर्षोदयादुन्मीलंति कुहूः कुहूरिति कलोत्तालाः पिकानां गिरः॥१२॥ अद्य इदानीं वसंतसमये श्रीखंडशैलानिलो मलयानि
लः उत्संगे क्रोडे वसंतो वसतिष्ठमाना भुजंगाः सर्पाः तेषां कवलक्लेशात् ग्रासोपतापादिव ईशाचलं हिमालयं प्रालेयप्लवने
च्छया तुषारमज्जनेच्छया अनुसरति। अनुगच्छति। इवशब्दः उत्प्रेक्षायां। उत्प्रेक्षा सि व्यंजकः तदुक्तं मन्ये शंके ध्रुवं प्रायो नूनमित्येवमादिभिः
उत्प्रेक्षा व्यंज्यते शब्दैरिवशब्दोपि तादृशः इति। उत्प्रेक्षालंकारोयं यथा प्रकृत्यैव स्थिता वृत्तिः तेन तस्य तरस्य सो अन्यथोत्प्रेक्ष्यते य
त्तासु धर्मेषां विदुर्बुधाः। इति न केवलमिदमेवमिति नावक्ष्यपरमुत्प्रेक्षितं इत्याह। किंचेति। किंच पक्षांतरे पिकानां कोकिला १२
नां गिरो वाक्यरचना उन्मीलंति उल्लसंति कीदृशाः याः कुहूः कुहूरिति कलोत्तालाः कुहूकुहूरित्याकारेण अव्यक्तमधुरध्वनिना

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

कलोमधुरउत्ताला विस्तृताः प्रगल्भावा उद्वेलालापोल्लाला इत्यमरः केलिवनकुहःकुह्रूःकुह्रू इति गिरन्ती लतिकलोत्ताला
कलोमधुरउत्तालाउद्धतः ध्वनयः एवपदं तिकस्मात् स्निग्धरसालमौलिमुकुलानि कोमलचूतस्य नवकडुमलानि आलोक्य
दृष्ट्वा हर्षाद्यादानंदोद्रेकमारभ्य विदह्य जांगे इति पाठः॥ अद्विपदस्य वैयर्थ्यात् ईर्ष्यावलोमिति ईर्षाख्या सौ अवलमृत्युति
भूतोरसालस्तु त्पत्तिः प्रालेयं मिहिका चाथ हिमानी हिमसंगतिः। अमरः श्रीखंडोपलहितः शैलः आमश्चूतोरसालोऽसौ
त्यमरः॥८॥ इदानीं कथोपक्रमं त्यत्काकविर्लीकाना हिषयति। रासोल्लासभरेण विभ्रमभृतामाभीरवामभ्रुवां अभ्यर्णे
परिरभ्य निर्भरमुरः प्रेमांधया राधया। साधुत्वद्वदनं सुधामयमिति व्याहृत्य गीतस्तुति। व्याजादुद्भटचुंबितः स्मितमनोहा
री हरिः पातु वः॥ इह हरिर्लक्ष्मीवीयुष्मान्पातु रक्षतु। कीदृशः रसोल्लासभरेण गोपक्रीडा हर्षातिशयेन विभ्रमभृतां ला
लित्य युवतीनां शृंगारचारधारिणीनां आभीरवामभ्रुवां गोपांगनानां अभ्यर्णे समीपे निर्भरं गाढं यथा स्यात्तथा उरः व
क्षःस्थलं परिरभ्य आलिंग्य राधया उद्भटं चुंबितः प्रकटेन चुंबितः कीदृश्या राधया प्रेमांधया अनुरागातिशयेन नेत्रहीनये
व। कथं चुंबितः इत्यत आह गीतेति गीतस्तुति व्याजात् गानप्रशंसा छलेन किं कृत्वा त्वद्वदनं तव मुखं सुधामयममृत
मयं साधु सोत्तममिति व्याहृत्य उक्त्वा कीदृशो हरिः स्मितमनोहारी तस्याः चुंबनकौशलमाकलय्य स्मितेन मनोहर्तुं शीलं य
स्य स तथा। ताः खील्ये गिरिनिः गोप आभीरः इत्यपीत्यमरः वामे मनोहरे सुभ्रौ यासां तास्तथा अभ्यर्णे निकषोऽपि च ति धरणिः पा

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

×दीना×२

चितिपारब्धे आसंसायां लोप्युः ॥ ४३॥ ॥ इति श्रीमज्जगद्धरविरचितायां गीतगोविंदटीकायां प्रथमः सर्गः ॥ ॥ ४३॥
अथ हरौ राधा तावातिचम्य परिहासमतमा सखीमाह ॥ विहरति वने राधासाधारणप्रणये हरौ विगलितनिजोत्कर्षा
दीर्ष्यावशेन गतान्यतः ॥ क्वचिदपि लताकुंजे गुंजन्मधुव्रतमंडली मुखरसिखरे लीना दीनाप्युवाच रहः सखीं ॥ १ ॥ राधा स
खीं रहो गोप्यं गीते वक्ष्यमाणं उवाच । उवाच उक्तवती । वयस्यां अहंकिमर्मीकः कीदृशी हरौ वने हरौ कृष्णे विहरति क्रीडति
सति व शीनं अस्माभिः स्तुतया अन्यत्र चलिता । कीदृशो हरौ साधारणप्रणये अन्यगोपीवत्स्यपेक्षि तिकत्तस्यैर्ष्या अतश्च
हृद्यविगलितनिजोत्कर्षात् अहमेवातिप्रणयवतीति वक्रुमानात्स्यावात् कीदृशी क्वचिदपि लताकुंजे लीना कन्न
लितलताच्छादिते निजोत्कर्षात् दूरगृहे तिरोहिता यद्यपि कुंजशब्देन लताच्छादितगृहमुच्यते । लताशब्दः
वार्थः तृणादिस्वहस्तिरस्कार्यं लतापदोपादानं अतएव निकुंजकुंडौ वाल्मीवेल्लता दिपिहितोदरे इत्यत्रापि
आदिशब्देन तृणादिपरिग्रहः । कीदृशे कुञ्जे गुञ्जन्ताः कलं ध्वनन्तो मधुव्रतानां भ्रमराणां मंडली
तिः ख्ये: मुखरं शाखाग्रं शिखरमग्रभागो यस्य । कीदृशी दीनापि सोत्कर्षप्रणयवती मातरि
स्कृत्याधुना गोपीषु प्रणयो यस्य दर्शितः रहिता । यद्यपि दीना तथापि तत्परिहासेन वशीकृ
तहृदया न कुप्यति कीर्तयतो रसेति तावत्प्रणयपरे (मि) विश्वासेयाज्ञा प्रणयं यो रिति विश्व अ १४
न्यत इति अन्यादिन्यपश्चस्यापश्च ख्यानी मितिरन्यात स्तिः । मधुव्रतो मधुकरश्च भ्रमरः षट्पदालि

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

यः इत्यमरः। स्यान्मंडलं द्वादशराजके च देशे बिंबे कदंबके चेति विश्वः। मंडलं च षट्पमरास्त्रि लिं
ना। श्लोकोक्तमेवार्थं गीतेनाह॥ब॥ गीतस्यास्य गुर्जरी रागः रूपक तालः। रागलक्षणं पूर्वं चो
क्तमेव। रासे हरिमिह विहितविलासं। स्मरति मनो मम कृतपरिहासं॥ ध्रु॥ मम मनः कर्तृ हरिं चि
द्धं स्मरति। ध्यायति। कीदृशं। कृतपरिहासं विहितविलासं। पुनः कीदृशं॥ ब॥ संचरदधरसुधामधुरध्व
निमुखरितमोहनवंशं। चलितदृगंचलचंचलमौलिकपोलविलोलवतंसं॥२॥ संचरतो इति छतया
अधरसुधया मधुरेणाधरामृतमनोहरेण ध्वनिना शब्देन मुखरितः शब्दितः मोहननामा वंशो येन
मोहयतीति मोहनः नंद्यादित्वाल्लुः। यद्वा संचरदधरसुधामधुरध्वनि यथा स्यात्तथा मुखरितो
मोहनकारी वंशो येन तं। पुनः कीदृशं चलितमावर्तितं दृगंचलमपांगो यस्य च चलंश्चकपोले मौलि
श्चशेखरं यस्य स चंचलमौलिस्तेन तान्नातिगत्वाद्यति इति ध्वनिः कपोले गंडे विलोलश्चलोनतंसः कर्णपूरं यस्य। पश्चायमे
कः कर्मधारयः। अवतंसः वतंसः वष्टि भागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोः अपं चेव हसांतानां यथा वाचा निशा दिशा॥
द्वयं कारलोपः। पीयूषममृतं सुधेत्यमरः। अग्रतागोपि अथा चलमिति धरणिः मौलिः किरीटे मिल्लोइ इति विश्वः॥ ३॥ चंद्रक
चारुमयूरशिखंडकमंडलवलयितकेशं। प्रचुरपुरंदरधनुरनुरंजितमेदुरमुदिरसुवेशं॥३॥ चंद्रकेन विचित्रवर्णोल्ल
केन चारुणा शोभमानानां मयूरशिखंडकानां मयूरपिच्छानां वलयेन संघेन वलयिता वलयाकारेण वेष्टिताः केशा
यस्य तं। गोपबालकानां शोभार्थं मयूरपिच्छैः केशा बध्यंते। अत एव प्रचुरेण विस्तीर्णेन पुरंदरधनुषा सेंद्रचापे

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

नानुरञ्जितचित्तो मेदुरः स्निग्धः स्निग्धयोर्मुदिरो मेघस्तस्येव सुष्ठु मनोहरो वेषो वेद्वर्णो यस्य तं ॥ छ ॥ स्निग्धसान्द्रघनमे
दुर इति धरणिः ॥ अब्दजीमूतमुदिरजलमुग्धूमयोनयः इत्यमरः ॥ गोपकदम्बनितम्बवतीमुखचुम्बनलम्भितलोभं ॥ बन्धुजीवमधु
राधरपल्लवमुल्लसितस्मितशोभं ॥ ३ ॥ पुनः कथंभूतं हरिं । गोपानां कदम्बः समूहस्तेषां नितम्बवत्यः स्त्रियः तासां मुखचु
म्बने तेन लम्भितः प्रापितो लोभो येन । पुनः कथंभूतं हरिं बन्धुजीववद्धमधुरो मनोज्ञो अधरपल्लवो यस्य तं । पुनः कथंभू
तं । उल्लसितस्मितशोभनं उल्लसितो मनोहरो स्मितशोभनं यस्य तं । बन्धुको बन्धुजीवकः ॥ मधुरौ स्वादुप्रियौ तन्नौ ।
इति कोषः ॥ छ ॥ विपुलपुलककुचपल्लववलयितवल्लवयुवतिसहस्रं । करचरणोरसि मणिगणभूषणकिरण
विभिन्नतमिस्रं ॥ ४ ॥ पुनः कथंभूतं हरिं । विपुलाः बहुतराः पुलकाः रोमाञ्चा यस्मिन् तद्भुजपल्लवं तेन वलयितो वेष्टि
तो वल्लवो गोपास्तेषां युवतिसहस्रं येन । पुनः कीदृशं करचरणश्च उरश्च हृदयं च तेषां मणीनां गणो रत्नसमूहस्ते
षां भूषणं अलंकारः तेषां किरणास्तैर्विभिन्नं खण्डितं तमिस्रं अन्धकारं येनेति । मणिः [illegible] विद्या(?) मेखल
षलयोर्मणिः रत्नं मणिरर्जुनो(?)च । कंधरे(?) वोत्तानोर्मणिः इति कोषः ॥ उरो वक्षस्तरो श्रेय इति कोषः तमिस्रं सतिमिरं तमो ध्वं
जलदपटलचलदिन्दुविनिन्दकचन्दनतिलकललाटं । पीनघनस्तनपरिसरमर्दननिर्दयहृदयकपाटं ॥ ५ ॥ पुनः कथंभूतं
जलदस्य मेघस्य पटलं समूहः तत्र चंचलयोः यो इन्दुः चन्द्रस्तस्य निन्दको निन्दाकारी यश्चन्दनतिलकस्तद्युक्तो ललाटो यस्य तं । पुनः कि० १९

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

पीतेति पीनौ मांसलौ घनौ स्तनौ कुचौ तयोः परिसरो विस्तारस्तत्र मर्दनं पीडनं तेन निर्दयं दयारहितं हृदयकपाटं
यस्य दयाहीनत्वेनेनं सुखस्य मातः कं गोराणां मुखरंजनकवक्षो मुखितमेवेति भावः इति ॥ ७ ॥ मणिमयमकु
रमनोहरकुंडलमंडितगंडमुदारं पीतवसनमनुगतमुनिमनुजसुरासुरवरपरिवारं ॥ ६ ॥ पुनः कथंभूतं हरिं मणि
मयस्य मणियुक्तस्य सुवर्णस्य यासौ मकरो मकरस्य नदाकृतिस्तेन मनोहरो मनोहरौ कुंडलौ ताभ्यां मंडितं अलं
कृतं गंडयुगं यस्य तं । पुनः कथंभूतं उदारं । उत्कृष्टं । पुनः पीतवसनं । पीतं वसनं वस्त्रं यस्य तं । पुनः अनुगताश्च
स्थिता मुनयो मनुजा लोका सुरादयो असुरा दैत्यास्ते एते वराः श्रेष्ठाः परिवाराः परिजना यस्य तं । यद्वा । अनुगामेषु
मुनिमनुजसुरासुराणां परिवारो मुख्यमेलको यस्य मकरो मत्स्यभेदे दारो मत्स्यश्रेष्ठः इति विश्वः । मनुजा मा
नवा नराः इत्यमरः । परिवारः परिकरः परिकरो परिच्छदः प्रवर्षयोः इति विश्वः ॥ ८ ॥ विशदकदंबतले मिलितं
दलंगम् कलिकलुषभयं शमयंतं मामपि किमपि तरंगदनंगदृशा मनसा रमयंतं ॥ ९ ॥ विशदे विमले कदंबतले मिलितं उपस्थि
तं । पुनः कीदृशं कलिकलुषात् कलिकालजातपापात् भयं शमयंतं । यद्वा कलिः कलहः कलुषः पापस्तयोर्भयं का
मतस्मात् भयं पीडां शमयंतं दूरीकुर्वंतं । पुनः कीदृशं हरिं दृष्टिपातादिना मामपि राधामपि दूरस्थामपि किमपि निर्वचनी
यं यथा स्यात्तथा तरंगत् नेत्रोच्छलन् । अनंगो यस्मात् तादृशा दृष्ट्या मनसा आकारेण तेन तेनः । यद्वा मनसा मां रमय
ति । अहं वरमे । हृदये तस्या योगं विहाय रसमग्नाण लक्ष्मी मयि तरंगतरलं नयनं पातयन् मामपि रमयति त्र्य
ति लावः रमयंतमिति तिकालक्रियाया वर्तमानत्वात् । वर्तमाने निर्देशः । यद्वा मनसा कीदृशेन तत्तरं
गदनंगमेव पतंपति कोपित रंगदनंगदृशा कामिने लपयेः तरंगदृशेति पाठे तत्र तरंगदृशा हरिणा
समं कलुषासह सत्वरं यथा स्यात् देवं रमयंतमिति ॥ आवृषे सहसा अयमिति धरणिः । कलुषं इत्यने
नावमं घोडरितउष्टत इत्यमरः ॥ ७ ॥ श्रीजयदेवभणितमतिसुंदरमोहनमधुरिपुरूपं । हरिचरणस्मर

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

णं प्रतिसंचरति कृष्णपवतामनुरूपं॥८॥ श्रीजयदेवभणितमिदं गीतमिदं कर्णे एतादृशं सरसवती सञ्चयः कीदृ
शं। अतिसुंदरं मोहनं मोहजनकं मधुरिपोः कृष्णस्य रूपं यत्र। संप्रति कलियुगे हरिचरणस्मरणं प्रति गुण
वतां धार्मिकानां अनुरूपं योग्यं कलियुगमाहात्म्यात् जयना दिक्षु नमनुध्यानं विष्णुस्मरणमेव महत् श्रेयस्क
रमिति यद्दर्थिनां स्वर्गो नित्यनंदमिति तावत्। मोहयतीति मोहनः इति निघ्यादिवत्॥ अनुरूपस्वला वेसेनापालकप
ञ्छन्देदयो रिति॥ छ॥ अधुना कंठिता राधा कृष्णे चलतृष्णे तस्मिन्नायकमाह॥ ॥गणयति गुणग्रामं ग्रामं भ्रमदंप
नेहदेवहरति रूपगर्वितो दोषविमुक्तनिह्नुतः। युवतिषु वलक्ष्णे कृष्णे विहरिणिमाविना पुनरपिमनो वामक
मं करोति। करोमि किं॥१॥ हे सखि मम मनः चित्तं कर्तृ पुनरपि इदानीमेव कृष्णे कामं अत्तिलाषं करोति किमुपा
यांतरं करोमि मम नायातमिति तावत्॥ कीदृशे कृष्णे युवतिषु तरुणीषु अन्यासु वलक्ष्णे। जातानिलाषे। पुनः कीदृशे
मां विना मां त्यक्त्वा विहारिणि क्रीडाकारिणि। कीदृशं मनः वामं विरुद्धं अनायतमिति यावत्। वामत्वे हेतुमाह। यस्मा
दिदं मम मनः कृष्णस्यापराधस्यापि रूपादिरतिकला कौशलादिकं वा गुणास्तेषां ग्रामस्य समूहं गणयति संख्या
युक्तं करोति॥ त्वमिदपि तातेरपि ततमेवि स्मरणे न हेतेन चेष्टते। सर्वदैव तज्जतमनः इत्यभावः। वाममिति
कृ चिन्मात्रः। तत्पदं त्वामं क्रोधगते हेनेन वाञ्छति॥ त्वमूर्ते क्रोधत्वावेधन्त्रं॥ परितोषं महतीं प्रीतिं वहति धारयति। दी
यमानं व धारणादिकं हरतो। विमुञ्चति। परित्यजति। नीरागे पिजन सानुरागहृदयमिति। अतएव वामगुणाश
ध्यानैरूपादौ मौर्व्यामूहे दृकोदरे। गुणः सत्वादिसंध्यादिहरितादिष्वपि विश्वः। ग्रामः संवसथे प्रोक्तः समूहेपिलिंग
तो इति धरणिः। त्वमेव ग्रामः प्रहादिस्थो णिनिति स्वार्थे णप्रत्ययः॥ सकामं अनुमतो कामे इत्यमरः॥ उक्त विताना नायिके यं लक्षणे चास्या
॥ छ॥ उद्दाममन्मथमहाज्वरवेपमानं रोमांचकंचकित मंगक मावहती संवेदवेपथुघन कलिकाकुलाङ्गी॥ मुक्तेवितानतरतः कवीन्द्रः॥ छ॥ अधुना
कामपीडितां सहमानां राधां सखीं प्राह॥ ॥गीतस्य स्य मालवरागः एकतालीतालः॥ रागलक्षणं चोक्तमेव॥ छ॥ सखि हे केशिमथनमुदारं रम १६
य मया सह मदनमनोरथभावितया सविकारं॥ हे सखि हे आलि मथनं केशिदैत्यस्य नाशकं श्रीकृष्णं मया सह रमय संयोगं कारय। यवा कान्ता इच्छ

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

णाईच्छा केशो नगः केशो स्यात्प्रातिकेशथी श्ध्र्धतस्याः केश्पामथनं स्मणेन विश्रमणं केलिमथनं कृत्वाः छंदो सेग तया व्युट्टो नेग सयाध्रु
मनोरथं करोति कीदृशं प्रासेउसारं महंतं। कीदृशपामया मदनमनोरथसंवित्तया। मदनस्य कामस्य मनोरथञ्ज्ञातस्या मुवोतिप्र
यस्त्वति तप्रामयाकीदृशं तं। सविकारं विकारःकामजो भावः। यद्वास्य विकारं कामविकारं कुचोदरादिप्रकटनं तत्सहितं तदुक्तं
सिकसर्वस्वे॥ नातीमूलं कुचोदरप्रकटनव्याजेन यच्चेष्टितं साकांक्षमुकुरीकृएंप्रवलतानीवीनिबंधस्य केशस्य मेसंयमो वुक
मित्रमित्रादिसंदर्शनैः सो तागपाविशेषप्रसक्तिकथनैस्तु सानुरागो गिलो। इति॥ छ॥ निस्तत निकुंज गृहं गतया निशिरहसि निली
यवसंतं। चकितविलोकितं सकलदिशास्तिस्तसरसेनहसंतं। पुनः कीदृशपामया। निस्तत निकुंजगृहं अव्यक्तलतागृहं नयाध्या
सयाएतेनातिसारस्त्रिनंउक्तं॥ तदुक्तं सारते॥ विवाहे तीर्थयात्रादौ बंधनोत्सवकेतया॥ नटनृत्ये तथा केलौ विवादेप्याभसंगतो॥ छ॥
असतीसंकुलेदेशेरतुपतापाद्युपप्लवे॥ चौरिकायातिसारस्यात्तद्द्वाराति हारयेत्॥ इतिपुनःकीदृशं तं। निशि रात्रौ रहसि गो
पस्थानेनिलीयतिष्ठतिस्त्रयवं संततिष्ठंतं। एवं स्तंभानकस्थितस्पतीति सेकुंचितमात्मानं कृत्वा वस्थितमितिभावः कीदृशपामया
चकितेनभक्त्या विलोकितानिरीक्षिता सकलादिग्येया कृत्वह को निलयतीष्टती ति कृत्वा वास्य यमेव वा स्पर्यैहृदयं कोतमनु
रागीविलक्षुयास्वसीयु संगोपनार्थं चेतिभावः कीदृशंतं। रतिरसंभरसस्येनरतो सुरतेरसस्तो वेगउसाहोवातस्य वशेनायनया स्येन
पगेणवाहसंतं। निस्तंतं रस एकांतमिति धरणीः निलीयेति लिंउः॥ अश्लेषणे निपूर्वात्वाप्रत्ययस्यल्यप्॥ रसस्तो वेगउसाहः स्मरः चे
ति नंदैत्यविश्वाविसंमस्तानीतिनघालिवल्तुः अस्यां सकलगाथायां पूर्वार्द्धगामविशेषणं उत्तरार्द्धं हृष्णस्येति बोद्धव्यं॥ छ॥ प्रमथस्त मोग
मलक्षितयापुचाटुशनैरस्तकूलं। मर्द्धधुरसित तासितया निथली कृत्सुद्धरु कूलं॥ प्रथमं समागममलक्षितया अनेककाल

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

ज्ञाते नम्रीते नसांनिध्ये न क्रीडितया कीदृश्यां तत्। पटुचाटुशतैरनुकूलं चैल समापनोदृढतरं। संस्तव शतैरनुनये कारकं। एवं दुकूलं तव
ति प्रथममिह देयं प्राप्नुयादिति : सात्र मृदुमधुरवचोभिर्यौनतज्ञं निधाने करतलमप्यगात्रे स्थामयेच्छ स्पर्दस्याच्छुरितमुपरि
मर मारिपिष्टद्धाद्व। प्रथमसमागमे हि कामिन्यो लज्जिता सर्वं भिमानमावहंति या श्लिष्टः केवकिमिति न मया मूढया प्राणनाथ
वुं वत्सस्मि रवचन विनतिः किं कृता किं न दृष्टः। तौ कं कस्मादिति मयवं धूवे हितं चिंतयंती पश्चात्तापं चरति मरुणी वे मित्रेजाके
रसङ्गे तिस्ररतः। कीदृग्रूपा मया मृदुसस्मे श्रान्ये वामधुरे मनोहरे स्मितसाचिवे एषद्धसितजल्पिते यस्यात्तया कीदृश्या। तं हि पि
ली कृतं दृष्टं बंधमेऽघनेडुकूलं उघस्थित पटवस्त्रं येन कांते नैव दत्तेनाकृतं वसनं कांतसंगमे स्वयमेव शिथिलं सर्वं नितं
कं सारते। कांते तल्पमुपागते विगलितानीवी स्वयं बंधनात्। वासो विश्लथमेखलागुणधृतं किंचिन्नितंबे स्थितं एतावत्सखि वे
सांप्रतमहं तस्यांगसंगे पुनः॥ कोसौ कास्मि रतिं च कीदृशमिति स्वल्पापि मे न स्मृतिः कीदृग्रूपा मया। ४॥ किंशाल्ययनायन निवेशतया
खिरमुरं ह्रि ममेव शायानं कृतपरिरंभणं बुवनयाय परित्यक्तनाधरपाने॥३॥ किंशाल्यशयनेन पल्लवेस्तरशय्यायां निवेशतया तदुक्तं
ते। संकेतलोके निभृतस्वोपविष्टं। गाढं परिश्लिष्य निसापिकांते। अन्योन्यगात्रे विशानीव एगात्र॥ हूं हूं तदास्य स्वजन्मा स्विमानं। कीदृशं तं ममैवाग
स्विन्नवहस्तके शायायां सुखसंसुप्त एतद्द्वाश्लिंगनसेद विविक्षुद्रयोस्त्रि। यथा स्वको के अस्य कृदे तद्द्रुतगाटाश्लेष लीलावतन्वनेज नितं
घंमैवाङ्ग॥ अपश्ये सर्वैव मिथुनमयशिथोगेलीयते निकंटां निगदति लिलपूर्वतंडुलंतं हुना द्दः पुनः कीदृग्रूपा कृतपरिरंभणे
द्वनयाः संदूष्यालिंगनसैद तयोः कंनडुक्रंतरने। न। घनकलितकांतश्लो लास्यो परिष्टत्वज्जतियदिनारी धूलकेरोतरीयाक
दनके तं पसुवनं वा विधिशुः कलयति जघनो यश्लोषमेनेक वौ द्दः॥ कीदृशां तं। परिरस्य आलिंग्यकृते अधरपाने येन तं ... तच १८

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

अधरं दृष्ट्वा न डिद्धापानं मरस्यन्त्या नयनवदनयुगले ये ति डिद्धप्रचारं। ग्रहणमयन विदध्या दृस्त्रकेचा स्तनादे। कुचयुग हादे डेोम
हूनं चो रुयुगे इति सरत:। पल्लवं कि त्रायं छेद:।। छ।। अलस निमीलित लोचनया पुलकावलि ललित कपोलं। श्रमजल छक
लते वरयाव रमदनमंदा लिनलोलं ।।४।। कीदृशया मया अलसमनं च तन्निमीलितं चेति ताहृशं लोचनं यस्याः यद्वा कामक्लिनवि
लंबेन ति मीलितं पिहितं लोचनं यस्या एतान्तो गिक: काम विकार सूचित: तथा च नायकालंकरणे यत्र मूर्द्धा भ्रमारस्य पाद पर्यंतं क
क्रियाः श्रेलत वि हि तायस्मा त्तस्मादो गिक मुच्यते। अमरेणाप्युक्तं। निवृत्ते चांगसंगात्पां द्विविधो गिकमा ख्रिते।। पुनः कीदृ
शं।। पुलकावलिं ये रोमांचपंक्त्या ललितो मनोहरो कपोलयस्यतं अनेन सात्विका विष्कार: सूचित: तदुक्तं स्तरते।। स्मरणे संगमे वैव प्रियस्या
लोकने तथा।। रेडु त्रयं समाख्याच्च सात्विक: संप्रवर्तते। अन्यच्च नावी विनोचनेव धौ मुकुर्मुकुः केशपाशविश्लेषोद्वत्प द्रो साक्षि
कोः स्मृताः। कीदृशं मया श्रमजल स्फुरताया मंडलिनवा रिणा सिक्तं सकलं कलेवरं शरीरं यस्या स्तया। इत्यपि सात्विक भावस्य सू
चितः। कीदृशं परमदनमद्यात्वर मद्यं तमं आगमनात् आगमदर्शनावदर्षद्धा अतिलोलं अन्पर्यंवं सदृश मिलियावत् अनेन पि
वंचं लागच्चेना पि सात्विक भाव एव दर्शितः सकलं खंडेरागवस्तु लिका ल्लकलेह सिविश्वः। यद्वा श्रमजलं सकलकलेवरे समस्त
कायेस्या स्तया। काये स्वकलेवर मि ति विश्वः। छ।। कोलिक कलरवकूजितया जितमन सिजतंत्र विचारं। श्लथकुसुमाकुल कुंतलया न
खलिखित घनस्तन तारं।।५।। कीदृशया मया कोकिलकलरवे कूजितया कोकिलानां कलरव अव्यक्त मधुरध्वनिः वत् कूजितं यस्य स्या
एतदपि सुरताधिकाच्च सुकंरपिकस्य वैस्ता। दालपू हल्लोचकमयूर कपोत कंठस्य पारापातादि कलध्वनिरंतरस्वं तेने च निश्व सित
स्यत्कं तदा विनादि: संयोजयेद् रनचुंबनमैथुनादैको दृशं। जितमनसिजतंत्रस्य वात्स्यायनादि कृत काम सौत्रस्य बिंबा येयेन

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

तं॥ सफलकामत्राणमित्यर्थः॥ कीदृशया मया। पंकजकुसुमावि स्तुति नवनुषा ओकुलो अरुणवस्त्र थे ति एवं कुलं कुलं
स्यास्तया॥ एतदुक्तं भवति॥ कर्मणि पदं गमनविधिना दूतके उत्तानादि रति। कीदृशं तं नखेनलिखितं॥ कृतो घनो लेख
इत्नेन तारोयेन एते नवान्युत्सुरति सुकिं॥ एतदुक्तं भवति॥ आश्लेषचुंबननखच्छता ताडनानि संमर्दनं प्रसूनेरणं तु लि
तानो कृत्वा पुरुषायितस्य नायिकणालेकानो स्तो तरमे वर्ततिवा तराणि तद्रः कृडितं दधि कूड अत्र क्रोकरू इवन्तं नन्त्राधमं
त्यास्तूर्णो रति विश्वः॥ कीदृशया मया॥ ॥ चरणरणितमणिनूपुरयापरिपूरितसुरतवितानं॥ मुखरविसृंखलमेखलया
पकारग्रहं चुंबनदानं॥ ८॥ कीदृश्या मया। चरणयोः पादयोः रणितौ शब्दितौ मणिनूपुरौ यस्यास्तया॥ या मारब्धसंबंध
स्तस्यना या उत्कृतं उक्तं रसिकास्तर्वेस्वे उद्घाटिताया सुरतो यदो रूजाश्रीषितानो रूगतौ तवे ता। याम्पूत दास्यान्यकृ
तो यदास्याः बकुलितं नयनसरोजं नेत्रकमलं यस्याः येन वा॥ एतद्गुस्तुतिकाल सूचकं॥ उक्तं च तत्र तौ॥ मूर्छनांमील
नं चाद्यो स्तुतिकालस्य सूचकं॥ सर्वं मे तत्परिज्ञाय साधु येवयं ततः कीदृशया मयालिः सहावसमर्था निपतिता
तनुलतानाय स्या॥ एतेन स्तुतिकालो वरावस्ताकथिता तदुक्तं भवति। अंगे स्वेदश्च लच्चैव॥ केशवस्त्रादि संवरितिः अतो स्तुति सुखे
नार्थ्या वियोगेच्छा चागम्यते॥ कीदृशं तं मधुसूदनं मधुदैत्यं सूदितवान् मधुसूदनं। यद्वा मधु वसंतेन कामवाञ्छया ज
यस्य तं मधुदैत्यसंहस्यती ति मधुसूदनं॥ धृतो रते कांचीचारमुद्धरा उपानार्थ कीदृशं तं उदितमनोजं उनकामं
इति उत्सर्गादितो धातोर्क्तप्रत्ययः॥ ईषदर्थे दरो वयं इति अमरः अप्यगीत स्यगीतना मालंकारः॥ ७॥ श्रीजयदेव भणितमि

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

दमति वायमधुरिपु निधुवनेशीलो सुखमुत्कंठितगोपवधूकथितं वितनोतिसलीलं॥८॥ इति श्रीजयदेवभणितं करसुखं वितनोतु॥
गायतांश्रृण्वतां च श्रीदृशां अतिशायि ... ख्यावस्य निधुवनशीलसुरतासंधि यंयत्र पुनः कीदृशं उत्कंठितयागोपवध्वा राधिकयाकथितं य
त्र पुनः कीदृशं लीलां श्रृंगाररसावयाक्रियातत्सहितं निधुवनमयो उन्मादकरं विदः इति हारावलीस्वेतावे शीलने शीलमितधर्मः
धुनाकामवासनाराधा आह॥९॥ हस्तस्रस्तविलासवंसमनृजुभ्रूवल्लिमद्वल्लवी। वृंदोत्सारिदृगंतवीक्षितमतिस्वेदार्द्रगंडस्थलं। मांसुदी
क्ष्यविलक्षितस्मितसुधामुग्धाननं कानने॥ गोविंदं व्रजसुंदरीगणवृतं पश्यामि हृष्यामि च॥ हेसखि कानने अलिकगोपांतस्याहं दर्शनयोग्य
पश्यामि। तद्दर्शनेनचहृष्यामि। कीदृशंगोविंदं कानने व्रजसुंदरीगणवृतं॥ गोपीस्त्रमृदुवेष्टितं पुनः कीदृशं मां उद्वीक्ष्यदृष्ट्वा हस्तात्
स्रस्तोविगलितो विलासार्थं वंसक्रीडार्थनिमित्तो वेणुर्यस्य॥ अनेनराधायांप्रेमसंभ्रमस्य सात्त्विकभावो सूचितः॥ किंच नवगारस्यं। कीदृशंसंश्लिष्टरूप
स्फुरितः सर्वतः संपूर्णीकृतः स्फुरत्वितानोरतिविस्तारो येन। कीदृशपामया। सुखशंबाबालविशृंखलाउन्मुक्ताभेखलाकांचीयस्यैः
यद्वा मुग्धस्यशक्षावित्तखलाः अक्रमेण निरूद्धामेखलायस्याः श्रृंखलाकुमुदेकोचांवस्त्रेषाक्रमबंधनइतिविश्वः। स्तियडस्फुरताद्वृश
कौपिल्पाद्यतिक्रमवता कांचीबद्धेत्यर्थः। एतेनविपरीतसुरतत्वं सूचितं तदुक्तं कोके। स्वेच्छयाप्यमि लिवल्लतेयवायोपितिरं वितिपूर्व
बाधितं। अदित्तोद्धूतित्यत्रमेखला। तं निपात्यनखद्विवेष्टिते। वक्रवक्त्रमतिकांवितांङ्क्रिकातामरं नवघनसमुदके। सर्वतः कहितटे
त्वामोयद्दा। श्रेषष्ठंवे सिद्धमुक्तमूर्जितं। सुखरवष्टं खलमेखलयेतियावेनत्यदेतुखयः। अधिगता ज्ञाताश्रृंखलाबंधनंयस्या वष्टित्ता
वयुरि ल्लोपः। पृषोदरादित्वाद्वालोपः। तं कीदृशां कचग्रहणे नकेशपाशपातनेनसुरतंबुबुनेदानंदस्य। इदमपि विपरीतरतारंभसूचनं।
रणकृपाचक्षुद्धानेक्रमक्रमपेनरलितसिध्यति। वितानंक्रमवसरेऽवे येहकर्मीलोलो येन इति विश्वः। कीदृशपामयास्रस्ता वेस्तु स्वस्येमय

×पूर्वपत्रस्याः
द्रुमिदं×७

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

रसालसत्या दरसुकलितनयनसरोजा ॥ तिः सह लिपिशिम तत्र लतया मधुसूदन मुदितमनोज्ञा ॥ ७ ॥ रति सुखसमये स्फुरत सुखशीतिका
लेन रसेन शृंगारेण वा अलसया मेघरया एतेन सुखिसुख स्थानि वधस्य स्थिते उक्तं सानिध्यकत्वकमिति। तं कीदृशी दरसुकलितेक्षणं ॥ यतः पूर्वमद्ध
धूमानि दर्शिता नि पुनः कीदृशी अमदस्सुपल्लीमतीनां कुटिलस्के तलता सुकान्तानां वल्लवीनां गोपीनां दृष्टे समदे अत्र्या इदृवीर्यपरा पूर्वपक्ष
मी दृगांतर्वीक्षितं कटाक्षेक्षणं यस्य ॥ एते मदृष्टिमस्सुखवा रुधयाम नसुन्दरीष ि पथ लास्य चंद्र ि वंदुमः कीदृशी अतिस्वेदेन आर्वि
धर्मेण आर्द्रं स्निग्धं गंडस्थलं यस्या ॥ एतवस्थो रूराधया विलोकितइति नात्पाराधा समागतो करतया सा चिकरापाङ्गस्वेदस्प
तिमाय चो पुनः कीदृशं विलज्जितेन लज्जया स्मितइषधासस्ते देवामृतं तेन मुग्धानन यस्य। रसनेरा रामावघ रत्कपिलिका वि
चासरफस्पलचं विविधो मलासः विलासः प्रेयोनामालंकारः। तदुक्तं दंडिना प्रीतप्रकामानेय ततत्वेयइत्य निधियतो मधु
नामिनायिका मनो ऽङ्कदत्र्यति ॥ ७ ॥ दुरालोकस्तोकस्तवकनवकाशोककलिका विकाशः कासारोपवनपवनोपि
व्यथयति। अपि भ्राम्यद्भृङ्गीरणितरमणीयानमुकुलप्रसूतिश्चूतानां सखि शिखरणीयस्तु सुखयति ॥ १ ॥ पदे सखि
दुरालोको वियोगी नमुद्वेजकत्वात् दुःखेनालोक्यत इति दुरालोक्य नरइति दुरालोकस्तोकोत्पस्तवकोगुच्छो यस्यास्ताइश
स्यानवकाशोककलिकया नूतनाशोकपन्लवाविकाश उद्योतमाव्यथयति पीडयति यद्वा। स्तोकस्तवकनवकाशोककलि
तकाया विकाशउज्झो न मदुरालोकः पोडाजनकत्वात् कसारोपवनो पवनः सरस्समीपस्थः वनदीनो पिव्यथयति। अ
पि सर्वपिदीपयामानुध्ये। कासारोपवनपवनचेनसुषदोपिमोव्यथयति वित्रमितिजाय ः। कीदृशो वातः। दुरालोकस्तोकस्त
कनवकशोककलिका विकाशयतीति कार्मण्यपरा ॥ पश्चाद्धुक्षेत्र एतेन मदचरस्त्रिनयात्म तत्वानिवारकत्व जिनकेवलमेतदेवपूर्वं

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

श्रोत्राणां इव सुकलप्रसूतिकलितैः बौद्ध मणिस्वरणीपर्वतेन सुखयति॥ नसुखंकरोति कीदृशी त्वाम्यंतीनां सौरसलोलाद्युपर्य्यप
रिपार्श्वेषु चलंतीनां रंगीणां रलितैः रमणीयामनो ह्रापीत्यर्थः॥ मम च यस्या यौग्य चाम्॥ दुर्लोक इति॥ दुःखेनालोक्यात अत्रार्थे
ईषद्‌दुःखसुखदुखार्थेषु खलप्रत्ययः॥ उदोपदः हायरणी नाम्नैव अधुना स्वर्गालिक विलोकान्ना विषयति॥ ७॥ साह्वल स्मितयमं
कुलोकुलगलद्द मिल्लमुल्लासितलूवलीकमलीक। दर्शितसुजा मूलार्द्ध स्तस्तनौ। गोपीनां निभृतं निरीक्ष्य ललितं कां
चिच्चिरं चिंतयः॥ अत्र मुग्धमनोहरो हरस्तु वः क्लेशं नवः केशवः॥ ३॥ भवतरुण केशवः कृत्स्नो वो युष्माकं स्तम्भ डिक
नां क्लेशंकष्टं हरतु॥ कीदृशः मुग्धः मनोहरः। मोहयुक्तः सुंदरः। पुनः कीदृशः गोपीनां ललितं मनोहरं निभृतमेकांतेनि
रीक्ष्य दृष्ट्वा हर्षोत्कं। विदग्धां चिरं बहुकालं यथा स्यात्तथा अंतर्मनसि चिंतयन् ध्यायन् आस्ते इति निभृतं कीदृशं स
कृत सालिप्रायस्मितमिषद्धसितं यत्र। पुनः कीदृशं। आकुलाकुलो यंता स्तव्यसोगणा दउन्मुक्ता नवलधमिल्लः केशपा
शो यत्र पुनः कीदृशं उल्लासिता उत्तालिता भ्रूवल्ली भ्रूलता यत्र पुनः कीदृशं अलीकेन मिथ्या रूपेण मूलेन वा दर्शिता सुजा
मूलार्द्ध यत्र स्तनौ च दर्शितौ वेति द्वंद्व समासः प्राप्ये गच्छादेक वद्भाव अर्द्धं शाष्टोहस्तस्तनयो रेतिसं बध्यते। दूहा त्यर रू बौ न
धःस्थ यतेस बंधेक मलिस्र बंध्यते लतं ते सावन्य स्तत्व्यापदेशामिति न्यायात्। धमिल्लः संयते केशे सुंदरे स्तहते पिवेतिध
रणिः अलीकं तु मिथ्यायोरिति च॥ दोर्दंड वेस्तु उद्गत्य मरः॥ अलके चोद्‌दुःरहितः केशवो यत्र॥ ॥ इति श्री ज्ञानसुंदरी विरचि
तायां टीकायां सारदीपिकायां द्वितीयः सर्गः॥ २॥ कंसारिरपि संसार वासनाबद्धशृंखलां। राधामाधाय हृदये तत्याज व्र
जसुंदरीः॥ ७१

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

कंसारिरपि इत्यस्मिन् श्लोके राधां हृदये आरोप्य व्रजसुन्दरीः गोपीः तत्याज इत्यन्वयः। सह क्रीडन्तीनां सुन्दरीणामपि तासां
त्यागात् राधायामनुरागः सूचितः। कीदृशः राधा संसारवासनया संसारे छाया बन्धः शृंखला इति। च निगडरूपा इति वृत्ति
शृंखलेव बन्धकत्वात् इति भावः। पूर्वानुतापोत्थापकः संसारवासनया इदानीमपि विधुर विरहतामाह॥ छ॥ इ
तस्ततस्तामनुसृत्य राधिकां मनङ्गबाणव्रणखिन्नमानसः। कृतानुतापः स कलिन्दनन्दिनीतटान्तकुञ्जे विषसाद म
धवः॥ ३॥ स माधवः कालिन्दीतटान्तकुञ्जे यमुनातीरलतापिहिते विषसाद विषादं चकार। किंभूतः राधिकामगको
पि मृगतामनतिनीमितरुतोनेकस्थाने अन्विष्य। कीदृशः अनङ्गबाणव्रणेन कामशरक्षतेन खिन्नं दीनं मानसं म
नो यस्य पुनः कीदृशः कृतानुतापः विघ्नता सा सर्वा अन्विष्य राधा अहं दृष्टा इत्यनुतापः इत्यर्थः। पश्चात्तापो नुताप
इति विभूतिरमरः॥ केचिच्च नयोः श्लोकयोः किमर्थं चमत्कारिणः पूर्व श्लोकेन परिहरणं तिरन्तः अर्थयोर्विषाद्यथा
हि पूर्वश्लोकेन व्रजसुन्दरीत्यागमात्रमुक्तं॥ द्वितीयश्लोकेन स्वराधया अन्वेषणं पूर्वकं यमुनातीरे विषादमाह॥ इत्यनयो
रर्थयो भेदः पुनरुक्तिर्नाशपौनरुक्ति विरोधश्च सप्तिश्लोकानि॥ छ॥ इदानीं श्लोकक्रममर्थं गीतमाह॥ ॥गीतस्यास्य गुर्ज
 री रागः॥ यतिमवतालः॥ हरिहरिहतादरतया गता सा कुपितेव॥ हरि हरि इति खेदे। हतादरतया न स्पृष्टा मत्त्वेनसार
राधिकामां यद्यपि निश्चयेन सखीसमूहेन दृष्ट्वा विलोक्य दृष्टा चलितागता सा नान्तरेति भावः। बलिरत्रार्थे इत्यर्थः। कीदृश्या

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

मयापि सापराधतया व्यलीकत्वेन हेतुना अतिशयेन न निवारिता गमनान्न निषिद्धेत्यर्थः। यद्वा अतिशयितं तस्यं यस्येति
मयेत्यस्य विशेषणं। क्वचित् धृतमति पाठः॥ तत्र धृतं गृहीतमित्यर्थः॥ छ॥ किं करिष्यति किं वदिष्यति सा चिरं विरहेण॥ किं
कृतेन धनेन किं मदीयेन तेन सुखेन॥२॥ सा राधा चिरं विरहेण चिरकालविरहेण किं करिष्यति किं वदिष्यति मम जनधनादिनेति किं
तो विना सकलमेव निःफलमिति भावः॥३॥ चिंतयामि तदाननं कुटिलभ्रू रोषभरेण शोणपद्ममिवोपरि भ्रमताकुलं भ्रमरेण
॥३॥ तस्याननं मुखं चिंतयामि कीदृशं मुखं शोणपद्ममिव रोषभरेण कोपातिशयेन कुटिले वक्रे भ्रुवौ यत्र तच्च। कीदृक्
मिव उपरि भ्रमता भृंगेनाकुलं व्याप्तं। शोणपद्ममिव रक्तकमलमिव कोपेन रक्तं मुखं रक्तपद्मतुल्यं भ्रुवौ भ्रमरतुल्यं
इति राधाया उपलंकारः तथा चोक्तं च दानन [illegible] अविदितनिदाघ्रृतिः। भ्रमरस्य [illegible] इति पंकजं इति शोणं
कोकनदं [illegible] मरः॥ छ॥ तामहं हृदि संगतामनिशं भृशं रमयामि। किं वनेनुसरामि तामिह किं वृथा विलपामि॥४॥
तां राधां हृदि संगतां मनोविषयीभूतां अनिशं वारंवारं भृशं अतिशयेन अहं रमयामि क्रीडयामि। इह वने तां राधां किं
अनुसरामि। वृथा व्यर्थं किं विलपामि। विरहिणो हि कामिनीं ध्यायंति विलपंतीति भावः॥ छ॥ तन्वि खिन्नमसूयया हृदयं दं।
वा कलयामि तन्न वेद्मि कुतो गतासि न तेन तेनुनयामि॥५॥ हे तन्वि कृशांगि तव हृदयं असूयया [illegible] तथा
खिन्नं दीनं इत्यहं कलयामि। अनुमानेन अधुना कुतः [illegible] गतासि तन्न वेद्मि जानामि तेन हेतुना त्वां नानुन
यामि न प्रसादयामि परिशीलनं न करोमि इति भावः। क्रियाक्रियायोः [illegible] इति संबंधे षष्ठी [illegible]
तरक्रियोपेतानामनुनयामि [illegible] प्रधानेन [illegible] इत्यर्थः कृतः इति [illegible]॥ छ॥ दृश्यसे पु

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

[illegible]गानमेवमेविदधासि॥ किंतु स्वसमन्वयमपरिहिताना नदनाभि॥ ६॥ इत्यादे नमुकुलो एवं गतागतयातयाता[illegible]
दधासि करो षि हृदये दुःख पूर्ववत् समस्तस्मादस्त्र वरवा। कदिह नता मा॥ छिद्रां नकेनहेतुना नदा [illegible]
नुकंपन मह्यं वादेरनात्रो स्तयामि॥ ७॥ पिद्धस्पर्शेरतिविन्यः॥ ७॥ कदापि मपरे कदापितवेदृशीं नकरोमि। देहि मे
[illegible] दर्शनं मम मन्मापेन दनो मि॥ ७॥ हे सुंदरि त्वं कृत मपराधं कदाप्यता॥ कोपस्य अपराधे हृदये मपराधतव
कदापि न करोमि किं मत्वेव ब्रुवे॰ अत आह॥ अकृतमन्यापेन दनो मित्युपन्तो पद्युक्तो सत्यार्थः॥ इतोनि
तिदु दुःखपत्ता पलिडिन्नस्त्रं प्रेणवं तपिताधु करोमीति नृत्यावृतीं मानवे नलुट् प्रयोगः॥ यद्वा वर्तमान
सामीप्ये वर्तमानवद्भविष्यतिरिदर्थे लट् करिष्यामीत्यर्थः॥ ७॥ वर्तते इति जयदेवकवि नः हरेरिदं प्राप्
तं ना किंतु विनूस मुद्रसंतवकोरोहिणी रमणेन॥ ली॥ इदं गीतं जयदेवकविना ५ लीनं रतं की हरौ नहरेः तस्य स्प्रणतेन
कुसरेणाप्य वेणीतिपावे हरेर्प्रवेणानलस्य स्याथते नपुनः कीदृशेन किं वंद्यविल्वना मा या सनं क्तलं वा अतिमरुच्या समुद्रमिव
तस्य सर्वो रोहिणी रमणेष्वं इव य यासागरसे लवस्य द्रुत हृद्धिकारी तथा जयदेवोपि किंत्व विल्वसं स वस्तस्य मद्धिकरः खेलति
याय॥ जयदेवकविरहिति प्रसंसायां स्याथयकरूपस्य यः प्रवरणं क्रमते मीयो मायते च चतुः पयेइत्यमरः॥ गोविंद हरेण तिः
को हरिराहिणी व्याघिनि सरवली॥ इति श्रीराधाकथमनंगास्त्रवलपीडयती तितकथ्यन्नाह॥ छ॥ नृपलवे कुरपा
मलरं गीता निबाणागुसोस्रवरापालि दिति सारे ता/ तस्याम नंगजयडंगमस्त्रवायामस्त्राणि निद्रामजगतिकिं मैं २२

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

तानि॥ ११॥ तस्यां राधायां स्मरेण कामेन द्व्यनेन प्रकारेण। अस्त्राणि किमर्पितानि आरोपितानि कीदृश्यां अनंगस्य जयेत्रै
र्लोक्यविजयविशेषजंगमरूपायां देवतामिव कीदृशान्यस्त्राणि निश्चयेन निर्जितानि जगंति यैः कान्यस्त्राणि किं रूपे
णार्पितानीत्याह॥ भ्रूपल्लवमिति भ्रुवोपल्लवइव दीर्घचात् सोपि धनुरिव अहत्या दिस्याम्पाद॥ रूपकनामालंकारः सुख
पंकजरंगेस्मिन् भ्रूलतानर्तकी तव लीलानृत्यं करोतीति रम्ये रूपकरूपकमिति उपमैव तिरोहितभेदा रूपकमिष्यते इति
रूपकलक्षणं भेदमैसायमाने उपमाने उपमी अभेदोपचारे सति रूपकमित्यनयोर्भेदः। अपांगतरंगितानि कटाक्षेण
निरीक्षणानि हृदयभेदकत्वात् श्रवणपालिकर्णप्रदेशः गुणः धनुःप्रत्यंचा इत्येवंरूपाण्यस्त्राणि किमर्पितानीत्यर्थः। तरंगश्चल
नं तरंगं करोतीत्यर्थः॥ तत्करोति तदाचष्टे इति प्रणिनिः तरंगयतीति प्रवक्तः तेन तरंगितमिति सिद्धं श्रुतिपालिपंक्तिप्रदेशयोरिति वि
श्वः अधुना कामशरज्वालानलपीडितस्सन् अनपराधतामाह॥ १२॥ हृदि विसलिताहारो नायं भुजंगमनायिकः कुवलयदलश्रे
णी कंठे न सा गरलद्युतिः मलयजरजो नेदं भस्म प्रियारहिते मयि प्रहरणे हरभ्रान्त्यानंगक्रुधा किन्तु धावसि॥ २॥ हे अनंग काम
हरभ्रान्त्या त्रिलोचन[illegible]भ्रमेण मयि मद्विषयेन प्रहरप्रहारं माकुरु क्रुधा कोपेन किमु द्रावसि॥ किं तर्के किमु शब्दः वितर्के कि
मुतवेत्यमरः॥ [illegible] बोधने हे काम किं धावसीत्यन्वयः यद्यपि हरस्थिवं तदपि मकारं तरेणाह॥ हृदि वक्षसि अयं विस
आहारः न पु[illegible]यि कोवासुकिः॥ मृणालस्य तनुत्वाच्चेन निरूपितस्य पुनर्हारत्वेन निरूपणादिदं रूपकमालंकारः दीर्घ
दंसेनाद्धमणा[illegible]व स्तु किंत्विमं कंठे ग्रीवायां कुवलयदलश्रेणी नीलोत्पलपत्रपंक्तिः न तु सा गरलद्युतिः कालकूटस्य विषं

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri
Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

मलयजरजः चंदनस्य लेपनं एव कामतापच्छिद्भुष्कनामुपगतः नतु तस्मा विरहता पाशांतये मृणालादीनि दीयंते शीतयात
त्नानि दैत्सादिनात् । स्तु किंप इती तिसाधः कीदृशोमपिप्रिया विरहिते कोशरस्ते स्या यदिश्चणरदकास्या तदामांकः
शक्तोतितत स्वयं भवाद् खतिस्ततः बंधुकिमर्थं मांसादयसी साधः । नैकोनतत्रिप्रेष्टे हारमध्यमणाविति विश्वः अ
विरहेनातिपीडितोपरपीडासहमानः कांकं करुते ॥ ब ॥ पाणौ माकुरुष्टत सापिकम मुमाचापमारोपय । क्रीडा
निर्जितविश्वमूर्छितजनाघातेन किंपोरुषं ॥ तस्या एव मृगीदृशो स्मरससदेव कटाक्षानल ॥ ह्यालाजर्जरितं मनाम
पिमनोनाद्यपिसंधुक्षति ॥ ३ ॥ हे क्रीडानिर्जितविश्व लीलाविजित तु बनमू छितते तुना घातेन पीडितजनपीडय
किं पोरुषं को वा बहुमानः अपितु कीम पि तपर्थः ॥ अमूहतसाधिके अमेरपुष्पशरपाणौ हस्ते मा कुरुते चापे
धनुषि मारोपय संघटय ॥ मूर्छितचेदुत्तमाह ॥ तस्या इत्यादि तस्या एव राधाया एव मृगाहशोहरणी नयनाया मनसि
उ मकामिन प्रेखलतां कटाक्षानलानां वह्नीनां येषां पापं ज्वाला जर्जरितं खंडदंडीकृतं मम मनः छिन्न मनाग
मापि स्वल्पम पि मासापिसंधुक्षते ॥ अद्यापिपर्यंतम पिनस्फुस्फलत्वं वर्ति तिर्थः । यद्वानसंधुक्षयतेन जीवति धुत्वध
दीपनस्ते शानजीवनेष्वतिधरनुसारात्क शिल्क कटाक्षाग्निगपाठ ॥ तत्र कटाक्षागुणो बाणाः ॥ युक्तं चैतन्दहर
नयनाकटाक्षबाणव्यथा मेवासहिष्णु चाप्युनर्बाणप्रहरणममस्थितम्मे चेतिमन्तः उः कामस्य स्मरस्य दीनैः
नमिति ॥ क शिल्क कटाक्षक्षते तिपाठः ॥ तत्र कटाक्षा कटाक्षेप स्मर्थः ॥ अमुष्टा इष्टंगावतीति अष्टगो बाण इ
१०

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

नो धम्मिल्ले स्यां रोमावलीति सूचकी चतुःरवमाह॥ ४॥ स्तूवाषे निहितः कटाक्षविशिखो निर्मोक्तुमर्मव्यथा। श्यामात्मा कुटिलः क
रोतु कबरीभारोपि भारोद्यमं॥ मोहं तावदयं च तन्वि तनुतां बिंबाधरो रागवान्॥ सद्वृत्तः स्तनमंडल स्तव कथं प्राणैर्मम क्रीडति॥ ४॥ हे तन्वि
कुरंगी तुवी वापइव तत्र निहितोपि तः कटाक्षविशिखोपांगदर्शनबाणो मम मर्मव्यथां निर्मोक्तुं पिडउ॥ कोमस्थानपीडाजनयात्र विशेष
चेनस्तु एकं कबरीभारोपि केशसमूहयोपि श्यामात्मा सन् कृष्णः कुटिलो वक्रस्वभावो भारोद्यमं कामो मतिं करोतु। अन्ये। श्यामात्मनो
मलिनचित्तेन। कुटिले न वमारोद्यमः। मारणं मारः तावद्यस्योद्यमश्च तत्रैवेति युज्यत इति ध्वनिः। अयं रागवान् लोहितवर्णवान् बिंबा
धरोपि बिंबकफवत् अधरोपि मोहं वैचित्र्यं तनुतां विस्तारयतु तावत्। यतो रागिणो विषये यौवनातो मोहं कुर्वन्त्यत एव मोहस्य रागजन्
कत्वात् सद्वृत्तः स्तनमंडलः कुच बिंबं मम प्राणैः कथं क्रीडतीति विवितापहो भवति। स्तनमंडलोपि प्राणैर्हन्ता अपि प्राणहा इत्यत्र वि[?]वि
रोधनामालंकारः श्यामो नंदितः कृष्णयोरिति धरणिः। कबरी केशवेशो स्यादिति हारावली भारो भारः कामयारिति विश्वः। बिं
बो बिंबिकाफले देहे॥ छायायां बिंबकाफले इति धरणिः। रागोनुरक्ते मात्सर्ये रंजनेपि निगद्यत इति विश्वः। वलितो वर्त्तुलो वृत्त
इति शाश्वतः। इदानीं विरहस्याभिख्याय चैनालं गतिर्ध्वनीति॥ ८॥ ता स्निग्धाः सुस्वा बहुवचनरलाः स्निग्धा दृशो विभ्रमास्त
द्वक्त्रांबुजसौरभं सच सुधास्पंदी गिरां वक्रिमा। या बिंबाधरमाधुरीति विषयासंगेपि न मानसे॥ तस्या लग्नसमाधि हंता विर
हव्याधिः कथं वर्त्तते॥ ५॥ यानि प्रियाप्रियसंगमनुक्तानि तानेव स्पष्टं श्रु रवाणि तरलाः शृंचलाः स्निग्धाः कोमलाः वा दृशो स्तुषो
र्विभ्रमा विलासास्त वक्त्रांबुजसौरभं व हृतकमलस्य सूक्ष्मचित्तं इव सुधास्पंदो अन्तस्या विगिरां वाचां वक्रिमा अन्तु

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

=मृदुस्पंदकं दलितास्थिरंदद
उवः क्षेमं कटाक्षो र्मय

चमेव॥ अत्र च कारएवार्थः सा बिंबाधरमाधुरी बिंबाधरस्य माधुर्यं तदेव इत्येवं क्रमेणौ विषयासंगोपि तस्याः रूपरसा
२४ दीनां पंचानां सिद्धोपि ममनानसोयद्दिलमस्य माधिः तस्या विषयेयद्धिध्यानं तदा विरहव्याधिः कथं वर्त्तते इत्तेकष्ट
हे तर्हेषं अनुकंपाया व्याकुरां तं विषयो रिरमरः स्पंदनस्पदः सो सास्ता तथैव अतइत्ज्ञना विलितगतिर्यक्स्यं तावो च किम
पृच्छा हि स्पदति इमुघ्र सायः मधुराएव माधुरी स्वार्थिको दलाभ्र त्येयद्दिदृष्टाणं इत्यादि नदीपुरंध्र रूपयस्यङ्गीत्त्रा शास्त्र विषयात्र
मयीत्समरः स्वर्गीते कवित्तो कामागोषयति॥ ४॥ तिर्यक्कंठविलोलमौलितरलोत्तंसस्य वंशोच्चलद्गीतस्थानकृतावध
नललनालक्षैर्न संलक्षिताः प्रेमाकंदलिताः सुमुग्धमधुराधामुखेंदौ सुधा॥ सारे वो मधुसूदनस्य ददतु क्षेमं कटाक्षो
र्मयः॥ ह॥ मधुसूदनस्य कटाक्षोर्मयः नेत्रांतदर्शनेतरंगा वो युष्माकं क्षेमं कल्याणं ददतु भः प्रयच्छंतु॥ कीदृशाः कटाक्षो
र्मयः॥ राधाया मुखे मृदुस्पंदनं किंचिच्चलनं तत्सुग्धमवाप्य यथया स्यात्तथा कंदलिताः पल्लविताः पुनः कीदृशाः क
टाक्षोर्मयः वंशोच्चारस्वसरे वेणुकृतगीतस्थाने गामकृते कृतावधानो दृष्टतमनो ति: ललनालक्षैः स्त्रीवर्गैर्न संलक्षिताः
नदृष्टाः कीदृशस्य मधुसूदनस्य तिर्यक्कुचक्रकं ग्रीवायस्य विलोलः चंचलो मौलिः किरीटो यस्य तरलश्चंचल उत्तंस
कर्णभूषणं यस्य गीतस्थाने निनिपावः ललनाभिनितं बिनीत्यमरः मुग्धो विरही मधुसूदनो यत्र॥ ४॥ इति श्रीगीतगोविंदे
टिरचितायां गीतगोविंदटीकायां सारदीपिकायां तृतीयः सर्गः॥ ३॥ ॐ यमुनातीरवानीरे। निकुंजे मंदमास्थितं वा। प्राह
प्रेमभरोद्भ्रांतं माधवं राधिकासखी॥ १॥ राधिकासखी दूती माधवं कृष्णं गीते वक्ष्यमाणं प्राह॥ उक्तवती कीदृशो यमुना २४

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

रवानी॥२॥ निकुंजे कालिंदीतीरवेतसोपलक्षितगृहे मेदस्वैरं यथा स्यात्तथा वसितं आसीनं पुनः कीदृशं प्रेमभरेण राधायाः प्रे
मातिशायेन उद्भूतं॥ उद्भ्रमस्थितं॥ प्रेमतयोद्भूतमितिक्वचित्पाठः॥ तत्र प्रेमतास्नेहेन पूर्वं हतारतयागतान खलु प्रणय
प्रेमयाश्रायास्पृहीतितयेन उज्झृंतं चंचलक्षितं इत्यर्थः॥ चेतसो पिवानीरइतिघिस्त्वः मंदस्वैरं खिरलं चेव मधुरे अल
येपि चेतिच सखीवचनमाह॥ ॥ गीतस्यास्य कर्णाटरागः एकतालीतालः॥ रागलक्षणं॥ कृपाणपाणिर्गजदंतपत्रं॥ एकं
वहन्दक्षिणकर्णपूरे॥ संस्तूयमानः सुरचारणौघैः कर्णाटरागः सितकंठरूप्यः॥ २॥ अत्र गीते न विरहोत्कंठितावर्णनीया।
नायकालक्षणे पुनरुक्तागीतकाव्येषु दर्शिता एकैव नायका चाष्ट॥ दशमूर्छित्यवस्थाः॥ अष्टनायका नाम वासकसज्जा
मता॥ ॥ अत्र सुमुचे नलक्षणं तरते [illegible] विरहोत्कंठितामते ति
॥ ॥ गीतार्थस्तु॥ सा विरहे तव दीना माधव मनसिजविशिखभयादिव भावनया त्वयि लीना॥ हे माधव
राधा तव विरहे सती दीना दुःखिता सती त्वयि विषये लीना मनसिजविशिखः कामबाणः तस्माद्भयादिव तुभ्यं क्षणेन
त्वयि लीनायाः राधायाः कामसरा घातमावनः चं सविष्यतीति धुलितं कयाशुत्प्रेक्षाह॥ भावनया संस्कारेणानुचिंत
नेतियावत् कामबाणो मां हनिष्यतीति। ते हृदे प्रविश्य सुखं तिष्ठामीति मतिर्भावनाहेत्यर्थः॥ एवं सती राधा किं करोति
त्याह॥ ॥ निंदति चंदनमिंदुकिरणमनु विंदति खेदमधीरं। व्यालनिलयमिलनेन गरलमिव कलयति मलयसमीरं

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

॥१॥ चंदनं निंदति मलयजं कुत्सति इंदुकिरणं अनुलक्षीकृत्य खेदं कष्टं विंदति लभते। कीदृशं खेदं अधीरं अनल्पं
अधिरमिति क्रियाविशेषणं वा व्यालनिलयमिलनेन व्यालाः सर्पास्तेषां निलयो निवासश्चन्दनद्रुमः तत्र संसर्गेण वा
तेषु निलीनतया संसर्गेण वा संसर्गेण वा हेतुना मलयजं समीरं दक्षिणवातं॥ गरलमिव कलयति विषमिव मन्यते॥ इंदु
किरणमित्यत्र लक्षणेत्थंभूताख्यानभागवीप्सासु प्रतिपर्यनवः इति कर्मप्रवचनीयसंज्ञायां सत्यां कर्मप्रवचनीय
युक्ते॥ द्वितीयेति। द्वितीया विंदतीति विद्लृ लाभे धातोस्तु कंककमेव लोकवृषो छेयवति त्रिधि तिविस्थं॥ व्याकोदुष्टसुरंगय
इति धातोः॥१॥ अविरलनिपतितमदनशरादिव भवदवनाय विशालं। स्वहृदयमर्मणि वर्म करोति सजलनलिनीदल
जालं॥२॥ स्वहृदयमर्मणि वर्मसंनाहं उत्सरितनपद्मिनीपत्रसमूहं करोति कीदृशं विशालं अतिमहत्। किमर्थं अ
विरलं अनिशं निपतति निपतितो यः स्मरस्य मदनस्य शरः तस्माद्भवतो वनाय रक्षणाय एव निपततीति इव वर्तमानो
एतेन ताडितस्य सतोऽपि आत्मवदीयास्त्वामेव तनुते इति त्वयैव मम रक्षा इति ध्वनितं अवने संवरणे लुट्रूपद्वा यदि
भवहृदये एव प्रियो वसति तदा राधा विरहदुःखा शंक्याह। अवनाय रक्षणाय॥ सवादि ति व्याख्याने॥३॥ कुसुमविशि
खशरतल्पमनल्पविलासकलाकमनीयं। व्रतमिव तव परिरंभसुखाय करोति कुसुमशयनीयं॥३॥ सा राधा कुसुम
शयनीयं पुष्पशय्यां करोति। अनल्पविलासकलाभिः बहुतरक्रीडाशिल्पैः कमनीयं मनोहरं स्वभावात् पुष्पशय्या मनोह
रा। इयमपि शय्या किंविशिष्टा संकल्पशय्यायाः तुल्या पुष्पशय्या इव तादृशीं व्रतस्वयतीति भावः। कुसुमविशि

२५

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

स्वस्य पुष्पशरस्य शरः पुष्पाणि तल्पं यत्र तादृशं व्रतमिव शरशय्याशयनरूपव्रतमिति शोकः किमर्थं व्रतमित्यत आह ॥ तवप
रिरंभसुखाय स्वदशालिखितेन सुखार्थं त्वदाश्लेषमनुकामकामपीडितापि शरशय्याशयनरूपव्रतमिति भावः ॥ शीतलतया द
तं पुष्पशयनं शरतल्पमुत्प्रेक्षालंकारः तल्पं शय्या स्त्रदारेषु इत्यमरः अवरपपालनीयं कर्म व्रतमुच्यते सुखाय तिलदं थ्यंचि
थि ॥ ७ ॥ वहति च वलितविलोचनजलधरमाननकमलमुदारं ॥ विधुमिव विकटविधुंतुददंतदलनगलितामृतधारं ॥ ८ ॥ साए
ध्य आननकमलं पद्मतल्यमुखं वहति धारयति कीदृशं मुखं उदारं श्रेष्ठमद्भुतं पर्वा एतस्य समुच्चयेक कारा कीदृशं वलितं
सलक्षं यद्वि लोचनजलं अश्रुरूपं तद्धारयतीति जलधरः यद्वा । वलितं च्युत तच्चात्र समधिके विलोचने च क्षीणा एवं जलध
रो वा ॥ षि को मेघो यत्र पुनः कीदृशं मुखं विधुमिव चंद्रस्य दृशं विधुं विकटेनातिमहता विस्रखलेन वा विधुंतुदस्य राहोर्दंते
न दलनचात च्युतागलिता अमृतधारा पीयूषप्रवाहो यत्र ते नाश्रुस्रुतं तु दतिच्छ विमुखं धत्त इति भावः ॥ जलं धरतीति जल
धरः पचाद्यच् ॥ विकटः सुंदरे प्रोक्तो विशाले विकराले यो इति विश्वः ॥ ८ ॥ विलिखति रहसि कुरंगमदेन भवंतमसमशरभूतं ॥ प्रण
मति मकरमधो विनिधाय करे च शरं नवचूतं ॥ ९ ॥ रहसि एकांते न कुरंगमदेन कस्तूरिकाया असमशरभूतं कामसदृशं मनद्य धरवा
कामोपमितिं वा । भवंतं विलिखति अधो मूर्द्ध प्रदेशे मकरं कामवाहनं विलिख्य करे स्तेतु नवचूतं विलिख्य प्रणमति । अत्र हत
पुष्पस्याधारे लिखितेन प्रथुक्तानंतरं प्रणामति अपरिचितमेव पीडाकरे कामेस्वरसाधार्थे अर्चने प्रणामयोरपि युक्तवमेव अत्र यद्यपि विर
हिणी व्यापारयुक्तं कृत्वंचरते देवतापूजनक्रिया ध्यायद्यपि तु जेब लिले खेल द्युतिः तिपात येत्र शुक्रस्यारिकां गणेयेष्वा वर्धि स्तिनी
लेख्ये तत्र दंतिकां । एवं विधि विनोदेन मवेको लवियोगिनी ॥ ९ ॥ कुरंगमदो मृगमदः मृगनाभिः मृगमदो गंधसेत्रो षड्रूपपिहाराच ली ॥

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

स्तुतं कुड्मापि स्थायादौ श्वयं नाघोयमनुबोधितं ररक्षि ॥ ६ ॥ प्रतिपदमिदमपि निगदति माधव तव चरणे पतिताहं । त्वयि
विमुखे मयि सपदि सुधानिधिरपि तनुते तनुदाहं ॥ ६ ॥ प्रतिपदं प्रत्यनुपदं पद्यतीति वीप्सायां अव्ययीभावः । पुनरिद
नमिदमपि निगदति । हे माधव कृष्ण तव चरणे पतिता किमर्थं मतञ्चाह ॥ त्वयि विमुखे अदृष्टे सति सपदि तत्क्षणात् सुध
धानिधिरपि पीयूषकिरणोपि मयि तनुदाहं तनुते विस्तारयति अनेन चंद्रेन दह्यते ति । नाममं तालयोः पिहहतितदति वि
तत्र चमेव कारणमिति ॥ त्वयि नतास्मि इति भावः ॥ ६ ॥ ध्याननलयेन पुरुषः परिकल्प्य सत्वं तमतीव दुरापं ॥ विलपति हसति विष
दति रोदिति चंचति मुंचति तापं ॥ ७ ॥ अतीवदुरापं दूतीप्रेक्षणस्यापमनुनयादिना दुर्लभं त्वं त्वां ध्याननलयेन हृदं नाश्लेषणेन
रोपेण परिकल्प्य कृत्वा विलपति विलापं करोति अधुनाम यदि किं पर्यं न करोतीति विलपति परिदेवते तदेव स्वचा तावादाका
रदर्शना नंदाद्देव हसति हासं विधत्ते तदेव पश्चात् विषीदति प्रत्यक्षगोचरेऽपि भगवनाश्लेषचुंबनादि करोतीति विषादमनुसं
पं करोति तदेव लक्ष्यारोदिति परिरंसणारसप्रेमावलोकमपि कुरुते इति कृत्वा क्रंदति । तदेव कृत्वा चंचति । तत्र स्थानं समालो
क्य श्लेषादिकं किं न कुरुते । इति स्थानमदोषो यदि स्यात् । तदा स्थानांतरं चंचति गच्छति स्थानांतरं गच्छामीति कृत्वा समुगं
ती ति पृथः । तदेव कृत्वा तापं मुंचति मया चिरमती वासौ चिरदुःखमनु भावितेति लज्जितः सोपि संभाषणादिकं न करो
ति । कालांतरेणागतलज्जः सकलमेवमालिंगनकं करिष्यतीति कृत्वा चित्तसंतापं मुंचति इति भावः । लय इति लक्ष्मी
तालयं नलयः पक्षाद्य इत्यय स्थानादिमाप्य लयः संश्लेषयोरयं इति धरणि । दुःखेनाप्यत इति दुरापः ईषत् दुःखं
ख दृष्ट्या चंचुरः ॥ ७ ॥ श्रीजयदेव भणितमिदमधिकं यदि मनसा नटनीयं हरिविरहाकुलवल्लवयुवतिसखीवचनं पठनीं २६

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

यं॥८॥ श्रीजयदेवस्तेन तस्यां कामसन्तापेनाधिकमित्यभिप्रायः तथा यथास्यास्तथा नटनीयं नर्त्तयितव्यं तदाह हरिविरहेण कृष्ण
वियोगेनाकुलया विह्वलया युवत्या अथाद्य धीराः सखिवचनं इदं गीतं पठनीयं जयदेवकविनेदमेव गीतं साधायं इत्युक्तं
॥८॥ अधुना सा यथा पुनरतिदुःखेनास्तीति तमाह॥ आवासो विपिनायते प्रियसखीमालापि जालायते॥ तापो विश्वा
सितेन दावदहनज्वालाकलापायते॥ सापि त्वद्विरहेण हन्त हरिणीरूपायते हा कथं। कंदर्पोपि यमायते विरचय
न्शार्दूलविक्रीडितं॥ ए हंत विषादे संबोधने च। हे कृष्ण त्वद्विरहेण तवेदीयवियोगेन सा राधा अपि हरिणीरूपा
यते मृगीवाचरतीति कथं हरिणीव मित्यत आह। आवासः सदनं त्वद्विरहेनोद्वेजकत्वात् विपिनायते अरण्यमिवाचरति
प्रियसखीमाला पिवल्लवयस्यासमूहोपि उद्वेगत्वात् जालायते जालमिवाचरति
वसितेन निःश्वासेन समं वर्द्धितउपलक्षितो वा तापो पि दावदहनज्वालाकलापायते दावाग्निशिखासमूहमिवाचरतीत्य
र्थः तापः उनकथा त् दावनलोपि वायुना प्रेरितः सन्सर्मधिकः संतापः ज्वालाकरालायते इतिकसितार्थः तत्र दावदहनो वन
वन्हिस्तस्य ज्वाला शिखा तद्धकंरालोलेलिहानः कोपि पदर्थ स्तमिवाचरति अनेन हरिण्या इव तस्याः वल्लभेद दानुरागो दर्शित
इति स्नेहे पिचपिस्नेहं तस्याः पश्चचंद हरिणीपदेन ध्वनितं अपि विधुरत्वसे वर्णधाता हरिणी न सवेस्वर्थः। विपिनमिवाचरति
कर्त्तुः क्यड् सलोपश्चेति क्यड् एवमित्तरत्रापि घने विपनवकैः सदवोदावः प्रकीर्त्तितः इति विश्वः कराले तिष्ठती
इति वहतां मनवर्णषर्घतायो रितिधरणिः॥ यद्वाह हरिणी पांडुगुणवती तद्रूपमिवाचरतीति हरिणापांडुरवर्णः पांडुरत्यमरः हरि
णी स्यात् मृगी हेमप्रतिमा हरिता च सा इति रशार्दूलविक्रीडितमित्यनेन छंदः सूचितमिति अधुनापुनरपि तस्य विकारविर

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

गी॰गो॰टी॰ ३०

२

लेकंय भाकष्ट विहितमाद ॥३॥ गीतमस्य देशाख्य रागः ॥ एकताली तालः ॥ रागलक्षणं ॥ आस्फोटनाविच्छ तरोसहर्षो ति
युद्ध संनद्धभुज [illegible] बाहुः ॥ प्रोत्तुंग यं डहुतिर्हि गौरो । देशाख्य रागः किल मल्लमूर्त्तिः गीतार्थ स्फर धिका विरहे तव केशव ।
हे केशव त्वं क्षणमेव विरहे सति सा राधा एवमेव कुरुते ॥ छ ॥ स्तनविनिहितमपि हारमुदारं ॥ सा मनुते कृशतनु रिव भारं ॥
१ ॥ सा कृशतनु विरहक्षीणदेहा स्तननिहितं कुचस्थमपि तं उदारं महांतं हारमपि तारा मिव मनुते ज्ञानाति स्तरस्य दुःख
जनकचेतसार साम्यं ॥ छ ॥ सरसमसृणमपि मलयज पंकं ॥ पश्यति विषमिव वपुषि सशंकं ॥ २ ॥ सरसमसृणं द्रव
पं स्निकणं मलयपंकं चंदनालेपः तं वपुषि सशंकं शरीरे पिविषमिव गरल मह्वं शंकायुक्तं यथास्यात्तथा पश्यति
अवलोकयति पंकपापेच कर्दमे इत्यमरः शीतलच्च सधृष्टच्च मसृणत्व स्निग्धत्वादि चंदनलेपस्य पंकताय था वि
षतापकारि तथा चंदनलेपोपी त्यर्थः ॥ ३ ॥ श्वसितपवनमनुपमपरिणाहं ॥ मदनदहन मिव वहति सदाहं ॥ साश्व
श्वसितपवनेभिः श्वासवातं अनुपमपरिणाहं दीर्घत्वादुद्दाहयुक्तं मेदनदहन मिव कामसंबंधिनमग्नि मिव वहति धार
यति ॥ अलोगे परिणाहस्या दित्यमरः ॥ छ ॥ दिशिदिशि किरति सजलकणजालं ॥ नयननलिनमिव विगलित
नालं ॥ ४ ॥ दिशिदिशि प्रतिदिशं नयननलिनं नेत्रपद्मं किरति । क्षिपति तद्दर्शन वांछया सर्वतः प्रसृपतीत्यर्थः कीदृशं नयन
सजलकणजालं अश्रुकणसमूहयुक्तं कमिव । विगलितनाल मिव विगलिता दूरीकृता नालयेन विगलितनाल
मिव पिधाहेः ।तस्याप्येवाप्यः एतेन नयनयोरतिदीर्घ चपलत्वं । यद्वा कजलश्वेत्यतमोऽमुलं चटकोदये नठ वासितचा
सपद्मेऽमस्का इदम्यद्वाधिक [illegible] कुटिल [illegible] जत्स दूतद्विदिति विज्ञो ॥ द्वारेण विश्लेष्य व्यतिपत्ति रित्यर्थः ॥ ०॥ नयन २८

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

विषयमपि किशलयतल्पं॥ कलयति विषमहुताशनकल्पं॥५॥ नयनमाश्रित्य वाष्पेयं चक्षुर्गोचरं किसलयतल्पमपि न क
लयति न जानाति किंभूतं तल्पं विहितोक्तो विकल्पो यस्मिन् तं अतिसंतापजनकत्वात् पल्लवानां लोहितत्वाच्चाग्निसाम्यं विहिते
तिपदं क्रियाविशेषणं वा॥छ॥ त्यजति न पाणितलेन कपोलं॥ बालशशिनमिव सायमलोलं॥६॥ या पाणितलेन स्वतलेन
कपोलं न त्यजति सचिंतत्वात्॥ कमिव सायं संध्यायामलोलं धीरं बालं शशिनमिव द्वितीयाचंद्रसादृश्यं बालचंद्रस्य अमु
यां संनिधानात् पांडुरत्वमश्रीकत्वं च लभते कपोलस्यापि तथात्वं विरहेण युक्तत्वात्॥ सायं संध्यासोहिता पाणितले
मपि लोहितमिति सादृश्यं॥छ॥ हरिरिति हरिरिति जपति सकामं॥ विरहविहितमरणेव निकामं॥७॥ सा राधापि निका
मतिशयेन सकामं साभिलाषं यथा स्यात्तथा हरिरिति हरिरिति जपति उपतिब्रूते कीदृशी विरहेण वियोगेन विहितमरणेव
अन्योपि मरणकाले हरिहरि हरिहरीति जपत्येव धूर्तिः अन्यच्चापि जपे कामेनापि च हरिरित्यादिमंत्रस्य सेवनीति धूर्ति
॥छ॥ श्रीजयदेवभणितमिति गीतं सुखयतु केशवपदमुपनीतं॥८॥ श्रीजयदेवभणितं जयदेवगीतं सुखयतु प्रीणा
यतु। श्रोतृन् रंजयतु कीदृशं केशवपदं हृत्पद्मसंनिधानं। उपनीतं यद्वा श्रीजयदेवभणितमित्यनेन प्रकारेण ग
तमुपनीतं उपस्थितीकृतं॥ केशवपदं केशवस्थानं व्यवसाये वा लिखितं तत्र वा पीतवात्राणे वाथ यत्र सर्वे वल्लवस्तं सु
खयतु पदस्थानं वाक्ये च संनिधिव्यवसाययोः त्राणेपि पदमाख्यातं इति विश्वः॥ अधुना भगवतः समागमाभावावं गीति २
सान्यत इति सखी ब्रूते॥छ॥ सा रोमांचति सीत्करोति विलपत्युत्कंपते ताम्यति। ध्यायत्युद्भ्रमति प्रमीलति पतत्युद्याति मूर्छत्य
पि एतावत्यतनुज्वरे वरतनुर्जीवेन्न किं ते रसात्॥ स्वर्वैद्यप्रतिम प्रसीदसि यदि त्यक्तोन्यथा हस्तकः॥९॥ हे स्वर्वैद्यप्रति

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

मसौदर्येणाश्चनीकमासहद्राः॥ यदिप्रसीदसिप्रसन्नोसत्रश्चितदामस्र खीराधापतावतिएमाक्त्य इत्यामे अतनु
ह्ररे कामपीडायाते नवस्यात्॥ अनुरागान्नजीवेदेवयद्य॥ रसाद्दिति मख्यकेपे पंचमीरसं श्रृंगारप्राप्य नडीवेहि
त्यर्थः॥ कामनीलपीडितायास्तस्याः व्यापारमाह॥ स्मारा ध्वसमांचतितनुरहं अंचति उद्गच्छंति॥ अंतस्तोविनान्पथ
त॥ यद्धारोमांचकरोती स्पर्सं सर्वधातिपादकेसः छिप्रवावक्रव्यः इति छिप्रछिबंतचाउ चेटहतातिध्वस्त चेलड
दयः स्पीकरोती शिसीकारं तनुतेपलतिपरिदेवते उच्चंपते कंपतीन्सवतिनाम्पतिग्लानासवति तमुल्लामा वि
तिधाउः ध्वसयतिविनयति॥ उद्भ्रमतिउद्भ्रत्रमतासवति॥ प्रमीलतिमूर्छेतिमूर्छीलसते॥ अत्र पूर्वार्द्धे सर्वेद्वप
वोक्ताः अन्यथा यदिनप्रसीदसितदाह स्तोकस्पक्रः॥ नजीवेदितिवेपरित्याह॥ स्तकैरिति किंचिकप्रदिप्रसीदति
तदोतवचसा दावेतस्त्रापिनजीवेदेवमहतीत्वरे रोमांचादयो भवंतु एवाअन्यथास्सतानव्यतिरेकेह स्तोकोवल्लु
पवयादिरपिस्यात्॥ अवरूपमयतरवयतः कीदृशी वृत्तनुशो समशारीरा॥ तथावस्तुरताथे स्पैवयोग्यत्वार्थः॥
धुनिपक्षे समस्तागुणावति शरीरलक्षणेनातीवगुणपलोभवति॥ रसौगंध रसे स्वादे रक्तादौ विषरागयोः श्रृंगारादौ
द्रवेदेहे वीर्ये धातु ष्पपरदेइति विश्वः॥ कवित्वको न्पथायमांतिकइतिपावः॥ तत्वद्वे अन्यथागद्दिनप्रसीदसित
दातकोपमस्पक्कोनस्यात्॥ अवरूपंयमतुरीगमनमरणमिति यावतदएतदेवस्तोस्प ध्वनानुसंरगीति तह २८
सिद्धिमाह॥ छ॥ स्मारावरोदैवतवैद्यहद्यचरंगसांगामतमात्रसाध्यं विभुनवाधांकुरुषेतरां ध्वसमुपेद्रवद्गासप

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

मसौदृश्येणाश्चनीकृमासरृरशः॥ यदिप्रसीदसिप्रसन्नोसवसितदामस्त्वीराधापतावलिएताकृत्य एणमे अतनु
श्रूरे कामपीडायांते तवरचाद्य। अनुरागान्नजीवेदेवयद्वा॥ रसादितिपृलुकेपंपंचमीरसे शृंगारप्राप्य नजीवेदि
त्यर्थः॥ कामनीलपीडितायास्तस्याः व्यापारमाह। सात्विकामौ चतितत्रुस्तद्ध्रुं अवति। उद्धृछंति॥ अंतर्लीलितान्यथ
त्वा। यद्वारोमांचकरोती त्यसर्वघातिपादकेस्यः क्किपृवावकव्यः इतिक्किपृष्ठिबंतवाउ चेरहती तिधस्तुचेलड
दयः स्त्रीकुरोती तिसीकारं तनुतेपलतिपरिदेवतेउ कंपतेकंपतीस्तवतिताम्यतिग्लानासवति। तमुल्लाना वि
तिधातुः धर्मयतिरिवितेयति॥ उद्भ्रमतित्रजेत्त्रमतासवति॥ प्रमीलतिमूर्छतिमूर्छीलसते॥ अत्रपूर्वार्द्धपूर्वत्तर
वोक्तः अन्यथायदिनप्रसीदतितदाह लाकस्यकः। नजीवेदितिवेपरित्याश॥ स्तकेचिकि जिकयदि प्रसीदति
नदीनवप्रसादावेत अपितुजीवेदेवमहतीहुरेरोमांचादयोसवंत्येवा अन्यथास्मतानव्यतिरेकेद्दस्तकोवलु
पवयादिरपितारूः॥ अवरूपंमयतरवयतः कीदृशीवृत्तनुत्रोसनत्रारीरा॥ तथावसुरतार्थंस्यैवयोग्यत्वर्थः॥
धृतिपक्षेप्रमरूतगुणावतिशरीरक्षणेनातीवपुष्पलोलोवति॥ रसोगंधरसे स्वादेरक्तादौ विषरागयोः शृंगारादौ
द्रवेदेहेवीर्य्येधातुषपरदेइतिविश्वः। क्कचित्पक्षोन्यथायमांतिकइतिपाठः। तत्पक्षे अन्यथागदिनप्रसीदसित
दांतकोयमस्तत्पक्षोनसातः। अवरूपंपमसुरीगमनमरणमितियावत्। एतदेवस्तोःदयधानानुस्मरगीति हन् २८
[illegible] दिवमाह। १७॥ स्मराउरादैवतवैद्यहद्य चंदंगसांगामृतमात्रसाध्यां विमुंच बाधसंकुरूपेन राधमुपेंद्रवज्रासपि

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

दारुणोसि॥२॥ हे उपेंद्र लक्ष्मराधरस्सारणे नातुरां कामनार्त्तां विमुक्तबाधं गीतपीडां न कुरुषे अतो वज्रादपि दारुणो
सि कुलिशाद् धिक कठोरोसि हे देवत्तवे द्वयं अश्विनी कुमारसाम्य औषधीन्वेषण न्यमपि दुःखं तेमन विषति अ
आह॥ चंद्रसंगः तव शरीरस्संबंधः॥ अमृतमिव तन्मात्रेण साध्यं इति कार्य्यं सारामिति पाठः तत्र चंद्रसंगामृ
तमात्रेण सांद्र लेन्या य्यवायस्यां अन्योपायांतरस्य रोगी देवताकुले नामृत दानादिना साध्यते रोगारहितः तैय रो
गी वहृद्यं वक्तु येव वत इति ध्वनिः यद्वा देव तवैव दे अश्विनी कुमार रूपके हृद्यं चंद्रसंगामृत हृद्यं मनोहरस्य
र्थः॥ ७॥ कंदर्प्पज्वरद्रवरुस्सतनोराश्चर्यमस्याश्चिरं॥ श्वेतश्चंदनचंद्रमाः कमलिनी चिंतासु संतान्यति किं उत्ता
व शीतलतनुं त्वामेव मेकं प्रियां ध्यायंती तिरहसि स्थिता कथमपि क्षीणा क्षणं प्राणिति॥ ७॥ चंदनचंद्रमाः क
मलिनी चिंतासु मलयजरसी तल्पकमलिनी वलीस्तुषिक्कालं संतापयति आश्चर्यं चित्रं। कीदृश्या कंद
र्प्पज्वरेण कामतापेनः य संज्वरः पीडा तेन तनोः पीडितांगायाः अतिशीतलव स्तुसंतनं निर्वापयत्यर्थः
कर॥ तस्याः कथं नादर्श महाज्वरेण पीडितायाः राधस्य याजीवनं माह॥ किंत्विति किं तु रहसि एकांते स्थिता त्वामे
वैकं प्रियं ध्यायंती चिंतयंती इह क्षणं मुहूर्त्तं प्राणिति वैरोना विन्द्रहको ना यानः किं तु क्षणं सरेसमागमिष्यतीति अव
रागेण प्राणिति जीवति कीदृशी त्वां कथमपि केनापि प्रकारेण शीतलतनुं सच संगमायातीति त्वामेव संतपंतं इदिला
वः कीदृशी त्वं प्रियं वल्लभं॥ सा कीदृशी क्षीणा कृशांगी अतः परं पीडना सहेत्यर्थः॥ क्षणमपि विरहं दुःसहं तोहे

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

नयननिमीलितखिन्नया यया प्रीतेस्त्व स्थितिकथमसौ रसालत्वगाषां चिरविरहेण विलोकमुषिताभ्यां॥४॥ हे लक्ष्म
णया राधया पुरा पूर्वस्मिन्समये ते तव विरहेण वियोगेन क्षणमत्यल्पकालमपि न सेहे न सोढः असौ मया सखी
चिरविरहेण बकुलवियोगेन रसालशाखां आघ्राय स्वांगुष्ठपिताग्रां विलोक्य दृष्ट्वा कथमस्य स्थितिर्भविता कीदृ
श्या नखिन्नमिलनया निरंतरदिवारात्रं क्षणविघाताद्बहुर्मिमेषेंदुः खनया श्वसती हि श्वासप्रश्वासः प्राणधारणेषु दृष्टे
न पद्दः पुष्पिताग्रानामेव॥७॥ सगौतेकविलोकात्ताभिषयति।८। हरिहिव्याकुलगोकुलवनरसाउद्धृतगो
वर्द्धनं॥ विखहल्लवल्लवालिरधिकानंदाद्धिरंचुंबितः दर्पणोवतदर्पितापरतटी सिंदूरमुद्रांकितो॥ बाहु
पपतेस्तनोद्भवतांश्रेयांसिकंसद्विषः॥५॥ कं सद्विषः श्रीकृष्णस्य बाहुः कर्त्ता स्तवतां समाकानां श्रेयां
सि कल्याणानि स्तनोतु विस्तारयतु॥ कीदृशस्य कंसद्विषः गोपवनोगोपरूपेवतनुगोपतनुः कत्ले वरं यस्य
कीदृशो बाहुः। वृष्ट्या उत्सवर्षेण व्याकुलरूपो गोकुलस्य पावनस्य स्मारक्षणानुरागात् गोवर्द्धननामानं गिरिं समुद्धृ
त्य उत्पाट्य चिरं चिरकालं बिभ्रद्धारयन्॥ पुनः कीदृश्यः वल्लवीभिः गोपीभिरधिकानंदादतिहर्षाच्चुंबितः। कीदृशेन
दर्पेण वृद्धतो धरणाहंकारेण तातिरर्पिता धरत्राण्याः सिंदूरमुद्राद्भवल्लोहितचातनातिकरणेत्तालिरं किं न दृश्वा किंत २८
इयद्दर्पेण निशायवल्लभस्य पत्न्या वा हेरवेण मुद्रितः इति भावः कुचवल्लंकं दर्पणेतपावः स्वरका मेननतां दृशां सिं दूरखुद्राशांकि
तं वा) अतिमहत्कर्म कारित्वादित्यर्थः। बिभ्रदिति नाम्यंतलक्ष्य अतिनुमोतिषघः स्निग्धः स्नेहवान् माधवो यत्र॥७॥ इति श्रीकृष्णाधूरवि

स्तुतिकुतूहलः । रागलक्षणा । विनोदयता मुकुन्दः ॥ सुखकरणात् मरणात् अनेककलां ध्यानो मुरसूदनः रुष्टः ॥ ५

टीका ॥ १

र विरचितायां श्रीगीतगोविन्दटीकायां सारदीपिकायां मुग्धमाधवो नाम चतुर्थः सर्गः ॥ ४ ॥ अधुना कृष्णप्रेरितां दूतीं राधां प्रति आह । एवं
अहमिह निवसामि याहि राधामनुनय मद्वचनेन चानयेथाः । इति मधुरिपुणा सखी नियुक्ता स्वयमिदमेत्य पुनर्जगाद
राधां ॥ १ ॥ राधायाः सखी पुनरत्य गत्वा पुनः त्वरया प्रियं राधां प्रति इदं वचनं जगाद । प्राह । कीदृशी सखी इह यमुना
तीरवानीरनिकुञ्जे अहं निवसामि तिष्ठामि च । याहि गच्छ राधां मद्वचनेन मम वचसा च प्रसादानुनय प्रबोध्य आनयेः यथा च सम
खी प्रसन्नमिव गीतेनाह ॥ १ ॥ गीतस्यास्य देशाडीरागः । रूपकं ताले गीयते । कथितो विदितो ॥ १ ॥ अस्मिन् सर्गे अभिसारिका व
र्णनीया ॥ संस्कृता ॥ प्राहुः मिष्टं नतोपलम्भ साधयन्ते ततः प्रियतरो वेश्या । सर्वतन्त्राभिसारिका ॥ १ ॥ तस्याः लक्षण
स्मरेत् । हित्वा लज्जां समाकृष्य यौवनेन मदेन च ॥ आत्मानं सारयेत् कान्तं सा भवेदभिसारिका ॥ २ ॥ इति गीतार्थस्तु ॥ तव वि
रहे वनमाली सखि सीदति ॥ ध्रु ॥ हे सखि हे राधे तव विरहे विरहेण वनमाली कृष्णः सीदति । अवसन्नो भवति । कस्मिन् सति ॥
ह ॥ ध्रु ॥ वहति मलयसमीरे मदनमुपनिधाय । स्फुटति कुसुमनिकरे विरहिहृदयदलनाय ॥ १ ॥ मदनमुपनिधाय कामदे
वं निधाय धृत्वा मलयसमीरे दक्षिणानिले वहति सति यद्वा उपसमीपे निधाय मदनस्य सहायं कृत्वेत्यर्थः ॥ यद्वा
उपनिधाय उपहारं कृत्वा मदनं उत्तेजयितुमानन्दत्यादि ॥ पुनः कस्मिन् सति । विरहिहृदयदलनाय विरहिणीहृदय
दलनार्थं कुसुमनिकरे पुष्पसमूहे स्फुटति सति विकसति स्फुटविकसने धातुः ॥ ध्रु ॥ दहति कुसुमनिकरे शिशिर
मयूखे मरणमनुकरोति ॥ पतति मदनविशिखे विलपति विकलतरोऽति ॥ २ ॥ शिशिरमयूखे किरणे दहति सति मरण

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri
Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

गी०टी० ३०

२०

वानुकरोति॥ मन्मथमुकुलत्वस्वीकरोतीति यावत्॥ मदनविशिषेकामशरेपतति सेवते चित्तवेरोगपर्यं विकलतरएकतो
विकल्लेरेतिपाठः॥ अत्रा विकलंविकलंकरोतीति विकल्लो अनङ्गज्वरेण त्यक्तवियोगेसपद्युकशरीरहरिरितिविक
॥४॥ ध्वनतिमधुपसमूहे श्रवणमपिदधाति मनसिवलितविरहे निशिनिशिरुजमुपनयाति॥२॥ मधुपसमूहे भ्रमर
घेघुनति शष्कुर्वति सतिश्रवणंकर्णमपिदधाति तिरोधत्ते च्छः करान्मीति शेषः मनसिवलितं विरहेस
न्तके वियोगेसतिनिशिनिशि प्रतिरात्रंरुजमुपनयतिपाप्नुवति॥४॥ वसतिविपिनविताने॥ त्यजतिललितधाम
लुंठतिधरणिशयनेबहुविलपतितवनाम॥४॥ विपिनवितानेवनविस्तरे विस्तीर्णवनेसतिसतिष्ठते लुंठ
लुंठतिधरणिशयने बहुविलपतितवनाम॥४॥ विपिनवितानेवनविस्तरे ... धरणिशयने भूमिशय्यायांलुंठति चेष्टिते तवनाम हे प्रार्थनेरर्धयेबव
तथा मम मनो हरस्वेति॥ त्यजतिपरित्यजति धरणिशयने भूमिशय्या हे स्वर्गे मो स्थाने उन्मत्त लावण्यो रितिविश्वः॥८॥ रणितिकोयदेवे
वल्लतेहरितिचाबहुविस्तरं विलपतिजल्पति ... सुकृतेन॥५॥१०॥ विरहिविलसितेन वियोगविलासेन म
केविविरहिविलसितेन॥ मनसिरतसविभवेहरिरुदयतु सुकृतेन पुण्येनहेतुना हरिर्हृदयतुलको सुदितो भवतु मनसिको हि
णोतिकृविजयदेवमनसिउयदेवसंबंधि चित्तसुकृतेन पुण्येनहेतुना हरिर्हृदयतुलको सुदितो भवतु मनसिकोह
णोतिकृविजयदेवमनसिउयदेवसंबंधि ... हरिवस्य चित्तवशस्तु यंयथात्मीतेनहेरेन्नोमकीर्तनेनाहदेति पुण्यसंबन्धयतेइतिलावः यद्वाक
नोरतसंविभवेरतसस्पहरिवस्य विभवशस्तु ... हरिरुदयातिगोहृएगावल्पथेः॥ सोऽपि
विजयदेवे अयाहरे विरहविलसितेन हेतुनासताति यतिमनसिसुकृतेन हरिरुदयातिगोहृणावत्यथेः॥ सोऽपि
तत्रैवापि मनज्ञातापरूपतीत्याह॥८॥ पूर्वंयत्रसमंत्वयारतिपतेराध्यादिताप्ति धयो॥ तस्मिन्नेवनिकुंजमन्मथमन
हातीर्थेपुनर्माधवः॥९॥ ध्यायंस्त्वाम ... २८

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

निशंउपन्नपितवैवालापमृत्रावलीनूयस्यचकुंचकुसंतनिसिरपरिलामृतंवांछति।।१।। हे राधे माधवकुंजकुंजस्य पुनर
पितस्मिन्नेव निकुंजमन्मथमहातीर्थे लतापिहितगृहमेककामनातापीतत्रदुर्गेकुंचकेसु निरंतरपरि
लामृतं च दीयस्तनकुलस्य गाढालिंगनपीयूषमिव वांछति। एकस्मिन्नूयत्स्थाने च या महपेलिपतेकाम
स्यसिद्धयो मनोरथाः उपिचाध्यचाश्र मृते सो देवाप्पद इति श्रेयो निश्रेयसामृतत्वमरः।। चयत्वत्रसहार्थे च
लायाया स्या आस्वादिताः किं कुर्वन्नुक्तानिश्चावारंवारंचावयनर्वितयद्रतवैवालापः स्तनाषण मंत्रनेद्य
मिव तदपि उपनद्धविन्महातीर्थे तपःसापितियाव।। असौ यस्त्वान्माधवस्तापस्तूनितयभूरतितपःप
रस्मेपदं चेति क्वचपरस्मैपदं वधूनि स्तु अन्येनापि निकुंजमन्मथमहातीर्थे तपश्चरिचा अणिमादि सिद्धिः
प्राप्नोति। अधुनाते दूकस्थाने तिष्ठतं त्वं मनु सर्तुं चरयति।।७।। गीतस्यास्य गुर्जरीरागः। एकतालीताल
रागस्तद्गतास्तूक्तमेव।।७।। धीरसमीरे यमुनातीरे वसति वने वनमाली।।७।। यमुनातीरवने तीराधिकस्ये नव
नमाली [illegible] वसतितिष्ठति कीदृशे तीरे धीरसमीरे मंद: समरो वायुर्यत्र तेन स्थान समंदपवना श्रयत्वेनोक्तं गस्वउन घमुके
बारतिसुखसारे गतिमलिसारे। मधुमनोहरवेषं मकुरुमितां बिनिगमन विलंबि नमनुसरतं हृदयेवां।।१।। हे नितंबि निविड
श्रोणि केन हृदयेशं जीवितनाथं एतिमसरं अनुगच्छ गमनमलिसारिका कालं निपातनकरु [illegible] कर्थ्याः कीदृशं तं।। अलिस्य

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

०टी०क०

-३२

×मपि×५

रेणतं अतिशयचंचत्रेत्यभिसार: तत्र गतं करणाधिकरणे ये।। श्रेति मुड् हृद्धिरपरचदि। अतिसारे कीदृशे। रतिसुखसा
रे रते: सुरतस्य सुखं सारं श्रेष्ठं धृतेनाय्ये वायत्र यमुनातीर इत्यस्य वा विशेषणं। तत्र रतिसुखसारे शृंगारसौख्यप्रदे स्थाने
पुन: किंविशिष्टं। मदनवन्मनोहरो वेषो यस्य। यद्वा। दमयतीति मदन: तादृशो मनोहरो वेषो लंकारो यस्य। आकल्पवेषौ नेप
थ्य इत्यमर:।। हृदयेशामित्यनेन सर्वदा तव हृदिस्थ: सर्वहृदयं चतद्धाधीनमिति संदर्शितं। धीर: पंडित मंद्यो रितिधरित्रि:।।
व।। सौमसमेतं स्तत संकेतं वाद्यते मृदुवेणुं। बहुमनुते ननुते तनुसंगतपवनचलितमपि रेणुं।।२।। समाधवो नाम समेतं नवसं
गात्र रसहितं स्तत संकेतं वयथास्यां देवं विशेषणं वा। मृदुवेणुं मनोहर वेशं वाद्यते श्राव्यते अहमिह निवसामि यदि केच
रितुमायाहीति स्तत संकेतं इति भाव: मृदु कोमलं यथास्यात्तथा क्रियाविशेषणं वा। संकेतवशान्नाम्ने मृदुन्नमु त्वितमेव वाचितं
सुसं सायां संबाधनेवा शिरोधेते नव ... तं शरीरसंपर्के रेणुमपि पवनचलितवातेन नीतं बहुमनुते आदरयते तनुसं
गमस्य सोपनस्थितिश्चेति विशेषणसमास: पूर्वयस्मिन्निकं उ युवयो किलिर तत्र पवनेन चलितमपि रेणु शरीरे
निपतितं साधुमन्यते किं पुनस्त्वामिति भयक्षया मनुरागोदर्शितइति भाव: यद्वा तनुसंगतेन पवनेन चलितं रेणु बहुम
नुते। तनुसंगतत्वपिपाव: अत्र तनुश्च मलं यथास्यात्तथा बहुमनुते इत्यर्थ:।। ३।। पतति पतत्रे विचलति पत्रे शंकि ३१
तत्त्व दुपयानं। रचयति शयनं सचकितनयनं पश्यति तव पंथानं।। सः। सखः: शयनं शय्यां रचयति निर्माति। तव पंथानं च

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

क्रिं मनयनस हितं यथास्यात्तथा पश्यति कीदृशं पयानेत्रं किं तं सवात्मा उपयानं उपस्थिति समीपगमनमिति यावत् तत्र पथि
कस्मिन् सति पतत्रेपद्दे तद्योगात्पद्भ्याणि वा पतति गच्छति सति पत्रेषु सौ विचलति कंपमाने चलति वा सति पत्रेषु छिएः पद्दे
वत्ति सति विचलद्रुमे सति पत्रे वर्षो पतति भ्रमति सलिरात्रे पक्षौ पत्रयालनेन पत्रस्य चलनेन चलति वा सति राधा
मये ते लिङ्गं कया वचलन यनेन शय्या विरचिता सर्वतो विलोकितं चेतितदेकता तस्य शासूचिता॥ पतत्रे पद्धि पद्गणो
तिधूरिति॥ नव उपयानमिति सर्वनाम्नो वृत्तिमात्रेषु वद्भवो वक्तव्यः॥ इति पुवद्भावः हे सखि राधे कुंजं ॥४॥ मुखर
मधीरं त्यज मंजीरं रिपुमिव केलिसलोलं। चलसखि कुंजं सतिमिरपुंजं शीलय नीलनिचोलं॥४॥ अति सारानुरूपवस्तु
ग्रहणार्थमाह॥ मंजीरं नूपुरं त्यज मुंच कीदृशं अधीरं अमंदं अधैर्यं वत्स मुखरं वाचालं शब्दसहितमिति यावत् पुनः कीदृ
शं केलौ क्रीडायां सुलोलं चेष्टु लंपतएव॥ रिपुमिव सदृशं रिपुरपि मुखरः शब्दे लो अधीरश्च भवति कीदृशं कुंजं सति तिमिरपुंजे
तमस्तोमा स्त्रितं दृशानाणां तेरं तत्याव तमः सहितं नीलनिचोलं श्यामवस्त्रं शीलय परिधेहि तस्ता मने कार्य चात् शील
परिधानार्थः तमस्य उपुंज इति पावः॥ तत्र नीलनिचोलस्य विशेषमिति नीलवसनमित्यर्थः॥ एतेन अति निलता अत्र प्रासमा
यतः कः अंधकारे द्रुपत्वार्थं नीलवस्त्रपरिधानं उक्तं॥ शुक्लेष्वादि वस्त्राणां प्रकाशकत्वात् यानप्रस्थमितिलामाः मंजीरो नूपुर
स्त्रियामित्यमरः तिचलदेशावस्तुयोरिति विश्वः॥४॥ उरसि मुरारेरुपहितहारे घनइवतरलबलाके तडिदिव पीते रति वि

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

गी॰टी॰उ॰

३२ प्रीते राउसि सुरतविपाके ॥५॥ हे राधे हे पीनेगौरांगी मुरारे उरसि श्लिष्टस्य वक्षसि उपहितं हारे उपहितो न्यस्त इत्यारो
पित मितियावत् । हारो मुक्तावली हारो यत्र ॥ कुत्र समये राउसी त्याह । रति विपरीते पुरुषायितसुरतकाले विपरीतसु
रत इत्यर्थः ॥ पुनः कीदृशे उरसि सुरतस्य पुण्यस्य विपाकः परिणामो यस्मिन् नत्तु तिशय इत्यर्थः ॥ केवलराउसे घने
मेघे तरल बलाके पंचलवक समूहे तडित्विव विद्युद्विव विद्युत्तौ नवले चंचला चपलाधारा गौरवर्ण पुरुषायितेन चंचल
तस्याश्चलनात् ॥ श्लिष्टस्य पुपहारस्यापि चलत्व श्लिष्टस्य मेघस्य वरूपमतया बलकानां श्वेतत्वेन हारस्यापि श्वेत
तया साम्यं । यद्वा । उपहितं हारे उपहितरत्नावलीके इति राधा संबोधनं सुरतं तस्य दर्श जन्मोपार्जितस्य पुण्य विपाके
फले यस्यां तदृशि इत्यपि पदं संबोधनं वा स्तितकाले श्लिष्टस्य पुष्पासि तत्र उपहितं हारो विपरीत सुरते हि हिदेशो स्थापित हार
प्रायो न्तचलतीति भावः । उरो विशेषणमेवं वा तत्राप्ययमेवार्थः बलाका विषयत्वो स्याः बलाकाकामुकीवेति तरल बलाके
ता दृशी हे तरलबलाके चंचलकामुकि केन तदानीयं श्लिष्टवक्षः स्थलं स्तव त्वं वक्षः स्थिति तरलबलाकं तस्यापि वक्षनीय
राय: पीतो गौरो हरिद्रालत इत्यर्थः ॥७॥ विगलितवसनं परिहृतरसनं घटय जघनमपिधानं किशलयशयने पंकजनयने
निधिमिव हर्षनिधानं ॥८॥ पंकजनयने पद्मनेत्रे किशलयशयने पल्लवशय्यायां तत्र स्थितं श्लोकः घनं कयाः पूर्वं भागं घ ३२
टय संगमाय । यद्वा पंकजनयनस्य तस्मिन् पुंडरीकाक्षे श्लिष्टवक्षवक्षस्थले शयने वज्रघनघटये त्यर्थः जघनं कीदृशं

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri
Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

गलितं वस्त्रं ॥ वसनं यत्र यस्मात् तत्तथा तथा परिहिता त्वत्कारसना स्फुटघंटिकायेन अएवापि धानमावरणं हितं कपि
दधिलिपि मिव रां खार्दिरन्त सिव की दृशं हर्ष निधानं । आनंदालयं निधिरपिप्राप्ता आनंदाश्रय एव भवती ति भाव ॥ पुनः की
दृशं अपिधानं पिधानं अनंत हृदि तो येनि धि हर्षाय भवति स्फुटघंटीनुरसनारसना क्षुद्रघंटिका ॥ सिधुरिणि: निधानव
लये निधा विनि विश्व ॥ हर्षस्य निधानं आश्रयोयस्मिन् समासः ॥ ७ ॥ हरिरभिमानी रजनि रिदानी मियमपि याति वि
रामं ॥ कुरु मम वचनं सत्वररचनं पूरय मधुरिपुकामं ॥ ७ ॥ हरिरभिमानी मनस्वीत्यर्थः महामनस्वी यावल्लब्धं वंन सह
इति तावदिदानीं कांतिरियं रजनिरपि रात्रिरपि विरामं अवसानं याति । या सती ति त्वरितं मिलेह । मम वचनं कुरु । सं
कामं हृदि स्याभिलाषं पूरय पूरणं कुरु । अभिलाषस्यतस्यपूरणं कुरु । अत्वरं शीघ्रं वचनरचनं रचनं रचितिर्यत्र ॥ मम वचनं साक्षी यं गच्छेत्यर्थः ॥ मधुरिपु
ति स्मरणकालस्यात्यतासन्निहितो ॥ ७ ॥ श्रीजयदेवे कृत हरिसेवे भणति परम रमणीयं । प्रमुदित हृदयं हरिमति सदयं न
मत सुकृत कमनीयं ॥ ८ ॥ श्रीजयदेवे कृत हरिसेवे विहित हरिसेवे भणति परम रमणीयं । प्रमुदितहृदयं हरिमति सदयं न
मित सति प्रमुदित हृदयं हर्षित चित्तं यथास्यात्तथा हरिं नमत सज्जना इति शेषः । यद्वा जयदेव भणिते सति प्रमुदित हृ
दयं हर्षचलचित्तं हरिं नमत सज्जना इति शेषः ॥ एतेन हर्षयुक्त कृष्णं नमने कृष्णप्रसीदति ध्वनिः । हरिं की दृशं विकाले कुमार
॥ ७ ॥ विकिरति मुहुः श्वासान्नाशाः पुरो मुहुरीक्षते प्रविशति मुहुः कुंजं कूजन्मुहुर्मुहुः ताम्यति मुहुः कास्यावः पर्याके
स्वयति ॥

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

लंमुकुरीहृतेमदनकदनक्लांतः कांतेप्रियस्तववर्त्तते॥१॥नागतैवेयमितिविचिंत्यंमुकुंदोवारंवारंश्वासान्विकरतिइत्युत्पतिन
यांतप्रियदितयानुध्यानेनैवतापरूपनीतिकृत्वाध्यानेनमुकुंदोपुनःपुनःकृत्वाश्वासादिशो।वीक्ष्यतेमुकुंदोमुकुंदःपु
नःपुनःकुंजंप्रविशतिएकावारमदृष्ट्वापिवेहिनीयातिनिःकुंतसंपुनःपुनःप्रविशतीतिकुंजेप्रवेशनंपुनःपुनःघूर्णतइति
भावः॥गुरुजनसंयाह्वामध्येवकोपानुबंधाद्वा।नानाविधिकारणेनवानायातीतिचिंतयन्मुकुंदःपुनःपुनःकुंजंचविस्ता
रंकुंजनवभ्रमणकरणादिकंकुर्वन्स्वामतिस्थलोकेनापिनिमित्तेनाधुनानायाताआगतप्रायेतिमनसिकृत्वामुकुंदःवारंवारंशय्यां
स्वयतिमपिदृष्टादृष्ट्वानुबंधासमागत्यनिकरंमदीयविनानुरागसंज्ञाय्यार्थंअत्रैवकुंजेस्वदेशेनिलीयतितिष्ठतीतिभ
वापर्यापोकुलमितिव्याकेयथास्यात्तथामुकुरीहृतेसर्वतःपश्यतीत्यर्थः।हेकांतेराधेएवंपूर्वोक्तप्रकारेणमदनकदनेनपी
डनेनक्लांतःक्लिष्टतयाप्रियोवल्लभःश्रीकृष्णेववर्त्तते।तिष्ठति।अतस्त्वंतमभिसारेतिभावः।कुंजएवतिकुंजअत्रयत्केरा
दिष्टस्यचेतःकदनंपापीडयोरितिधरणिः इदानीमेवगमनयोग्यमितिसोपपत्तिकमाह॥बएत्वद्वाक्येनसमंसमग्र
मधुनातिग्मांशुरस्तंगतोगोविंदस्यमनोरथेनचसमंप्राप्तंतमःसांद्रं॥कोकानांकरुणस्वनेनसदृशीदीर्घाममप्रा
र्थना।तन्मुग्धेविफलंविलंबनमसौरम्योभिसारक्षणः॥२॥हेमुग्धेमनोहरेत्वद्वाक्येनसत्वयायासमंसहतिग्मांशुःसू
र्यःअस्तंगतोद्वयमप्यभिसरणनिवर्तकंनिवृत्तमितिभावः।समग्रंसंपूर्णंयथास्यात्तथा।गो।विंदस्यकृष्णस्यमनोरथे ३३

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

नवीच्छया समन्तस्त्वांधकारः सांद्रतां निबद्धतां यातो यातः। अस्तमिते दिनकरे अस्तं इति मृगकरे चनमः सांद्रनवृत्त्येव गो विंदमनो
रथेप्यधुना तिमिरएव समयमासाद्य प्रतीक्षितो वः॥ सच रंगम्पतं। यामदर्शनामहीयायावनासा दीर्घा सती कोकानां चक्रवा
कानां कुरुणास्त्र नेन विरहदीर्घनादेन सदृशी तुल्या तस्माद्धिंडं वनं विफलकालातिपाता निरर्थकं॥ आसावल्लि सारी
णां अतिसारी कालो रम्यो रमणीयः। मद्दृशो सत्युक्त वल्लभे दृशो वगमनकाले प्रियसंरख्यां च मध्ये स्पष्टहायां मध्ये
न क्लिंबनं मुग्धं चेसहोक्ति नामलंकारः॥ तथा च दंडी सासहोक्तिः सहतावस्य कथनं गुणकर्मणो रिति तछाम्पेने त्यादे
मद्युक्ते प्रधान इति टनीया। तत्रगनाया स्तवक्त लूहलाणि नविषं नीत्याह॥ यद्धामां तत्र कश्चित्प रपतीसा शंकितश्चि
त्तां राधामाह। एताहृक्षमोवर्त्तनेयत्र समापस्थानं वपिज्ञायापतीपरस्पर नात्मानं ज्ञानीत अत्रं दंयं शकानकाप्पीतमे
वातिसारिकोक्त इत्याह॥४॥ आश्लेषादनु चुंबनादनु नरवोल्लेखाद नुसंभृतं ४॥ प्रोद्धोधस्तनु संभमादनुरतारंभादनु
तयो। अन्यार्थगतयो स्त्रीमामिलितयो सत्ताषणेऽनेनतोऽयं पत्यो रिदं कोनकोनतमसि ब्रीडा विमिश्रो रसः॥२॥ इदं निबद्धे
तमसि अंधकारे दंपत्यो जायापत्यो व्रीडाविमिश्रो लज्जासमन्वितः कः कोन रसो न तवति। व्रीडायुक्तः स एव रसो भवतीत्य
र्थः कीदृशयोरन्यार्थं परस्त्री पुरुषार्थं गतयोः स्वमात्कुते गाढो अंधकारवशात् मिलितयो रमणाद्वा मिलितयो
कत्रावसरे इत्याह॥ आश्लेषादालिंगनादनु पश्चात् चुंबनं। पश्चान्नरवोल्लेखो नरवक्षता नुपश्चाद्यां तं जपो द्वोधार
त्वात् नजो मन्मथः कामस्तस्य प्रोद्बोधोऽद्रेकतस्मात् पश्चात्संभ्रमात् संचरमनोरथः सिध्यत्वितिवांछया पश्चाद्वि

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

र्थः। रतारं स्मरन्तु सरतो धर्मात्पुत्रतयोस्तस्तयोः संताषऐस्समग्रु ह्रिरपैर्ज्ञानतो नेमममेयं नार्थ्यनायं ममपति रिवाग्र
तोः स्या लिंकताव तावमासाद्यूयथार्थ आगच्छते रिति ताव एतेना स्मिन काले सर्वे एडना कामार्त्तो संवर्त्तीतिघूर्णितो त्र
त्राश्लेषाद्नंतरं चुंबनं ततो नखच्छेता॥ ततः कामविकारः ततो मैथुनं ततः प्रीतिः ततो रससंभावनाद्दिति क्रमोऽपि कामशास्त्रेक
थितः। तदुक्तं स्मरते। आश्लेषचुंबननखच्छेतकामवाधशीघ्र मैथुनमनंतसुखप्रबोधप्रीतिरसान्तोपि रसभा
वनमेव कार्यमेवं तितां नवन्तु रासु खिरं रमंतीति स्यांतेजातः स्यांनउः समम्या जन्तुंदूजायाचपूलिपष्ठे त्यत्र जाय
दंता वो डं तावच्छ लिपात्यते। दंपती जंपति जायापती चेता वित्यमरः॥ चूल्ला समात्रै ऐवठ छ्न ह्नतार्थीः स्यादित्यत अ
हएव। सत्तयं च कितो विन्यस्यं तो हृशं संति मिरे पथि प्रतितरुमुद्भः स्थिचास्तुं दंपती वितन्वती। कथमपि रहः प्राप्तां गौर
नंगतरं गितिः सुमुखी सुतगपश्यन् सचामुपैतु च्छतार्थतां॥४॥ हेसुमुखि सुंदरवदने राधे सुतगःसुंदरः ह्नस्तः चोप
रूपः। ह्रस्वयन। ह्रतार्थतां तच्चू मनोरथचं अपैतु अपगच्छतु॥ दृत्तिरात्रज्ञानार्थे कीदृशी त्वं संततिमिरे तिमिरयुक्तेप
थिवर्त्मनि तिसन्तयविस्मयाल्यं च कितं यथास्यात्तथा गौ चटृशी नयनं विन्यस्यंती। समर्थयंती निविडतमोदर्शनात्रू
तादृशो गाढांधकारेस्संका सते गच्छामीति विस्मयः प्रियतमे समसमागमो नविष्यती तिवाच कितं पुनः कादृशी कलत पि
तमसो नै विद्यान्वकेनापि प्रकारेणाम् गितरं गितिः कामकल्लोलमा लिलि। रंगे रवयववैर्हेतुत्रुते रहःप्राप्तां अ २४
स्त्र स्य वच कितयथा तीनथाड्त्यर्थः। तिमिरमितितिमिरयास्ती लयौ इत्यये। श्रेशोद्दित्यड्त्यह्मगधर्रः परवाक

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

वपादेव व्यवहारापदेशयोरिति विश्वः ॥ कीदृशात् दशनाद्विरहस्य । क्लीवत्वसंगतितमः इति रूपकं च छेकानुप्रासः कीर्त्यत्र श्रावि
माह ॥ १७ ॥ राधामुग्धमुखारविंदमधुपस्त्रैलोक्यमौलिस्थली ॥ नेपथ्योचितनीलरत्नमवनीभारावतारक्षमः । स्वच्छंद
व्रजसुंदरीजनमनस्तोषप्रदोषश्चिरं कंसध्वंसनधूमकेतुरवतु त्वां देवकीनंदनः ॥ १ ॥ स जयेत्व किं विनाससंती द्वौ ति प
थिपतितरश्मुक्तः ॥ स्लोचामदं पवनि तन्वती केयमपिरहः प्राज्ञा मनोहरमंगतरंगिणि ति: सुभ्रुविसुलग्नपत्रपन्नसचामुपे
श्रतार्थता ॥ १ ॥ हा देवकीनंदनश्रीकृष्णः त्वां समडितकप्रधानं अवतु रक्षतु ॥ कीदृशः राधायाः मुग्धमुखारविंदे मनोहरे मुख
पद्मे मधुपो भ्रमर इव ॥ मधुपानकर्त्री यासामप्येतद् । राधामुग्धमुखारविंदमधु पिबतीति मधुपः पुनः कीदृशः त्रैलोक्य
त्रयाणां लोकानां मौलिस्थलीनां हृडाप्रदेशानां नेपथ्योचितं प्रसाधनयोग्यं नीलरत्नमिव यः कं वचात् इति स्तदशानचात द्वे
डूनीलरत्नसाम्यं पुनः कीदृशः अवनीभारावतारक्षमः इति समवतारमुत्यमिति येषां वैड्रादि विद्वेषि चादतेषां केशि संकेदि
रूपाणां अंतकोऽयमइव संसारकल्लनेन नीलत्वमेव द्वेन साम्यं पुनः कीदृशः स्वच्छंदानां व्रजसुंदरीणां मनस्तोषे सितप्र
तोषप्रदोष रात्रिमुखमिव तासां प्रतीतिजनकं वासाम्यं राधसनयमार्थं सखीप्रस्तापास्सी कांच्छोयत्रसतथ्य ॥ ७० ॥ इति
श्रीकुंभकर्णविरचितायां सारदीपिकायां तिम्ना टिकावली नेस्ता कंपौंडरीकाच्छोनाम ??: सर्गः ॥ ५ ॥ अथ तां गंतुम
शक्तां चिरमनुरक्तां लतागृहे दृष्ट्वा तच्चरितं गोविंदे मनसिजमंदे सखी प्राह ॥ १ ॥ अथ यावन्न रगोविंदे तस्ये राधायाः स
खितच्चरितं राधाव्यापारं प्राह कथयति किं कथातां ध्यंसस्याः गंतुमशक्तो मनसिज मंदे कामेन मंदे सखा मर्थ्याः कीदृशी चिरमनुर

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

गी०टी०सं०

३५

गि॰गी॰कृ श्रस्ष्टेत्यादि कृष्णा ह॥ ल ताग्रदे तुनो प्रभुरुक्रमे रिकी दृत्री गोविंदे मन सि उमंदे काम वृद्धि कारिणि॥ मम सि उम
ति पाठे जमं दे विंक तेत्यर्थः॥ तद्य रति मेवाह॥ गीतस्यास्य गुण कर्मस्थः॥ रूपकताल॥ रागलक्षणं॥ रतोत्सुका कांति अथ
प्रवीण मापलयं तीम कुसुम्पतल्पे॥ इतस्ततः प्रेरित दृष्टिरात्री॥ रूपां मौतनुगौ णकरी प्रदिष्टा॥ १॥ अस्यां गाथायां वासकस
ज्जा वर्णनीया॥ तस्याः लक्षणं॥ वासवेस्म निस्तुक ल्पि तल्पे संगमो भ म विधिं विदधाना॥ प्रपति स्म प्रिय संगम श्रद्धा यां॥ त
मिह कथय वासकसज्जां॥ १॥ गीतार्थ स्तु॥ ७॥ नाथहरे तव सीदति राधा वासगृहे॥ ७॥ हे हरे हे नाथ प्रभो राधा वासगृ
हे तव एवं से के तवा संसक्तेराधा सदति॥ अवसन्नो भवतीत्यर्थः॥ ७॥ पश्यति दिशि दिशि रहसि भवंतं चदधरमधुर निपिबंता॥
१॥ रहस्ये कांते सा दिशि दिशि प्रतिदिशं भवंतं प्रपश्यति चाभेदावलोकते॥ यदधरमनंपस्य अधरंतदेव मधु अमधु निता निपि
बति छ्रछ्रा अन्य पर्यायः सवादिगणपवतेस्तु छद: तस्यान्य गोप्याः प्रवाक्तिः यद्वा च राधा स्पा वायर्द चाद्व्यय स्थानेकार्थी
वादन्य गोप्य प्रवाक्तिः छुस्तितु चदधर मधुर मधुनि डतिपाठः तस्या अन्यस्या धरतरधरः तस्या अमधुनि सरमाधुरी कानिते
बंधय तड़त्यर्थः॥ ७॥ वदसि सरणरससेन वलंती॥ पतति पदानि कियंति चलंती॥ २॥ चदति सरणरसेन तवालि सा
आहे नवलंती सेसडमाना क्रियंति पदानि श्रूलेन सतिपतति माराधिकं गंतुं न पारयति इत्यर्थः॥ ७॥ विहित विशद बि
स किसलय वलया॥ जीवति परमिह तव रति कलया॥ ३॥ विहिताः कृताः विशदाः शुभ्रा बिसाः किसलया॥ मृणाल
एवं वलयाः करकांतया मात्र॥ धारयति कलया तव सुरत विलंबेन परमिह मम येती वृत्ति अनेन हेत्वना नज्ञी वर्तते त्यर्थः॥ कला ३५

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

स्या न्मृलने हृदौ त्रि ल्यां वृत्ताकमात्र केषो ड केषो डशां शो व वंड् स्पस्फ काल्व काल्ल खिंतमयो कलेति विश्रु ॥ बा मुकुल बोधितमं
डनलीला ॥ मधु रिपुरहमि ति लावनली ला ॥ ४ ॥ मुकुः पुन पुनः खलो कितावी स्थिता मंडनलीला अलंकार विशेषोऽ
थह मधु रिपु स्तनहति लावनं ध्वंस ॥ ३ ॥ लेस्य लावोय स्याः तेन व्दीय त्वियोगो प ग्मायध्वंसनेन ग्रामेषु प्राप्य पुरुषा
सु रतं ॥ सत्तिं सा मधुवनीतेस्त्रीणां प्रियालोकफलो हि वेषमिति ॥ मंडनस्य शोभा लोके संकल्ये के संकल्ये ग्रामा सा
फलम न्ये इति सूचितः ॥ ८ ॥ चरितमुपै इति नकथम ति सारं हरिमिति वदति सखी मन्ववारं ॥ ५ ॥ हरिः कृष्णः चारितरं
अति सारं अभिसंकेतं ॥ स्मा ॥ स्थाने कंपनं कंपनो वेति नायाती ति अनुवरं वारं सखी वदति वदनो द्वि क
कर्मा कार्मधारयनिर्देशः अनल्प महापरिमाणं बहुतरं वा ति निरंतरं अंधकारं ॥ ७ ॥ श्लिष्यति भुवति जलध
र कल्प ॥ हरिरुपगत इति ति मिरमनल्पं ॥ ६ ॥ सारा ॥ धा श्लिष्यति ॥ भुवति यजलधरकल्पं ॥ मेघ शादृश्यं ईषदस
माप्तौ कल्पदेशीयः इति कल्पः प्रत्ययः कुतः इत्याह ॥ हरिरुपगत्य ॥ आयात इतिमवाहलोवा ॥ किं ध ला तनेय
साम नधकारं तत्काम्यो ॥ ७ ॥ ॥ भवति विलंबिनि विगलितलज्जा विलपति रोदिति वासकसज्जा ॥ भवति
वयि विलंबनी विलंबनशीले । सति विगलितलज्जा गतव्रीडा वासकसज्ज्या नामनायका विलपतिकिं
रोदिति क्रंदति ॥ या वा ॥ बालकं च स्व स्वं गृहं प्रशंसा यां कृत वेश्या विहितसंधानानूत यो ॥ विल
अतः हरिस्ता विवि ... यथाम छलिको ... सक श्या ल ... मेवा ॥ बा ॥ भीड यें कवे ह ... मुदिते मुसरीसिक

देव ४१

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

गी०टी०३०

३६ ५

नेनतुनामतिसुहितेः ॥२०॥ १२॥ श्रीजयदेवकवेरुदितं साधितंगीतं रसिकजनं मरसत्नौकं श्र विमुदितं हृष्टं तनुतां विस्तारयं

तु। चंद्रलासो विध्यनेनैव शृंगारस्ता त्वं तत इत्याह ॥ ७॥ विपुलपुलककपोलिस्फीतसीत्कारमंतर्जनितजडिमकाकुव्या

कुलं व्याहरंती मदकितवविधत्तैं मेदकं दर्पचिंता। रसजलधिनिमग्नाध्यानलग्ना मृगाक्षी ॥ ॥ ८॥ हे कितव हे धूर्त अमंदकं

दर्पचिंतां महेत्कामस्मरणं विधत्ते उच्चा ध्यानलग्ना सुतिमृगाक्षी हरिणीनयनी राधा रसजलधिनिमग्ना शृंगारसागरे ली

ना अतस्त्वं वेत्यर्थः ॥ तत्र क्रियानन्वय ते तत्र क्रियाध्याहर्तव्या इति वैयाकरणाः निमग्नं स्विद्रूमाह ए विपुला महती पुलकु

पालिशोभा वपं कि यस्याः सा तथोपुनः कीदृशी स्फीतं सी त्कारणं यथा तथ तितया अंतरंतं नरेउ नितासा मुत्पन्ना त्पा

जडइ चेष्टि विकारः विशेषात्याकु लं यथा स्यात्तथा व्याहरंतावदंती एतल्लक्षणेऽत्र शृंगारेमंडते जनस्य सत्तसीका

रलक्षणं कोके हृष्टत्व स्तनितेच्छत स्य चहेतु हसितरोदना दिकं स्वपीड ग्रहाणं जीवनो ॥ ध्वनिग्ध्वरहितसंहतं। विडुतं

उनां क कपोत कोकिला हंसः के कि समदृशोरूपकमैलि खिते गृहणं के प्रयुज्यते अन्यदा विपरीतमादनइति। वोकः वि

यां विकारोयः शोकत्तीयादितिध्वनि रित्यमरः ॥ आश्लिष्टेन विकारं दृष्टुकामः उत्तय क्रिया विशेषणे नां गिकं स्त्र

चिकत्व कामविकारो दर्शितः मृगस्येवाक्षणी यस्याः बकुहहा स वप्न कि णी खांग इति रवचसमासं तं खेड स्य ता के

जडिमा दृष्टा दि लुप्त माणत्रि ऊपमत्यप्त ध्यानपूरापरा ॥ ८॥ चूर्णि नानि शीतं नेष्यती त त्या हृ ॥ ८॥ अंग च्छा स्तरं एं कं रो तिबत्त

शः पत्रेपि संचारितिः। प्राप्तं वा परिशंकते विरुतं नेते शय्यां विरचय ती। इत्याकल्पविकल्पतल्परचना संकल्पलीलाशतं ३६

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

मांशङ्कापि विनाल्पसा किंना चमावरस्तु नेष्यति सा नेषति॥२॥ एषा इति बुधप्रपूतीप्ती कृष्णवदति एषा वरतनुः प्रेय
शरीरा राधा अंगे शरीरावयवेषु आसरणं आलंकारं बहुधा बहुप्रकारं करोति एतेन तत्परचना दिद स्त्रिता लक्षनम्
रतेसति अयमपाद्रष्टुमि च्छ कर्तव्यमिति स्विरं बहुकालं धारयति स्वितयति। अनेन संकल्पलीलांगावृत्तु क्तेः इत्येव
कृते एषा आकल्प विकल्पस्य रचना सकल्पली लाः सा तथा शंकापि सति च या विना निशा रचरी नेष्यति चसत्तागे नैव
रात्रिप्रेरणा उक्ता: लक्षणा उक्ता: लक्षणाह्वानबहुवस्तेप त्रिबहु शाद्ब बहुगणे घडडिति संख्येति संख्या संज्ञाया
संख्येव कृता द्वावी ग्रायामिति शतृप्रत्यय: संचलितं शीलं यस्येति सां चारीतष्ठी तिको णिनि:। अकल्प वेषा नयथा
समर: उल्पंत्रिष्पादद रेषु च। अतंकल्पकर्मभानस मिति चसंगीते श्रा च्छोषमाह॥३॥ किं वि श्राम्य सिसल्लोगिन्वन
तां उरस्त मारु हितातयां सिनि दृष्ट गोचरमित:॥ सानंदनंदास्पद। राधयाव चनं मदनधुर मुखानंदा तिके गोपते
गोविंदस्य जयं तिसायमतिथि प्राचास्य पर्गे ता गिर:॥ उणो विंदस्य श्री उक्तस्य गिरो वाच: जयं ति। उत्कर्षेण प्रवर्तते
तस्मात् एवं वदेमा क्वेषल त्योन मस्कार: प्रकर्षेण वर्द्धनमिति त्यर्थ:॥ कीदृशा: सायमतिथि प्राचस्तस्य गतो सायं संध्या सम
यस्यतिथी ना उस्मा शस्त्यं प्रशंसा तद्रूवे आ सयेपा सांता स्त च्या हि नोता ति शोच विमुखे यत्तातकं नणो तदेवाह गुणैश्च
प्रदीपे विमुर्वति इति सम तो। या प्रा शंसा स्य संप्रसृति थाना मुकुंनदं स्वि साइ लि सावः यद्वा। किं विश्राम्यसि सल्लोगी रायने
तो शारस्त मी रुहो ति राधायां वेच मे तासत यो सि मि न दृष्टगोचर मित: सानंदा दास दति ति गोविंदस्य वचनं के विंद धूग मुखा

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

सायंसमये प्रविष्टमात्रे तस्मिन्सावोप्युडुः वारंवारं नंदं तं स्मृत्वा पूते अधुमम्मुख्यानां श्लाघ्यागिरोऽत्रयं ते। कीदृशः अतिथिप्रा
तास्सगतो: तत्रतात्सो सधूपदिष्ट मि तिप्रसंसतीत्यर्थः गोविंदस्य कादृशास्य नंदो तिके नंदगोपपार्श्वे अधुगमुख्यात्रप
थिकामना नराधस्य सुतद्भूवे नंगोपतस्य एवतः किंतद्भूवनतत्राह॥ स्वातः पथिकतांडीरत्नमारुहि तांडीरत्नास्तिवट
वृद्धे तस्ल तोपि तत्क्ने तत्तस्यहे: तो पि नः श्वंगा पितो सवनेयास स्थाने धूनि स्तुकाल्पलये एतेनात्र धि श्वासौ नस्ती
तिदर्शितं एतो समद्भूतो गोवरं प्रत्यद्धी क्रियमाणे सानंदनंदास्य दंसने नंगोपगृहे नयस्मिरा धावरगमधुसमुखा
नंद तिश्रतो गोविंदस्य गिरो ऽत्रयंता त्यर्थः॥७॥ तल्लके यवलीलयो रिति धरिणिः॥ तो गसुखे स्या दित्यता वदे
हस्यपति कायत्याहित्यमरः तो गोस्यस्तीति तोगी तल्ल श्वासो तो गीचेरजादंता दिच्छा द्वो गत्राद्धस्य परेतिपानः॥ तो
गी कामुक सर्पयोरिति विश्वः न या विध्य विध्यमपिराधो नानुसरतीति विकंव श्रियो वेकं वयत्र॥ ७॥ इति श्रीज
गद्दरिविरचिता यां गीतगोविंदटीकायां वैकुंठकं वो नाम षष्ठः सर्गः॥ ॥अधुनाद्वितीयं चंद्रोदयवर्णनं व्याजेन राधा
स्याः कैश्यं कथयन्कविः पद्यमाह अत्रांतरे च कुलटाकुलवर्त्मपात संजातपातक इव स्फुटलांछनश्रीः वृंदाव
नां [illegible] त पदमदाय [illegible] दंशुजालैः॥ दिक्सुंदरी वदनचंदनबिंदुरिंदुः॥७॥ इंदुर्युदः अत्रांतरे अस्मिन्नेवावसरे वृंदा
वनांतरस्य वृंदावनस्य परिसरमवकाशं दिग्गौरावा अंशुजालैः किरणसमूहैः प्रदीपयन् प्रकाशितवान् कीदृ
शः इंदुः स्फुरत्प्रकटो लांछनश्रीः कलंकलेशो यस्य तथा कुलटाकुलसंतिसमूहस्य वर्त्मपातेन पथ्यप्रतिरोधेने २८

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

संजातपातक इव व्रतखंनपातक इवयो पिपातकयुक्तो भवति सोपि व्यक्तकलंक इव जायत इत्यर्थः। पुनः कीदृशः दिक्सु
दपूर्द्वक्रय्यनइवपातक तासां वदनस्य मुखस्य चंदनबिंदुः श्रीखंडतिलक इव। यत्र अष्टदीपैः इतिच्छविस्तावः। ततोत्रचं
द्रोयः स्वतैः प्रकाशाच्चादेश्मनांगतादा विद्यूतया चंद्रेण तासां वर्त्मपात इति स्तावः पतनं पातः तावेषए।।७।। इदानीं प्रलंबोप
रक्ष्या विधुरतां कथयित्रमाह।। ७।। प्रसरति शशिधरबिंबे। विहितविलंबे च माधवे विधुरा विरचितविविधविलापं सा
परितापं चकारोच्चैः।।२।। राधा विधुरा विह्वला सती विरचितविविधप्रलापं परिदेवनं चकार कृतवती कस्मिन् शशिधरबिंबे सं
पूर्णे प्रसरति माधवे च कृष्णे विहितविलंबे कृतकालातिपाते सत्यसति तिरस्कारः।। अत्र सर्गे विप्रलब्धानाम नायिका
वर्णिता यथा कुप्त्वा तं स्मरते।। प्रविलसदनुरागात्तदूतिकाप्रेष्यपूर्वं। सरससमयनिर्णयं कापि संकेतगेहे नि मिलितमखलु
यस्याः कुलतो दैवयोगात्।। प्रवदति स्मरतस्तं नायकं विप्रलब्धा।।७।। इदानीं तस्याः विलापमेव स्फुरयति मिदेत्यादि
अस्य गीतस्य मालवरागः। प्रतिमंठतालः।। रागलक्षणं चोक्तमेव।। अथ गीतार्थं स्फुट।। यामि हे कमिह शरणं। सखीजनव
चनवंचिता।। ध्रु।। हे इति चित्तसंबोधने।। समये वा कंऽपि रूपं शरणं रक्षितारं यामि गच्छामि वर्तमानसमीपे वर्तमान
वद्वा प्रत्ययेन लिंलखंडू।। यद्वा तत्कालस्मायाया वर्तमानं निर्देशः। यद्वा कं जलं शरणं यामि जलप्रवेशमाश्रयामि ए
यद्वा अग्रे कं शरणं आश्रयामि ए। शिरोमणिनी रपामी त्यर्थः कीदृशी सखी सखीजनस्य वचनेन छद्मसमावेदकेन वंचिता एव वित

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

पटीप३प

।।७।। कथित समये हरिरहह नवयौवने ।। मम विफलमिदं ममलरूपमपि यौवनं ।। १ ।। अहह इति खेदे स्वयमङ्गीकार विकारे

३८ वा हरिवार्ष्णेयः कस्मिंश्चित् समयेषु दृष्टिकाले पि वनांतं वृंदावने संकेतस्थानीं सखी । नाययौ न आजगाम ।। अत इदं मम

यौवनं इति ताव ।। अनुरूपमपि योग्यमपि विफलफलशून्यं निरर्थकमिति यावत् हरिश्चेनायातत् हि नव यौवनेन

हि प्रयोजनं इति भावः ।। कांक्षीरोऽजलमाख्यातं कं सुखे च प्रकीर्तितः । इत्येकाक्षरः । अकं पापे च रोगे चेति विश्वः । एहेऽ

कस्मिन् निकारमाने निपातः एक उनाङ् इति प्रगृह्य संज्ञानत्व तितद्विधर नित्यवात् । शारसंग्रह रचना इत्य

मरः ।। ।। यदनुगमनाय निशि गहनमपि शीलितं । तेन मम हृदयमिदं मसमशराकीलितं ।। २ ।। यस्य

दुराराग्रमनुगन्तुं या कुगमनार्थं । निशि रात्रौ गहनमपि वनमपि परिशीलितं । अनुरूपं तेन कृष्णेन हेतुना ।

मम हृदयमिदं दीयं स्निग्ध असमशरकीलितं विद्धमिति । महत्पनौ चित्ती विरोधस्तावै यस्य तस्य गम

ना तस्य दप्पर्थं वा णोमाशरणोनीति भावः अनुगमने तिनादर्थे चतुर्थी शीलनं समाधेधातु अच्यमनुसावार्थो पि

तेन मे निहितौ । वृत्तीयां इव वने अथवेतना ज्ञानशून्या विकलासति विरहानेलं वियोगवह्निं किं विषहामि किमशक्ष्य

क्रियमर्थमित्यर्थपरः ।। कीदृशी अतिवितमतिशयेन व्यथार्थं वा वोतनं गृहं यस्याः सा तथा स्मकेवना स्थिताऽस्मि

इति भावः । यद्वा वितथमिति व्यर्थकेतनमिहं यस्याः सा तथा अवासुसुखका मया स्विद्धमपि व्यर्थमिति

भावः ।। (वि) एमम करणमेव वरमिति विःतथकेतना । किमिह विषहामि विरहानलमचेतना ।। ३ ।। तस्मान्ममरण ३८

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

मेवतिधनमेवस्वरंखमनांगिष्टं।वान्यार्थ्यंवायतोमरणे सति विरहानलेप्युपशांतो नवेत्॥ द्दाहार्थस्त्र्यएवा नविष
लीतिभाव:।न्याय्येश्रेष्टवर:प्रोक्तोमेनोगिष्टेमतंवरं इतिधरणि:वितथंचसूनृतं प्रोक्तमित्यमर: केतनंलांछनेक
येगेप्रेरणेपतिमंत्रणेइतिविश्व:॥विषहामितियस्मेपदं॥ आदमेपदस्यगणकार्य्य:मतिलेमितिवचनेमातिमितेसतिबोधवां
अतिवितथवेतनेत्यपिपाठ:तत्रातिवितथमत्यर्थंवेतनंप्रसादग्रासस्या:इत्यर्थ:।वेतनंस्त्यदेहोसाताप्रत्याशीयांचवेतन
मितिविश्व:॥८॥मामहहविधुरयतिमधुरमधुयामिनी॥कापिहरिमनुसनवति।सुतसुतनुकामिनी॥४॥अहहेतिखेदेमधु
रापिरमणीयासरसावामधुयामिनीवसंतरात्रिमांविधुरयतिविकलीकरोतिकापिसुतनुसुतनुकामिनीविरहितसुतना
कांताहरिमनुमनुनवति।प्रीणातिधातोरनेकार्थत्वाद्विधुरंकरोतीत्यर्थेतत्करोतितदाचष्टेइतिणिच्॥विधुरंकलेश्लेष
विधुरंस्तवणेत्तमिति विश्व:मधुरंसरसेइयेस्वादूत्यपिमनोहरेइतिधरणि:कापित्यपिशाहेनमन्योन्याकाविदलिवर
सायकामिनीवेश्याघूर्णवज्रापिल:ध्रुस्कवादित्यनेनसूत्रेणघूर्णवद्भाव:॥८॥अहहकलयामिवलयादिमणिभूषणे
हरिविरहदहनवहनसहकरदूषणं॥८॥अहहइतिखेदेवलयोदिमणिभूषणांध्रुतिशयापराधकृतलयाकटकप्रत्यविरह
युक्तमलंकारंहरिविरहदहनेवनेसहकविपोगाधिक्षरणेनहेतुनाबहुदूषणंअतिशयापराधकृतया।सिद्धितिमन्येयत

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

एणं त्रिया लोके फलो हि वेषं इति भावः। कुसुम कुसुमार तनुर तनुशर लीलया॥ स्रगपि हृदि हंति मामतिविषमशीलया
॥६॥ एस्रगपि पुष्पमाला पि मां हृदि हंति या हत। अतनुशरलीलया कामबाणविलापेन कामबाणानां पुष्पमयत्वे
न मनो विदारकत्वेन सदृशः पुष्पमयत्वेन चोनोत्य या हृदिके स्थिता या तत्राह। कीदृश्या अती विषमशीलया अति विष
मस्पर्शेन विल परीतं शीलं स्वभावो यस्याः सा॥ अन्य बाणानां हि बहिः क्षतकारित्वं अस्य चेतो विदारकत्वमतो विष
मशीलो भावः। अतः स्थूल इति ध्वनिः।७॥ अहमिह निवसामि न गणित वनवेतसा। स्मरति मधुसूदनो मामपि न चेतसा
॥७॥ इह कुंजे अहं निवसामि तिष्ठामि कीदृशी न गणिता वनस्य वेतसा वतस्य वृक्षस्य छायाया छिदेतसा चिन्ने पिंकेकुंजे
वस्थाना तिकामुकी यत्र निवसामि तं मिति भावः। अत्र न गणित तावतवेतसा य एत्यत्र निषेधवाचकेन शब्देन समास
यथानेकधर्मेककीर्त्तिरित्यादौ गमि कर्मत्वे हतैरुति वृत्ते ति न चरिते च अमानोनापू तिषेधे वचनाद् शब्दस्यापि
एवा नकारशिरःस्थाले ने विरकालावस्थाने नवेतस संख्या यत्पत इति भावः। एतादृशीमपि मां मधु
सूदनः चेतसापि न स्मरति। अत्र स्थान त्रपथ्य संबंधः। आकां क्षतच सात्वेतसो चेतस इति प्रसिद्धः॥८॥ ३९

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

हरिचरणशरणजयदेवकविभारती वसतु हृदि युवतिरिव कोमलकलावती ।।८।।२०।। हरिचरणशरणं स्थिता यस्य स च ज
यदेवकविस्तस्याः भारती वाणी गीतरूपा इयं हृदि चित्ते वसतु । वसतिर्वा पाठोऽस्मज्जनानां कीदृशी कोमला अकठोर
सरसा कलावती कविचातुर्यशिल्पयुक्ता । उभयो विशेषणसमासः । केव युवतिरिव यौवनवती कामिनी यथा सा पि को
मला कलावती मनोहरा शिल्पा द्विद्युक्ताह्लादिवसतीत्यर्थः ।। यद्वा कोमला सुकुमाराङ्गी । कलावती चतुःषष्टिकलायुक्ता
युवतीत्यर्थः । कृष्णस्यानागमने विविधतर्कमाह । ८ । तत्किं कामपि कामिनीमभिसृतः किंवा कलाकेलिभिर्बद्धो बन्
धुभिरन्धकारिणि वनोपान्ते किमुद्भ्राम्यति । कान्तः क्लान्तमना मनागपि पथि प्रस्थातुमेवाक्षमः संकेतीकृतमञ्जुवञ्जुललताकु
ञ्जेऽपि यन्नागतः ।।९।। संकेतीकृतः असंकेतः संकेतो कृतः मञ्जुलवञ्जुललताकुञ्जमनोहरवेतसलताकुञ्जस्तस्मिन्नुभयो वि
शेषसमासः ।। तत्रापि कान्तः कामुकः सन् कृष्णो यद्यस्मान्नागतः तस्मात् किं कामपि कामिनीमभिसृतः तां प्रति स्थितः तत्रैव व
तो [illegible]नायातः ।। संकेतस्थानमागत्य विहित्वा कथमन्याभिसरिष्यतीत्याशंक्याह ।। किं वा कलाकेलिभिः कलाकेलिपरिहासैर्हेतुभि
र्बन्धुभिर्बद्धो यन्त्रितः । यद्वा कलाकेलिरिति विशेषणं बन्धुजनक्रीडारसात् अधिकोऽसमागम [illegible] विक यन्त्रो विहा
तुमसमर्थो भवतीत्याह ।। अन्धकारिणि तमोयुक्ते वनोपान्ते वनसमीपे पन्थानमप्राप्य किमुद्भ्राम्यति उद्भ्रान्तो भवति । मम अ
नेकवारमिहैव कुञ्जे यामो यातैर्नतम [illegible] इत्याह ।। कान्तः क्लान्तमना मदर्थसमाकुलचित्तः पथि वर्त्मनि मनागपि स्वल्प
मपि प्रस्थातुं नक्षमः ।। असत्कृत एव एतेन पर्यायेण मम स्पृहा [illegible] सारमयः सोऽपि [illegible] किं किं तु न वेत्यम

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

गी० टी

कः। अलिसमूहतिसगमौ। अलिपूर्वं बंधुर्मित्र द्विपेये त्यमरः। अं चंदुः सूनां। विषयग्राहकतया अंधं करोतीत्यंधकार
कम्मि एएए अंधकारो स्यास्त्री तं धकारि अतद्दनगनाविवितिः। उपांत संविधपिवेति विश्वः। आक्षेपोयं नामालंकारः स
खि मत्कृता कार्यमाला क्वहस्य स्यात्यास कि माह। ब। अथागतां माधवमंतरेण सखीमियं वीक्ष्य विषादमूकां। विनां
कमानो रमितं कया पि। जनार्दनं दृष्टवदेतदाह। २। आयानंतरं राधा माधवमंतरेण अदृष्टेति नागतां सखीं वा स्य
दृष्ट्वा एतद्गीतेवक्ष्यमाणं आह। अंतरा अंतरेण युक्तइति द्वितीया अंतरेणपदं विद्याद्विना वाक्यार्थयोरपि। इतिविश्व
कामीदृशीं सखीं। विषादमूकां कार्यसिद्ध्यभावविषादेन विवर्णयावक्तु मक्षमामित्यर्थः। कीदृशी राधा जनार्दनं कया
पि कामिन्या रमितं क्रीडितं विशंकमाना वितर्कयंती संनिधिवर्तिनो ऽपि दूरस्थस्याशंकाह। दृष्टवदध्याह
त्य ति धीयते तथा ह इत्यर्थः। एषा उन्मत्तकः कथगतमित्यपिपाठः। तथा तेन प्रकारेण गणनमित्यर्थः एतत्प
तस्यागतं नाहं शामंस्य त्वं मितित्या यवमाधवं विनेत्यर्थः। उत्प्रेक्षा नामालंकारः दृष्टवदितियदुक्तं तद्वगानेन स्फोट
ति। ब। गीतस्यवसंतरागः एकताली तालः रागलक्षणं तु क्तं मे वपूर्व। गीतस्यार्थः। ब। कापि मधुरिपुणा विलस
तियुवतीस्त्वधिकगुणा। ४। हे सखि कापियुवती कुपिवरुणी मधु रिपुणा सहकृष्णेन सह विलसति क्रीडति मधु
कृतो पिता ममानेसामर्थ्ये तृतीया कीदृशी साधिकगुणा अतिशायितसौंदर्या दिगुणवती संकेतस्थानमागमेस्य
प्तो या मत्तस्ततः सामतोधिकगुणा जवती तिभावः। ।७। स्मरसमरोचितविरचितवेशा। गलितकुसुमदराचि ४०

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

गलितवेशा ॥१॥ कीदृशी स्मरसमरोचितरचितवेषः प्रसाधनं यया। नानालंकारवतीत्यर्थः पुनः कीदृशी विगलितकुसुमे
न विगलितमुखेरोदर विगलिताश्च दृशाच यस्याः केशाः यस्याः सा। गलितकुसुमनर विगलितकेशनिक्षसिताद्यः। कुसु
मभारास्तु समूहो यस्मात् विगलितश्च्युतः बद्धः केशा यस्याः सा मध्ये त्यर्थः॥ संग्रामसमरजयद इति धरणिः। मधुनामदैत्य
विशेषः सुधुवैशो मधुको पिमधुसूदनः। इति शापूतः तस्य रिपुः शत्रुस्तेन पुनः कीदृशी॥२॥ हरिपरिरम्भणवलितविका
रा। कुचकलशोपरि तरलितहारा ॥२॥ हरेः कृष्णस्य परिरम्भणेन आलिंगनेन वलितः संजातो वलितो मनोहरो वा
विकारः कामभावो यस्याः कुचकलशयोरुपरि स्तनघटयोर्मस्तके तरलितश्चंचलो हारो यस्याः सा निरुपपद हा
शब्दो मुक्तागुणे परिमले। यथा गवांशाब्दो गव्यध्वधिसक्तः अन्यत्र सोपपदः यथा माहिषं दधि इति॥३॥ विचलदलकल
न ललितानमचन्द्रा। तदधरपानरभसकृततन्द्रा॥३॥ पुनः कीदृशी विचलद्भिः कंपमानैः अलकैश्चूर्णकुन्तलैर्ललितं मनो
मानमाननचंद्रो यस्याः तस्य कृष्णस्य अधरपाने रभसेन कृत तन्द्रा रतिसुखजडीभूता पुनः कीदृशी॥४॥ चंचलकुंड
लललितकपोला। मुखरितरसनजघनगतिलोला॥४॥ चंचलाभ्यां कुंडलाभ्यां ललितौ कपोलौ यस्याः सा शब्दि
तवलिता रसनाकाञ्ची यस्य जघने यस्याः पर्यागमनेन लोला चंचला रसनाकाञ्चीजघनयोः स्मिमधरणिः॥ दयि
सितविलोकितलज्जितहसिता। बहुविधकूजितरतिरसरसिता॥५॥ दयितस्य कृष्णस्य विलोकितेन नयनाभि
मन्जिता सा हसिता चेति का मे धारमः तेन हर्षं करमेधरयेत्यादिना हर्षं द्रावः। बहुविध मनेकरूपं कूजि

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

तमव्यक्तो ज्ञा ह्येयं नंतरं गौरत्तिर सितं श्रा स्ति तंहर्षितं तथा यथा अधरस्थितेन हंसेनं सुरतेमम चकले शरीरं च हृष्ट
स्थपित मिति स खी सविशावा लज्जितया मदैन्यया कदा चिदपि दृष्ट्या विपरीतरतेन सत्तगवा श्चर्वं चित वर्णितं ति हसि
तेनसाव: स्विलोकितं मिति सा बोकः रसितं शाख्दितेहष्टमित्यर: पुन: कीदृशी ॥ ८ ॥ विपुलपुलक पृथुवे पथु लंगाश्च
सितं निमी लित विकसदनंगा ॥ ८ ॥ विपुलावद्धपुलकारोमा यस्या: सा तथा पृथुर्महान्खेपथु: कंपो यस्या: सं
गतो मिलित यस्या. पश्चादनयो : प्रत्येकं कर्मधारय: तेनैवंश्च श्वसितं च निमीलितं यस्या: विकसदृप्यत्ति मानोऽनं
गोयस्या. पश्चात्कर्मधारय: ॥ वेपथुरिति वेपकं पेनडि नोथुरित्यथुप्रत्यय: विकसदिति कासदीप्तौ शतृप्रत्यय:
॥ ८ ॥ श्रमजल कणभरसुभगशरीरा ॥ परिपतितोरसि रतिरणधीरा ॥ ७ ॥ पुन: कीदृशी ॥ श्रमजलकणस्रेणापूर्य
सापूर्णेण । शायेन सुसगं मनोहरं शरीरं यस्या: उरसि वक्षस्थले अर्थात्कृष्णस्य परिपतिता सर्वतो स्थानस्थिता पर्य:
रतिसुरतेरण: संग्राम: तत्र धीरा पंडिता सकलकामकलाकुशला इति भाव: कुत्रचित्सुरतिरणवरीरतिपाठ: तत्ररतिरणे दी
रीयुद्धविशारदा ॥ लवलेशः कणाणावकृत्यमर: सुभग: सुंदरे प्रिये ति विश्व: ॥ ८ ॥ श्रीजयदेवभणितमतिललितं कलि
कलुषं शमयतु हरिचरितं ॥ ९ ॥ श्रीजयदेवस्य भणितमिदमति ललितमतिशयेन मनोहरं कलिकलुषं कलियु
गस्य दुरितं शमं यितुं अथवा शांतं करोतु कीदृशं हरे: कृष्णस्य चरितं रमणीयं तत्र यथा ॥ कुचित्तु श्रीजयदेवसे णितरमणीयं अग्
सुखं संस्मयत । कमनीयं सि तिपाठ: । तयदेह श्रीजयदेवेन भणितं वत्तत्र रमणीयं च तत्र कर्ण्डकातिरंगस्मितसुखेन । ४२

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

अस्तु स्वमङ्कस्या स्वसमयतु मनःस्वमनो यद्वा कामयेदित्यर्थः ॥ क्वचिद्दुर्जगदसुखं नयतु इति ४८
तिपाठः तत्र देशगतानसुखमेव मनोयमसमाधारणोयं नयत्वित्यर्थः । क्वचित्तु श्रीजयदेवभणितहरिरमितं
सुखयतु केशवपदमनुगमितं । इतिपाठः ॥ तत्र श्रीजयदेवभणितं वनहरिरमितं वपितत् । कर्तृ सुख
यतु । केशवमित्यर्था सज्जनादि । कमिति वा कीदृशं श्रीतत्केशवपदं अनुक्रमस्य चरणं लक्ष्मीकान्तप्राप्तितंपु
पितं इत्यर्थः । तदत्र पाठपर्यायो धीसदयनावधेयं कलहेसु युगे कलितिधरिणि कलुषं भुजीने नोद्धि
मितप्रसरः ॥ अनेन गीतेन विप्रलब्धा सुरा मुक्तं । अथ वन्द्विकिरणमसंदेशानसाधाहे ॥ ७ ॥ विरहपाण्डुमुर
रिमुखाम्बुजद्युतिरयं तिरयन्नपि वेदनां । विधुरयं वितनोति मनोभुवः सुहृदये हृदये मदनव्यथां ॥ १ ॥ अ
यं विधुश्चन्द्रः अयं सखा हृदये अर्पितं मदनव्यथां कामपीडां अतीवाल्यर्थं वितनोति विस्तारयति । अयं
शशाङ्को वयस्य कोमलामन्त्रितो अयं कोपविषादिवसं सुहृत्स्मरणो चेति चिन्त्यः ॥ विषादे च अयं शशः कीदृशः विरहेन
पाण्डुधूसरमसामुरारिमुखाम्बुजस्य द्युतिशोभा यस्य । यदा विरही हरिः । आसीत् तदा तन्मुखमपि सतं सदृशं जकङ्गात इ
तिभावः । अथ मुरारिमुखसाम्याद्दर्शनो दुःखेतिरयं न पिदधाने पि वेदनाद्रिनयोरपीति विशेषः । पीडाकरणे हेतु
हेतु विशेषणमाह ॥ मनो स्ववकामस्य सुहृत् मित्रे यतः । रूपकोयमलंकारः यमको पि तृकं चरदहिणा । एक द्विच
पादैकयमकानां विकल्पना आदिमध्यावसानाद्यन्तद्वितीयसर्वतः तृतियमतलक्षणं । इत्यनीयस्थकाव्यपि नाय

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

गी० गो०

४२

कायारतांतरे प्राधान्यमाह ॥ छ ॥ गीतस्यास्य गुर्जरी रागः ॥ एकतालीतालः ॥ रागलक्षणं प्रागुक्तमेव ॥ गीतार्थस्तु ॥
रमते यमुनापुलिनवने विजयी मुरारिरधुना ॥ ध्रु० ॥ अधुना इदानीं काले विजयी जयनशीलो मुरारिः कृष्णो यमुनायाः पुलिन
धीरके वने रमते क्रीडति क्रीडति कथं रमत इत्यत आह ॥ १ ॥ समुदितमदने रमणीवदने चुंबनवलिताधरे मृगमदतिलकं
लिखति सपुलकं मृगमिव रजनीकरे ॥ १ ॥ रमणीवदने कांतमुखे मृगमदतिलकं कस्तूरीचित्रकं सपुलकं रोमांचसहितं
यथास्यात्तथा लिखति । कीदृशे वदने समुदितो त्पन्नमुपस्थितो मदनः कामो यस्मात् स कोम इत्यर्थः ॥ पुनः कीदृशे चुंबने
न वलितो दीप्तः अंतः कोपश्च अधरो यत्र तिलकं दद्यात् वदनमिस्मति सा द्योतितं चांचल्ये न चुंबितमित्यावाय ॥ कस्मिन्नुक
इव ॥ यथा रजनीकरे चंद्रे मृगं तथा लिखतीत्यर्थः ॥ [illegible] दत्तमुखस्य चंद्रसादृश्यं मृगमदतिलकस्य लक्ष्म वत्सिंदा मृगसादृ
श्यमिति नपत्सूपमालंकारः ॥ कस्तूरीतिलकमपि [illegible] दनतिलकं च नायकेन क्रियते इति कामशास्त्रसमाचारः ॥ यद्वा चं
द्रेण सहितेन ललाटे श्वेतरूपे । श्यामरूपं कस्तूरीतिलकमिति । कामस्य जनकमिति मृदुतरसमति सुरति वैतिक्रियते
श्वेतत्वा गेहस्ते नैव परमनुरागलब्धे ललाटे गौरे श्यामकस्तूरीतिलकमिति सुंदरस्याधरं चंनायके लक्ष्मरूपे ।
चंदनतिलकमिति सौंदर्यजनकत्वमिति यथायोगं क्रियत इत्याशयः ॥ एकविंदुचित्रखतिलकमिति पाठः प्रविलसत्कुले
कमिति पाठः ॥ तत्संबद्धे तिलके कस्तूरीतिलकमुक्तं युक्ते [illegible] ॥ तत्रालिखति कीदृशं तिलकं प्रविलसत् [illegible]
उदितलक्ष्मोद्दीप्यमानाः संबद्धाः अलकास्थूलकेशास्तस्मिन् तथा लिखितमुक्तं लिखके । सुदेसुदे प्रिय मनोहर इति धरति ४२

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri
Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

अलकाश्चूर्णकुंतलाः इत्यमरः ॥ रमते इत्यत्र अनुकम्पाङ्कुर इत्यात्मनेपदं ॥ तयोस्थितं तत्युलितं इत्यमरः ॥ रम
इत्यत्र अनुसंगौ विद्ध्योस्यात्सीत्तिति विडयो ॥ अत इतमना वितिइति: । यद्वा ये तु शीलं असेत्यर्थे शीलिकौलाः ।
मिशुणालिहृति: तदनेन विशेषणेन रतेर्यामं दर्युक्तः सभगवान्मां स्मरत्यपिनेतिद्धतितं ॥ ७ ॥ घनचयरुचिरे
रचयति चिकुरे । तरलिततरुणानने ॥ कुरुबककुसुमं चपला सुखमंतरति पतिमगकानने ॥ २ ॥ चिकुरेषु के
शेषु कुरुबककुसुमं कपल्लयापुष्पं तिरेहिताम्लानपुष्पं वागोटापुष्पं वा यथा स्थानमर्पयति । चिकुरइत्येक
कवचनं सज्जितकेशापेक्षया द्रष्टव्यं । कीदृशे चिकुरे घनचयरुचिरे मेघसघनवत्मनोहरे ॥ यद्वा घनो निरत
रो यश्चयः समूहस्तेन रुचिरे सुंदरे एवं ; कीदृशे तरलितानि चंचलीकृतानि तरुणाननानि युवजनानां मुखानि
येन ॥ भ्रमि सुंदरतया वीक्षणार्थं प्रशंसार्थं वेत्याशयः ॥ यद्वा तरलितः चंचलीकृतः तरुणो येन इदृशमा
ननं यस्याः ताट्टशे हेस चिंदुतिसंबोधनमेव पुनः कीदृशे रतिपतिः कामस मग इव तस्य कानने वने यथा मृग
वासो वनं तथा कामवासस्थानं तथा कामस्य वासस्थाने चिकुरः कुरबकारवकारणे तां दधुरिति माधेयमकि
तलेन कुरवशब्देन कुरबक इत्यलक्ष्य ; कीदृशा तरला चंचलइव विद्युत्त्वरो सा तव ति । कीदृशे मेघे तरलित
स्वलन्ते स्तरुणो येन एतादृशा मानेनोपक्रमो यस्याः तस्य घनं मेघस मध्ये व्यंतकामा विलासवलनक इति तस्य

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

गी०टी०

४३

कृष्णार्थे तेषिवेलासवंति। यद्वा तरलितं चंचलीकृतं मरुणं नयनमाननं मुखं येन सः मेघदर्शी ह्वित
स्मेरा। तरुणीमुखचुंबनार्थं चपला एवंतिमे घनिरीक्षणार्थं चपला इति ताव। पुनः कीदृशो मेरतो
श्रीतो यतिः स्वामी यासौ मृगच्छति सुषिनमृग स्तस्य के सुखे आनन्दमुपक्रमो यस्मा मे [illegible] ये हि हरिणानां
ति सुखं स्तवति। स गंधमृग इव आदिगंधमनीव। यदुक्तं मेघस्पर्शी गंधमाघ्राय पीतो वीः सारंगास्ते ऽलेल वसुचः
[illegible] नूनं ति मृगा। इति ध्वनि। रूपको लङ्कारः। यद्वा चपलाया विद्युत समं अत्यन्त सदृशमित्यर्थः। सादृश्य
मितं जले दिवा युक्तमेव॥३॥ घटयति सुघने कुचयुगगगने मृगमदरुचिरूषिते। मणिसरममलं तारक
पटलं नखपदशशिभूषिते॥३॥ कुचयुगहृयं गगनमाकाशमिव पीनोन्नतत्वात। तत्र मलं विशुद्धं मणि
सरं मुक्ताहारं घटयति। योजयति। कीदृशे सुघने। अतिनिरंतरे। पुनः कीदृशे। मृगमदरुचिः कस्तूरीदीप्तिस्त
या रूषिते। [illegible] ति नेजस्वी [illegible] ने त्यर्थः। पुनः कीदृशे। नखपदं नखक्षतं शशी चंद्र इव लोहितया चंद्रेण भूषिते
अलं तनीकमिव घटयति। तारकपटलमिव नक्षत्रसमूहो यथा भवतीत्यर्थः। कीदृशे गगने। सुघने शोभने
घवति मृगमदवर्यावसितिः [illegible] रूषिते शौ [illegible] गगने सजलावनील [illegible] कस्तूरी समदी सिमत्र।
पुनः कीदृशे। नखस्येव चंद्रसीया [illegible] चन्द्रेण रूषिते अलंकृते त्यर्थः। तारकपटलं स्पष्ट

४३

टी० ग०
५२

कायारतां तरि प्राध्मन्यमाहाष्ठ ॥ गीतस्यास्य गुर्जरी रागः ॥ एकताली तालेः ॥ रागलक्षणं पूर्वमुक्तमेव ॥ गीतार्थस्तु ॥ ७ ॥
रमते यमुनापुलिनवने विजयी मुरारिरधुना ॥ ध्रु० ॥ अधुना इदानीं काले विजयी जयनशीलो मुरारिः कृष्णो यमुनायाः पुलिन
धीरके वने रमते क्रीडति क्रीडति कथं रमतइत्यंत आह ॥ समुदितमदने रमणीवदने चुंबनवलिताधरे ॥ मृगमदतिलकं
लिखति सपुलकं मृगमिव रजनीकरे ॥ २ ॥ रमणीवदने कांतमुखे मृगमदतिलकं कस्तूरीचित्रकं सपुलकं रोमांचसहितं
यथास्यात्तथा लिखति । कीदृशे वदने समुदितो त्पं तमुपस्थितो मदनः कामो यस्मात्स कामइत्यर्थः ॥ पुनः कीदृशे चुंबने
यवलितो दीप्तः संतकोधरोष्ठो यत्र तिलकं दद्यावद रमतिसा प्रीतिस्त चांचल्यो नखुंबित मित्याशयः ॥ कस्मिन्नुक
इव ॥ यथा रजनीकरे चंद्रे मृगं तथा लिखतीत्यर्थः ॥ ह दनमुखस्य चंद्रसादृश्यं मृगमदतिलकस्य लक्ष्म वर्ण्या मृगसादृ
श्यमिति तुल्यवस्तूपमालंकारः ॥ कस्तूरी तिलक मध्ये चंदन तिलकं च नायकेन क्रियते इति कामशास्त्रसमाचारः ॥ यद्वा चं
दन सहितेलला टेश्वेत रूपे । श्यामरूपं कस्तूरीतिलक मिति । कामस्य जनक मिति मृदुतरमतिसुरति वे तिक्रियते
श्वेत ला गे लक्ष्मे नैषपरम तो गलब्धे ललाटे गौरे श्यामकस्तूरीतिलकमिति सुंदरस्या ध्ययं कनायके सुंदरम्रूपे ।
चंदन तिलक मिति सौहृद्यं जनकत्व मिति यथायोग क्रियत इत्याशयः ॥ २ ॥ कुचितु लिखति तिलक मिति पाठः प्रविलसदलके
कमिति पाठः ॥ तत्सन्दे तिलकं कस्तूरी तिलकमुक्तं युक्ते रिहवक्तव्या ॥ त ॥ लिखति कीदृशं तिलकं प्रविलसदलक
द्युति लक्ष्मो दीप्यमानाः संबद्धाः अलकाश्चूर्णकुंतला यस्मिन्स्तथा लिलुकं चिबुके । सुंदेसुंदे पिच मनोहर इतिधरणिः ५२

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

अस्तु सुखमकल्याणं समयतः ... दित्यर्थः ॥ क्वचित् जगदसुखं न नयतु ... मनायमिति
तु पाठः तत्पक्षे जगतामसुखं ... मनोनाय समाधारणीयं न नयत्वित्यर्थः । क्वचित्तु श्रीजयदेवभणितं हरिरमितं
सुखयतु कोमलवृन्दमनुगमितं । इति पाठः ॥ तत्पक्षे श्रीजयदेवभणितं वनद्वरिवरमितं वणितं । कर्तृ सुख
यतु । केशवमित्यर्थः । सज्जनादीन् कमितिवा कीदृशं आत्केशवपदं अनुक्रोशलवरणेन दीनजनाति गोप
पितं इत्यर्थः । तदत्रपाठपर्यायौ धीसदयेनावधेयं कलहेष्वपुष्पं गोकलितिविधारिणी कलुखवह्निनैनोपि
तित्सरः ॥ अनेन गीतेन विप्रलम्भस्तु रसमुक्तं । अथ पंडुकिरणम संदेशानसाधाहे ॥८॥ विरहपाण्डु मुर
रिमुखाम्बुज द्युतिरयं तिरयन्नपि वेदनां । विधुरयं वितनोति मनोभवः सुहृदये हृदये मदनव्यथां ॥१॥ अ
यं विधुश्चन्द्रः अये सखि हृदये अपि मदनव्यथां कामपीडां अतीवात्यर्थं वितनोति विस्तारयति । अये
रागद्वौ व्ययः कोमलामंत्रिते । अये कोपे विषादे च संबुद्धौ स्मरणे चेति विश्वः ॥ विषादे च अये शब्दः कीदृशः विरहेण
पाण्डो धूसरस्त्वा मुरारिमुखाम्बुजस्य द्युतिर्यो शायस्यां यद्वा विरही लक्ष्यः । आसीत् यदा तन्मुखमपि सत्तं सहिष्णु कडातमि
तिभावः ॥ अस्य मुरारिमुखसाम्याद् दुःखातिरयं न पि...वेदनाह्वानयोरपीति विश्वः ॥ पीडाकरणे चेद्वेदु
चेहेतुविशेषणमाह ॥ मनोभवकामस्य सुहृत्व मित्रं च यतः ॥ रूपकोयमलंकारः यमकोपि कं वदंति । एकद्वित्रिच
पादेकपमकानां विकल्पना आदिमध्यान्तसनाद्य आद्यंतद्वंति सर्वतः इतियमलक्षणं । इदानीं राधिका स्पाः त्रिलाय

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

तमवधार्क्षो त्राह्केय्य वेनष्ट घोरं तिरस्सितं श्रि संहर्वितवा यथा अधस्थितेन उल्लेनं सुरतेमम चक्रलेखारीरंद्र प्रेमि
रूपितमिति सर्वांगसावाल्लङ्गितया मदन्यया कदाचिदपि दृष्ट्या विपरीतरते नसतगवानवं स्त्रितवतिति हसि
तेतरोव: स्थितो किल मितिताबोक्क: रसितं शास्त्रि तेहसृष्टमित्यर्थ: पुन: कीदृशी ॥ब॥ विपुलपुलकपृथुवेपथुभंगाश्व
सितनिमीलितविकसदनंगा ॥६॥ विपुलावद् वपुलकारो यस्या: सा तया पृथुर्महान्‌ वेपथु: कंपो यस्या: त
गत्प्रमिति च यस्या: पश्चाद्दनयो: प्रत्येकं कर्मधारय: तेन पुनर्भाव: श्वसितं च निमीलितं यस्या: विकसद्दीप्यमानोऽनं
गो यस्या: पश्चात्कर्मधारय: ॥ वेपथुरिति वेपकंपने डि तो थुरित्यथुप्रत्यय: विकस इति कोसदीप्तौ शतृप्रत्यय
॥ब॥ श्रमजलकणभरसुभगशरीरा ॥ परिपतितोरसि रतिरणधीरा ॥७॥ पुन: कीदृशी ॥ श्रमजलकणभरेण प्रस्वे
सघर्मेण शायेन सुभगं मनोहरं शरीरं यस्या: उरसि वक्ष:स्थले श्रीवत्सलक्ष्मस्य परिपतिता सर्वतो ज्ञान स्थितेत्यर्थ:
रतिसुरतं रण: संग्राम: तत्र धीरा पंडिता सकलकामकुशला इति भाव: क्वचित्तु रतिरणावेरिति पाठ: तत्र रतिरण धी
रा युद्धविशारदा ॥ लवलेश: कणो वदत्यमर: सुभग: सुंदर इति विश्व: ॥ब॥ श्रीजयदेवभणितमतिललितं कलि
कलुषं शमयतु हरिरमितं ॥८॥ श्रीजयदेवस्य भणितमिदमतिललितमतिशयेन मनोहरं कलिकलुषं कलियु
गस्य दोषं शमयतु शांतं करोतु कीदृशं हरे: स्मरणमिति रमणीयं तत्कथा ॥ क्वचित्तु श्रीजयदेवसेवितकमलसाथ्यभगद ५२
सुखं नमयतु । कमनीय एव इति पाठ: ॥ तत्पक्षे श्रीजयदेवभणितं च तत्र रमणीयं चेतना कर्तव्यता तिङ्गति सुखे।

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

गलितवेशा ॥ ९ ॥ कीदृशी स्मरसमरोचितः रचितो वेषः प्रसाधनं यया । नानालंकारधनीत्यर्थः पुनः कीदृशी विगलितकुसुमे
न विगलितपुष्पैरादरविगलिता इव दृष्टा यस्याः केशाः यस्याः सा । गलितकुसुमनरविगलितकेशा निकुञ्चिता वा ॥ कुसु
मभारभरसम्भृतो यस्मात् विगलितः च्युतः बन्धः केशा यस्याः सा मध्ये त्यर्थः ॥ संग्रामसमरजन्य इति धरणिः । मधुनामदैत्य
विशेषः मधुर्दैत्यो मधुको पि मधुसूदनः । इति शाश्वतः तस्य रिपुः शत्रुस्तेन पुनः कीदृशी ॥ ८ ॥ हरिपरिरम्भणवलितविका
रा । कुचकलशोपरि तरलितहारा ॥ २ ॥ हरेः कृष्णस्य परिरम्भणेन आलिंगनेन वलितः संजातः तरलितो मनोहरो वा
विकारः कामभावो यस्याः कुचकलशयोरुपरि स्तनघटयोर्मस्तके तरलितश्चंचलो हारो यस्याः सा निरुपपदं इह
शब्दो मुख्यगुणे वर्त्तते । यथा गवां शब्दो गवादधिसक्तः अन्यत्र सोपपदः यथा माहिषं दधि इदि ॥ ७ ॥ विचलदलकल
न लितानन चन्द्रा । तदधरपानरभसकृततन्द्रा ॥ ३ ॥ पुनः कीदृशी विचलद्भिः कंपमानैः अलकैश्चूर्णकुंतलैर्ललितः मन
माननं आननचन्द्रो यस्याः तस्य कृष्णस्य अधरपानेन रभसेन कृततन्द्रा रतिसुखजडीभूता पुनः कीदृशी ॥ ८ ॥ चंचलकुंड
लललितकपोला । मुखरितरसनजघनगतिलोला ॥ ४ ॥ चंचलाभ्यां कुंडलाभ्यां ललितौ कपोलौ यस्याः सा शब्दि
तवलिता रसना काञ्ची यस्य जघने मस्ये पर्यंगमनेन लोला वा चंचला रसना कावीजा क्षयो स्त्रिविधरतिः ॥ ९ ॥ द
यितविलोकितलज्जितहसिता । बहुविधकूजितरतिरससिता ॥ ५ ॥ दयितस्य कृष्णस्य विलोकितेन वीक्षि
तेन लज्जिता साहसिता वेति का मध्यारम्भः तेन सर्वकार्यधरयेत्यादिना सर्वङ्गाव । बहुविधनेकरूपं कूजि

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

गो० टी

क्रः सुप्तिसनद्गति सगतौ। अलि पूर्वं बंधुर्मित्रद्वियेचेत्यमरः॥ श्रेर्ध्वयेंद्रुः सून्या। विषयाग्राहकतया अंधकरोती तथकारं
कर्मणि एण अंधकारेस्यास्ती तांधकारि अतद्गनश्ना विति सिः। उपांत सं विधूपेचेति विष्णुः आक्षेपोयं नामालंकारः स
खिमन्त्रता कार्यमाली कन्हस्यान्यासक्तिमाह॥ ८॥ अथागतांमाधवमेनैरसरवा मियंवीक्ष्य विखादमूकां विवं
कमानारमिसंकयापि। जनार्द्दनेहृष्टवदेतदाह॥ २॥ अथानंतरंराधसमीं धवमंतरेण अलक्ष्य तिना आगतां सखीवा स्य
दृष्ट्वा एतद्गीतेवक्ष्यमाणं आह। अंतरा अंतरेण युक्त इति द्वितीया अंतरेणपदं विद्यां विनावाक्यपेयोरपि। इतिविश्वः
कादृशीं सखीं। विखादमूकां कार्यसिध्यविषादेन विवर्णायावकु समन्नमां मित्यर्थः कीदृशीं राधां जनार्दने रतस्य
विकामिन्यारमितां क्रीडितं विशंकमानां चितर्कयंती संनिधुवर्त्तनो नि छन्न उ दूरस्थ स्पार्शकाह। दृष्टवत्त्वं याद
ष्टाति धीयते तथाप्राहेत्यर्थः॥ एषात्रउन्मत्तकः कथंग तमित्यपिपाठः। तथा तेनप्रकारेण गणन मित्यर्थः एतपदे
तथागतंनाद्दशामस्यर्थेनिति यायवमाधवं विनेत्यर्थः। अक्षेपो नामालंकारः हृष्टवदिति युक्तं तीव्रगातेनस्फोटय
न्ति। ब॥ गीतस्यवसंतरागः॥ एकतालीतालः रागलक्षणमुक्तं मेव ८ब॥ गीतस्यार्थः॥ ब॥ कापि मधुरिपुणा विलस
तियुवतिरधिकगुणा॥ ४॥ हेसखि कापियुवती क्वापि वरुणी मधुरिपुणा सहकृष्णेन सह विलसति क्रीडतिमधु
रिपोः(तिग्मयमाने सामर्थ्ये तृतीया कीदृशी साधिकगुणा अतिशयितसौंदर्यादिगुणवती संकेतस्थानामागस्त
प्यो याम तुस्त्वतः सामतोधिकगुणो न वतीतिभावः॥ छ॥ स्मरसमरोचितविरचितवेशा गलितकुसुमदराधि ४०

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

हरिचरणशरणाजयदेवकवि भारती। वसतु हृदि युवतिरिव कोमलकलावती॥८०॥ हरिचरणशरणं रक्षिता यस्य स जयदेव
यदेवक विशेषितस्तस्य भारती वाणी गीतरूपा हृदयं हृदि चित्ते वसतु। वसतिः प्रार्थने सज्जनानां कीदृशी कोमला अकठोर
सरसा कलावती कवित्वशिल्पयुक्ता। उभयोर्विशेषणसमासः। केव युवतिरिव यौवनवती कामिनीव यथा सा पिको
मला कलावती मनोहरा शिल्पादियुक्ता हृदि वसतीत्यर्थः। पक्षे कोमला सुकुमाराङ्गी। कलावती चतुःषष्टिकलायुक्ता
युवतीत्यर्थः। हरेरस्यानागमने विविधतर्कमाह। तत् किं कामपि कामिनीमभिसृतः किं वा कलाकेलिभिर्बद्ध
धूलिरन्धकारे वनोपान्ते किमु भ्राम्यति। कान्तः क्लान्तमना मनागपि पथि प्रस्थातुमेवाक्षमः संकेतीकृतमञ्जुवञ्जुललतापुञ्ज
प्रियो नागतः॥१॥ संकेतीकृत अस्संकेतः संकेता कृतः मञ्जुलवञ्जुलताकुञ्जमनोहरवेतसलताकुञ्जः उभयो
कर्मधारयसमासः॥ तत्र प्रियः कान्तः कामुकः सन् कस्माद्धेतोर्नागतः। स्मा किं कामपि कामिनीमभिसृतः तां प्रतिस्थितः तत्रैव च
तो नायातः॥ संकेतस्थानं विहाय कथमन्यामभिसरिष्यतीत्याशङ्क्याह। किं वा कलाकेलिविशल्यपरिहासैर्हेतुभिर्व
बन्धुभिर्बद्धोऽयं स्थितः। यद्वा कान्तापेक्षितिरिति विशेषणं बन्धुजनक्रीडारसात् धिकोऽयमागमनं लिकर्थं मा विहाय
वत्रालिष्यतीत्याह। अन्धकारे तमोयुक्ते वनोपान्ते वनसमीपे पन्थानमप्राप्य किमु भ्राम्यतीत्युद्भ्रान्तो भवति। मन्ये अ
नेकवारमिहैव कुञ्जे यातायातं तत्कथं भ्रमेदित्याह। क्लान्तमना मदर्थं समाकुलचित्तः पथि वर्त्मनि मनागपि स्खल्य
मपि प्रस्थातुं न क्षमः॥ अस्मत् कृत एव एतेन पथि कत्वम सा दूरी कृतं मदन सारमग्नः सो पि दूरी भूमिर्न त्वित कें कि कि मुन्नचेत्यम

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

णाडिसालोके फलोदिवेर्षइति भावः। कुसुमसुकुमारतनुरतनुशरलीलया।। स्रगपि हृदि हंति मामतिविषमशीलया
।।५।। स्रगपि पुष्पमालापि मां हृदि हंति। अतनुशरलीलया कामबाणविलासेन कामबाणानां पुष्पमयत्वे
नमनो विदारकत्वेन स्रजः पुष्पमयत्वेन चोनोक्तपाहिके लवतीयत आह। कीदृश्या अतीविषमशीलया। अतिविष
मस्पर्शेन विलपरीतं शीलं स्वभावो यस्याः सा।। अन्यबाणानां हि बहिः क्षतकारित्वं अस्यत्वेत्तविदारकत्वमतो विष
मशीलो भावः। अतः स्रगपि हृदि धरणि।।७।। अहमिह निवसामि न गणितवनवेतसा। स्मरति मधुसूदनो मामपि न चेतसा
।।७।। इहकुंजे अहं निवसामि तिष्ठामि कीदृशी न गणिता वनस्य वेतसा वेतस्य वृक्षस्य छायाया छिद्रेन सा विनेपिकुंजे
वस्थानादतिकासुकी यतिर्येन तमिति भावः। अत्र न गणित तनावतत्वेतसा यये त्यत्र निषेधवाचकेन शब्देन समास
यथानैकधर्मकक्रीडा इत्यादौ गमिकर्मण्यत्ते कुतिवृत्ते तिनयरिते च असमानो नापुतिषेधे वचनाच्छिशाब्दस्य प्र
तिषेधवाचकत्वं यद्वानस्रणया दित्यादिसूत्रेण लतिगण चादसुपगमने नवसामि।। अपि तु निवसामि
एवं न कारश्लिष्टालने चिरकालावस्थाने न चेतस संख्या यन्यत इति भावः। एतादृशीमपि मां मधु ३९
सूदनः चेतसापि न स्मरति। अत्र स्थानत्रयप्यसंबंधः।। आकांक्षत वसात्वेतसोवेतस इति प्रश्लेषः।।

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri
Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

मेवनिधनमेव त्वरं खं मनागिष्टं। वान्याथ्यं वा यतो मरणे सति विरहानलोप्युपशांतो भवेत्॥ द्वाहार्थं सख्य एवास्त विष
तीति भावः। न्याय्ये श्रेष्ठे वरः प्रोक्तो मेनोगिष्टे मतं वरं इ विधारीतिः विनयं सूनृतं प्रीयेत स्मरः केतनं लांछनेक
येगे प्रेवोपलिमंत्रणो इति विश्वः॥ विषहामि तिपस्त्रैपदं॥ आत्मनेपदस्य गणकार्य्यः मलितेमिति वचनेमाति नित्ये सति बोध्यं
अति वितथ वेतनेत्यपि पाठः तत्राति वितथं मत्यर्थं चेतनं प्रसाद्यायस्याः इत्यर्थः। चेतनं स्त्वदेवैत्सम्ता। प्रत्याशीयां च चेतनं न
मिति विश्वः॥ ८॥ मामहह विधुरयति मधुरमधुयामिनी॥ कापि हरिमनुभवति। कृतसुकृतकामिनी॥ ४॥ अहहेति खेदे मधु
रापि रमणीया सरस्वा वा मधुयामिनी वसंतरात्रिर्मा विधुरयति विकलीकरोति कापि कृतसुकृतकामिना विहितसुकृता
कांता हरिमनुमनुभवति। वीणानिधानोरनेकार्थत्वाद् विधुरं करोतीत्यर्थे तत्करोतीति णिच्॥ विधुरं केवलेश्लेष
विधुरे स्त्रषणे तस्मिन्निति विश्वः मधुरं सरसे इष्टे स्वादु न्यपि मनोहरे इति धरणिः कापि त्यपिश्राष्टेन मत्तो न्या काश्चिद् विवर
नायसुणेति तावस्त्र वितः॥ यद्वा॥ कपिकुञ्जितापि सुलतफलेन हरिमनुभवतीत्यर्थः॥ कृतं सुकृतं यया सा कृतसुकृता च
सा च कामिनी चेति स्त्रियाः पूर्ववद्भाषितः उत्कचादित्यनेन सूत्रेण पूर्ववद्भावः॥ ५॥ अहह कलया मिवलया द्रुमणि सूषणे
हरिविरहदहनवहनेन वक्रुदूषणं॥ ५॥ अहह इति खेदे वलयो द्रुमणि सूषणोद्भूतिश्राया पराधकृतया कटकप्रत्नविर
युक्तमलंकारं हरिविरहदहनवहनेन विसोगाधिकारणेन हेतुना वहुदूषणं अविनयापराधकृतया मिद्दतिमन्येयतः

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

।७। कथितसमयेपि हरिरहह न ययौ वनं॥ मम विफलमिदममलरूपमपि यौवनं॥१॥ अहह इति खेदे स्वयमंगीकारे विकारे
वा हरिर्विष्णुः कथितसमयेपि सुरतिकालेपि वनं तं वृंदावने संकेतस्थानीयं। नाययौ नाजगाम॥ अत इदं मम
यौवनं इति भावः। अनुरूपमपि योग्यमपि विफलं फलशून्यं निरर्थकमिति यावत् हरिश्चेन्नायातस्तर्हि नवयौवनेन
निःप्रयोजनं इति भावः। कोपि रोगेऽलमाख्यातं कं सुखेन प्रकीर्तितः इत्येकाक्षरः अर्कपापे वरोगे वेति विश्वः। एहेत्र
कमिति [illegible]स्थाने निपातः एकं उन्माद इति प्रसिद्धसंज्ञानत्वमिति तद्विधरनित्यत्वात्। शरणं गृहरक्षणे इत्य
मरः॥ यदनुगमनाय निशि गहनमपि शीलितं। तेन मम हृदयमिदमसमशरकीलितं॥२॥ यस्य
नुरागमनुगम्यानुगमनार्थं। निशि रात्रौ गहनमपि वनमपि परिशीलितं। अनुरूतं तेन [illegible] हेतुना
मम हृदयं मदीयं चित्तं असमशरकीलितं विद्धमिति। महत्पनो चित्तविरोधाभावे तत्स्थ तत्रागम
मासंख्यादर्पबाणो मा [illegible] इति भावः। अनुगमनेति नादर्थे चतुर्थी शीलसमाधौ धातोः [illegible] अनुसारार्थी
तेन लिहैतौ। तृतीयाइवने अवेतना ज्ञानशून्या विद्धास इति विरहानलं वियोगवह्निं किं विषहामि किमत्राप
कियन्तं अर्थमित्यर्थपरः। कीदृशी अतिवितमतिशयेन व्यथार्थवा वो तनगढं यस्याः सा तथा त्मकेवना स्थितार
तः इति भावः। यद्वा वितथमिति व्यर्थकेतन विद्धं यस्याः सा तथा अवासस्सुखका नया स्विन्नमपि व्यर्थमिति
भावः। [illegible] मम मरणमेव वरमिति वितथकेतना। किमिह विषहामि विरहानलमचेतना॥३॥ तस्मान्मम मरण २८

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

संजातपातक इव तत्खंडनपातक इव यो पि पातकयुक्तो भवति सोपि व्यक्तकलंक इव जायत इत्यर्थः । पुनः कीदृशाः दिशः स
दर्पकवलयनं इव पातक) तासां वदनस्य मुखस्य चंदनबिंदुः श्रीखंडतिलक इव । यत्र अब्ददीपे इति क्वचित्पाठः । ततश्चावे
दीपइव तेः प्रकाशाच्चादंश्च नांगतादा विद्युतया चंद्रेण तासां वर्णपात इति तावः पतनं पातः तावेषणं ॥ ब ॥ इदानीं प्रलवोय
राधया विधुरतां कथयिञ्जमाह ॥ ७ ॥ प्रच्चारति सिशिधरबिंबे । विहितविलेवेच माधवे विधुरा विरचितविविधविलापं । सा
परितापंचकार ॥ ११ ॥ राधा विधुरा विह्वला सती विरचितविविधप्रपंपरिदेवनं चकार तनवतीक्ष्स तिशशिधरबिंबे चंड
स्वेदलेपस विउदति माधवे च लो विहितविलंबेतत्काल विपाते सत्वस्य क्तिरकुरः ॥ अत्र सर्गे विप्रलब्धानाम नायिका
वर्णनीया तल्लक्षणं तत्र ले ॥ प्रविलसदनुरागात्र दूतिकायैद्यसर्वं । सरसतसमयतिर्याय कापिसंकेते गेहे निमिलितखलु
यस्याः वल्लभो दैवयोगात् ॥ प्रवदति तरतत्त्वा नायकां विप्रलब्धां ॥ ब । इदानीं तस्याः विलापमेव स्फुट पयति मिदेत्यादि
अस्य गीतस्य मालवरागः । प्रतिमंठतालः ॥ रागलक्षणं चो तमेव अथ गीतार्थस्तु ॥ यामिहे कि मिह शरणं । सखीजनस्
चन वंचितना ॥ ब ॥ हे दूति चित्तसंबोधने ॥ सम्येवाकं पुरुषं शरणं रक्षितारं या मि गमिष्यामि वर्तमानसमीपे वर्तमान
वद् त नेनं ननु तलिलस्य ॥ यद्वा तत्काल व्याप्याया वर्तमान निर्देशः । यद्वा कं जलं शरणं यामि जल प्रवेशामत्रया मि ॥
यद्वा अत्रे कं तेषु च व्यवसायाय । मिरोगवती रणामी त्यर्थः कीदृशी सखी सखीजनस्य वचनेन छलसमावेद के वंचिता एवं वित

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

गीतदीप ष०

२७

सायंसमय प्रविष्टमात्रे(?)गोविन्दसमुद्भूतः वारंवारं नंदस्तिष्ठा धूते अधमप्रमुखानां श्लाघ्यशिरोऽयमिति। कीदृशः अतिथिस्रा
रास्यगतो: तत्र तास्याःसधूपदिष्टमितिप्रसंसनीलयर्थः गोविंदस्य कार्दन्नास्य नंदोतिके नंदगोपपार्श्वे अधमप्रमुखत्वप
येकामनाहराधस्य स्तद्धचनेन गोपतस्थएव तः किं तद्वचनं तत्राह॥ स्वातः पथिकतांडीरतमारुहितांडीरस्त्रिवट
वृक्षे तस्मिन् तोरितवक्नेतत्तस्यहरेः सोऽगिनः श्वेगा रितोसवनेयासस्थाने धूनिस्तुकाकूपलये। एतेन नानाविधाः सौनस्ता
तिदर्शितं एतो स्मादृष्टो गोश्वरस्य सद्यःक्रियमाणे सानंदनंदास्य दंसमेत्य नंगोपगृहे नयस्तिराधा वरनमधमप्रमुखा
नंदस्तिश्रुतो गोविंदस्य शिरोऽयंनात्यर्थः॥७॥ तत्क्षके शवलीलायोहिंतिधरिणः॥ सोऽगमुखेस्याहिततावदे
हस्थपतिकायत्योहित्यमरः सोगोस्यस्तीतिसोगी तच्छप्रासोस्तोमीचेराजादंता दिच्चाङ्गो गन्नाष्टस्य परतिपातः॥ ने
सीकामुकस्यर्पयोरितिविश्वः तथा विध्य विसमपिराधीनानुसरतीति विकंवर्कियो वैकंवयत्र॥७॥ इति श्री
गद्दुरिविरचिता यांगीतगोविंदटीकायां वैकुंठकं वोम्नाषष्ठः सर्गः॥ ॥अधुनरिदयं प्रोदयवृर्त्तेनव्याडेनराध
नाकेत पुष्पदाय [illegible] दंस्त्रुडातो॥ दिक्कुसुंदरीवदनचंदनबिंदुरिंदुः॥ ॥ इंदुरखंडः। अत्रांतरे अस्मिन्ने वासरे वृंदा
वनांतरस्य वृंदावनस्य परिसरमवरुक्तादिशोरावा अनुवालेकिरणासम्हैः श्रदीपयन्। प्रकाशितवान्। कीदृशः
नाद्विडः स्फुरप्रव्यकौलोवनष्पाकलंकलेषायस्य तथा केलटाकुलसतिसम्स्त्रहस्यनकेपातनपथप्रतिरोधे २८

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

व्यो शक्तापि विनाश्रया तिनी चकोरस्तु नैया निसां नेष्यति ॥२०॥ एषा इति बुधसपूनां द्वी ऋत्स्व वदति एषा वरतन्त्र : प्रेष्ठ
च रा शरा ध्रा अंगे शरीराव यवेष्ठ श्रा सरणं आलंकारं बहुधो बहुप्रकारं करोति एते नव त्वत्र वना दिद लिता हृष्टेन सह सु
रते स ति अद्य मया इष्टं मि अंकर्त्तव्य मिति स्विरं बहुकालं ध्यास यति स्थितयति । अनेन संकल्पेन लीलां गच्छन्तु कौ इत्येर
कमे एव आकल्प विकल्प रचना सकल्पली लाशब्दा शक्तापि सति विना निशां रावी नेष्यति चसंसर्गे नैव
रा त्रिप्रेरणा उक्ता : लेचरणा उक्ता : लेचणाद्यान बहुवच ने पत्रि बहु शब्द बहुगण घड धि संज्ञे ति संख्या संज्ञाया
संख्यैव चना इव वा प्राया मिति त्रा ट प्रत्ययः संच क्षितं शील यस्ये ति सांवारी तच्छीलिको णिनिः । अकल्प वे षो नय ध्य
त्यं मरः उत्यं त्रि प्यादरेषु सा तं कल्पक में मानस मिति च संगीत श्रा हिषमाह ॥२१॥ किं वि श्राम्य सि हृत्स्नो नोगिनवने
तां डारत्नमारुह्य नात्यां रिनिदृष्ट गोचर मितः । सानंदनंदास्पद । राध्रयाव वने दम्भू गमु खानंद इति के गोपतौ
गो विंद स्य जय ति सा त्य म हि ध्ये प्राप्ता स्मरार्त्ती गिरः ॥ इष्णो विंदस्य श्रा हस्य गिरो वाचः उत्ये ति । उत्कर्षेण प्रव र्त्तते
तस्मा एव व व दे मा हे पलस्य न मस्कारः प्रकर्षेण वर्द्ध म मि ति त्यर्थः एकीदृशाः सायम तिथि प्राप्तस्य गत्तो सायं संध्या सम
यस्य ति थी नां प्राप्ता शास्त्र प्रदा सा त स्वे श्रा सयेया सां ता स्न या ह्निनां ना तिष्ठो हुविमुखे यत्यातकं न णां तद्वा गुणांड़ से
प्रदा ये वि मुखेन इति स्मृ तो । याप्रा शं स्य संप्राप्ति यानां मुकं नत्वं दित्वि ताइ ति साव यहु ॥ कि विश्राम्य सि हृत्स्नो गी राय ने
तोडा रत्नमी रुह्य लिरा ध्रा यी वं च मे न यां सि निः दृष्ट गोचर मितः सानंदा दास्प दति ति गो विंद स्य वच नं केलिं दग्धवा गं सुखा:

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

१०८१०३०

गे उन दह्लति अपि तु दह्लत्येव॥ लघुवचनेन तयोपेतमाालव्यत्येवेति भावः॥३॥ स्खलदमलदुकूलं हृद्रुचिकरचरणेनालुं खे
नसा हिमकर किरणेन॥४॥ स्खलेऽमलेरुहाणि स्खलत्पदानि तेषां रुचदूलिर्येषां ताहग्याः करचरणा यस्य तेन वर्ण
मालिनायारमिता सा हिमकरकिरणेन नदहति चंद्रोऽशुनानोपतप्ताशविति॥ कुर्वित्तुलुवनीतिपावः॥ तत्राप्ययमेव
र्थः॥ इति संलोगपद्ये॥ वियोगे न दहति चंद्रपत्नयोर्विरोधाद्विति भावः॥ स्खलत्समतिहारेण डलरुद्रास्ये पिरुदिमाच
पुरस्कृत्यपद्ये च व वर्णेन तद्र्स व्यधयोऽऊत्यपद्यापद्येया स्खलपग्रस्या तिलोहितवेनोपपादनासिद्धिः॥६॥ सडलडल
दसमुदयरुचिरेण॥ हृदि तिन साहृदि चिरविरहेण॥५॥ सडलडलदसमुदयरुचिरेण तोयसहितमेघोदयवत्सु
दरेण वनमालिनायारमितास्ता चिरविरहेणानेककालीन वियोगेन हृदि न दह्लति॥ नदाप्यनेदृतिसंलोगपद्ये वि
योगपद्ये न दहलेति अपि तु दहत्येव॥ उत्कस्यसौमयोदायकत्वादिति भावः॥७॥ कनकनिकषरुचिशुचिवसनेन॥ श्वसति
न सा परिजनहसनेन॥ ८॥ कनककनिषरुचिसुचिवसनेन सुवर्णसंघर्षकांतिविमलत्रासम्नापीतांबरेणेत्यर्थः॥ तेन
रमिता सा पविमेव तोतावेन जनहसनेन लोकहासेन मम्ब्य सितिन स्वासं करोति॥ परिजनः सखीजनो वा इति संलो
गपद्ये॥ वियोगेन स्त्रसिति अपि तु स्वसत्येव॥ सपत्नीजनोपहासे पिकोनस्य शुचितयान शुलत्गायः॥ स्तोतायोति
रिति भावः॥ निकषः कसिपट्टिके इति हारावली॥ निकषो घर्षणं वा॥ ॥७॥ सकलभुवनजनवरतरुणेन॥ वहतिनस

हृंगाति तया देवेति भावस्तत्र उज्ज्वलिकयास्त्रूप्ये मर्थः॥ उत्प्रेक्षालंकारः अन्योपि गुणैरहं तुलितः कृष्ण प्रयत्न इति।
अस्मिन्नेवार्थे गीतमाह ॥ ६ ॥ गीतस्यास्य देशाखरागः। रूपकतालः॥ रागे लक्षणद्वयं पूर्वं तुपद्वीक्रमेव ॥ ६ ॥ गीतार्थ
स्तु ॥ सखियारमिता वनमालिना ॥ हे सखिया गोपी वनमालिना रमिता कृष्णेन सह क्रीडिता ॥ ७ ॥ अनिलत
रलकुवलयनयनेन ॥ पतति न सा किशलयशयनेन ॥ १ ॥ सा किशलयशयनेन पल्लवशय्यां न पतति नो
पतत्सा लवतीति वियोगे। संयोगकृष्णेन रमिता क्रीडिता किशलयशयनेन पतति अत्र सक्रीडनादपि
कृष्णपतनेव परमेण चान्द्रा। कोमले किशलयशयने क्रीडति वारंवारं कृष्णेन तिनताय युक्ते ति भावः कीदृशेन कृ ग ४३
नवातेन तरलं चञ्चलं यत् कुवलयं नीलपद्मं तद्वन्नयनं यस्य। सवेगोपीनामवलोकार्थं चपलनयने त्याशयः।
॥ १ ॥ विकसितसरसिजललितमुखेन ॥ स्फुटति न सा मनसिजविशिखेन ॥ २ ॥ विकसितसरसिजललितमुखे
न प्रफुल्लमनोहरवक्त्रेन वनमालिना रमिता सा मनसिजविशिखेन कामबाणेन न स्फुटति। अपितु स्फुरमेव
इति संयोगपक्षे वियोगे तु न स्फुटति मत्त क्षीणस्यति॥ अपितु सवत्येव कृत्स्नस्यानंगबाणेन कामस्य लक्ष्मी लव
तीति भावः॥ २॥ अमृतमधुरमृदुतरवचनेन ॥ ज्वलति न सा मलयजपवनेन ॥ ३ ॥ अमृतमृदुतरमधुरवचनेन पी
यूषवत् मनोहरा ति कोमल वाक्येन वनमालिना रमिता सा मलयजपवनेन न ज्वलति न दह्यते संयोगपक्षे वियो

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

४५ तिपादः ॥ तत्र खलु तुलितसितेंदुरिति वक्तव्यमेव ॥ ७ ॥ इह रसभणने कृतहरिगुणने मधुरिपुपदसेवके कलियुगचरि-
तं न वसतु दुरितं कविनृपजयदेवके ॥ ८ ॥ अथ व्याचष्टे । वसतिर्वासे इत्यस्य लट् इत्यनेन कर्तृरूपे एकवचनं इह अ-
स्याम् गीतायां गीतायां सत्यां कलियुगे न चरितं यत्तत् दुरितं पापं न वसतु न तिष्ठतु । के त्या को दावो व्याहा । क-
वि नृपश्चासौ जयदेवश्चेति समासे स्वार्थे कप्रत्ययः । रसभरणे ने शृंगारोदीरणे कर्त्ते ल्युट् प्रत्ययः । इह नेहे-
रनागमनाद्दूषिणीं सखीं समस्वयंतीराधा निजमुक्तं गंस्फोरयति ॥ ७ ॥ नायातः सखि निर्दयो यदि शठस्त्वं
दूति किं दूयसे स्वच्छंदं बहुवल्लभः स रमते किं तत्र ते दूषणं । पश्याद्य प्रियसंगमाय दयितस्याकृष्यमाणं गु-
णैरुत्कंठार्तिभरादिव स्फुटदिदं चेतः स्वयं यास्यति ॥ १ ॥ हे सखि दूति यदि स निर्गतः धूर्तो निर्दयो निष्करुणः
शठो नायातो नागतस्तस्मात्त्वं किं दूयसे किमुपतप्यसि । अनागमने हेतुमाह । बहवो वल्लभाः प्रेयस्यो यस्य
बहुवल्लभः सततस्थाने स्वच्छंदम निवारितं यथा स्यात्तथा क्रीडति तत्र ते किं दूषणं । अपि तु न किमपि त्वर्थः । अ-
स्यां वाक्यार्थे [illegible] चेतः दयितस्य वल्लभस्य गुणैः रूपादिभिराकृष्यमाणं की [illegible] उत्कंठा-
र्तिभरात् [illegible] स्फुटत् [illegible] स्वयं यास्यति [illegible] ४५

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

चरण०५

८९

रसनं मेखला इत्यर्थः॥ कीदृशः सारसनं यस्याः सा। रूपकोयं॥ चरणकिसलयेकमला निलयेनखमणिगणाः स्फुरिते। वद्विशेपदर
तांयावकतरणं इनयति हृदिस्थो ह्रितेः॥ ६॥ चरणकिसलये पादपल्लवेयावकतरणं लाक्षारस एवारुणंनयति उत्पादय
ति (कीदृशे पदे। कमलानिलये॥ कमलयाः निलये लक्ष्म्याः गृहे अतिकांतिमती त्यर्थः। पुनः कीदृशे हृदि हृदये अत्य
न्तरुणे न लिङहृदयेकतदत्यर्थः। अनेन कुक्कुटबंधः सूचितः यद्वा हृदि कीदृश्ये कमलालक्ष्म्या निलयेश्रीकृष्णस्य लक्ष्मी
गृहे हृदये वसतेव। कीदृशं यावकतरणं वहिर्वासे अपकर्माबादकं चरणस्पर्शलावलोहितत्वेन तत्र दर्शकं बाह्यवर्ति
लोहित्याद्वाक्रमेवेति भावः॥ अन्यपि लक्ष्मीगृहं बाह्यस्थिता चरणं चलवतीति ध्वनिः तत्र हेतुरेकं तिपक्षिदं नखपादेन
एवं रूयते कोमलत्वलोहितचात्सांचरणपल्लवयोः साम्यं कविनुबहिरुपचरणसमीपे। रूपकोयं॥ ७॥ एमयुलिस
दृशं कामयतिस्तुदृशंखलहत्व धरशोदरे। किमफलमवसं चिर मिहबिरसवदसखिविटपोदरे॥ ७॥ कामस्त्रिसुदृशं
शो तनेनेयनं सदृशंरूपगुणादिस्तुल्यं यथास्यात्तथारमयतिसतिइह चिरपोदरे निकुंजे चिरंबकुकारेन्द्रफल
निःफले चिरंसरसमन्नंवपयास्यात्तथा किमवस्थिता स्त्रिहेसखि ब्रूहियावत्हलधरस्य सहोदरः केनवाहीकस्यसो
दरः। लोकेत्र एवखहल इतिभावः। यद्वाकृष्णे कीदृशे विटपोदरे विटंपातीति विटपो धूर्तरक्तं कामाश्रमसुदस्मध्यं
स्पंतरंयस्य सक्लस्याज्ञायो धूर्तसमागतः कथमामवाहृशीर। मयिष्पतीत्याशयः कविनुखलुहलधरसोदरः

गी०उ०

५५ विद्धि पति॥ नितंबेऽतुङ्गं पृथ्विकी इत्यर्थः। कीदृशे ऽघने विपुलो महाभोगो अपघनः शरीरं यत्र। अतिस्थूलस्थूल
र्थः। यद्वा विपुले महच्चतुघनः कठिनं यत्र तदपघनं कोमलमुत्तरे विशेषणे समासः। तेन महापरिमाणे सुकुमारे
इत्यर्थः॥ अपघनांगा इति निपातनं। पुनः कीदृशे। मनसिजस्य कनकासने सुवर्णपीठइव सुखकारित्वात्वर्णसा
म्यात्॥ घमोदाधरस्य घसाम्यं। पुनः कीदृशे कृतवदनवासनं वस्त्रं यत्र वसनमेव वासनमिति प्रज्ञादित्वात्स्वार्थेऽण्प्रत्यय
ह्यल्लतावासना आकाशं दा अर्थात्कुसुमेन यत्र। वस्त्रमुन्नतया अतिसून्नतया अतिसुंदरतया वल्लभस्य तत्रा
कांक्षा माश्रयः। यद्वा कृतं वासनं धूपं यत्र। सुरतार्थं विहितधूपन इत्यर्थः। वासनधूपने ज्ञानेऽच्छामपि वासनाऽ
भिधानं॥ यद्वा कृतं वासनं ज्ञानं अर्थात् कुसुमेन यत्र अलंकृतः कुसुमेन निरीक्षितइत्यर्थः। अयं च प्रसाधमानो
स्वभावः यत्प्रसाधनं कृत्वा निरीक्षितइति। कश्चित्तु हृतवासने इति पाठः। तत्पक्षे हृते दूरीकृतं वासनं वस्त्रं यत्र। मेख
लदानार्थं विवस्त्रे इत्यर्थः। यद्वा हृता अपनीता वासना इच्छा अर्थात् परपुरुषेण यत्र भगवान् कामनो पुमत इमं केशा
मधुद्वेतिभावः कीदृशं समं तोरणस्य [illegible] कृतोरणाहसती तिनंदा दिवाकर्तरिल्युः। अन्यस्मिंन्नपि राजगृहे वि
पुलशरीरे सुवर्णपीठ इति पर विहितास्तिन्नोक्तोरणामिति ध्वनिः कश्चित्तु मरणारसनमिति पाठः। तत्पक्षे म ५५
णिमुक्तादि सरोलहिलकान्ता स्यात्पथितं रसनं मेखला इत्यर्थः। कश्चित्तु मणिसारसनमिति पाठः। तत्र मणिमुक्तास

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

[illegible]मलंकृतं॥ केचित्तु अर्थमपरं कुचयुगयोः गगनमाकाशमेव चरमित्यर्थः। गगनस्योपरि स्थितत्वेन गगनचारित्वे देशे
पि तिवदंति। गगनशब्दस्योपरि वाचकत्वेन मनतावा॥ हारणी बीजस्य संतत अतिसंबंधेरसावाञ्छ। मननालिम्
गयदोगंधरोषरमपीतिहार एवं ली। अतिवेगेस्पृहायांच गतस्तौ च रुचिमतद्धति विश्वः तारकः कर्णधारे चनक्षत्रे दृग्
तारकमितिविश्वः। पदं स्थाने च वाक्ये च व्यवसायापदेशयोरिति विश्वः। रूपको यमलंकारः॥३॥ इति विशाखा कलेस्म
हस्तयुगलेकरतलनलिनीदले। मरकतवलयं मधुकरनिचयं वितरति हिमशीतले॥४॥ स्तनयुगले अतिकि
मलवादूद्वये मरकतवलमरकतयुक्तं कंकणं वितरति दद्रातिविहर्वस्तरतिदानार्थः। तद् आमम रे विशाखा वितर
णं दानं वप्यति पाद्म मिति कीदृशी तिरक्षिराशौ कजे सदृशी कृतमृणालखंडे। पुनः कीदृशे। कर तलं इदम रूपं
दृशां पल्लवं। मधुकरनिचयं। भ्रमरसमूहमिव॥ पुनः कीदृशे हिमवत् शीतले। कामानलतप्तानां तापशांतिकारकत्वात्। की
दृशी विदिपतीधृतिः। नलिनी पद्मिनी पद्मयोमसिंधुसरोवर इति विश्वः मकरतो मणिविशेषः। कंकणे वलये मनदू
तिधूरि तिः। मधुकरः भ्रमरालयः इत्यमरः। घनरतिरहजघने विपुलापघने मनसिजकनकासने। मणिमयरसनं तो
रणहसनं घटयतिरतवासने॥५॥ इति शृंगारस्य गृहमिव यज्जघनं तत्र मणिरसनं मुक्ता द्वियुक्तमेखलं विकरति।

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

अलकाचूर्णकुन्तलौ इत्यमरः ॥ स्मरेत्यत्र [illegible] इत्यात्मनेपदं ॥ तयोस्तितं उतन्तु इत्यमरः ॥ स्म
इत्यत्र अनुस्वारौ विङयोस्यास्तौ तिविद्यौ । अत्र इतस्मा विति इतिः । यद्वा येउश्री लं असेस्य येंद्री लिकोला ॥
स्मिगुणा [illegible] तरनेम विशेषणेम तेरांयामं दयुकः सनगवान्मां स्मरत्वपिने तिद्व नितं ॥ ३१ ॥ घनवयरुचिरे
रवंयति विकरैः । तरलितेतरूणानने ॥ कुरुबक कुसुमं चपला सुखमंतरति पतिमृगकानने ॥ २ ॥ विकरेषु के
शेषु कुरुबक कुसुमे कपल्लयापुष्पं तिरेहिता मानुषं वा गोदावृष्पं वा यथा स्थानमर्प्पयति । विकरुइत्येक
कधचनं मत्रिलकेयापेद्याया दृष्टव्यं । कीदृशो विकरे घनवयरुचिरे मेघसघनवत्मनोहरे ॥ यद्वा घनोतिरंत
रो [illegible] सम्पूरस्तेन रुचिरे सुंदरेष्वन ; कीदृशोतरलिताति चंचली कृता लितरुणानना । यूनांभानना विसुखाति
येषां ॥ [illegible] सुंदरतया वाहणार्थाय शासार्थे वेत्याशयः ॥ यद्वा तरलितश्चंचलीकृतस्तरुणो येन इत्याथ
ननं यस्याः तादृशोहे सखि इति संबोधनमेव पुनः कीदृशो रतिपतिः काममगइव तस्य कानने वनेय थास्मरा
वासो भवनं तथा कामवासस्थानं तथा कामस्यवासस्थानं विकरः कुरुवकारवकारण तां दधुरिति माध्यमकि
तचेन कुरवशाष्टे कुरवक इत्यत्ति ध्येय ; कीदृशो तरला चंचलश्च विद्युत्स्रोता स्तव ति । कीदृशो मे घेतरलितश्च
चलतः सरुणोथेन एताद्रशमानं नौपक्रमोयस्याः तस्मसमलं मेघस्य भयेयंतकामा विलावउनक इतिंतस्युरि

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

१०टी०३०

९३

च्छ्रणार्थं ते प्रियस्वेला स्तवं ति। यद्वा तरलितं चंचलीकृतं सरुणं नद्दला मानन्मुखयेन सः मेघदृशोऽभिहित
स्तोत्राः। सरुणा मुखचुंबनार्थं चपला एवं स्तवं ति मे घनिरीक्षणार्थं चपलाद्दृशि तावत्। पुनः कीदृशो मेघे रतो
ऽभीतो भवतिः स्वामी या सौ मृगच्छति सुषिनमृगस्तस्य के मुखे आनन्दमुपक्रमो यस्या मे घोरुये हिहरिणा नोऽ
तिसुखं स्तवति। सगंधः पृथिव्या हिंगक्षनीव। रहुक्तं मेघस्य शीगंधमाघ्राय यो वीः सारंगास्ते ऽललवसुचः
लंकृत्यं तिमार्गो। इति ध्वनि। रूपकोलंकारः। यद्वा चपलाया विद्युत समं अत्यंत सदृशामित्यर्थः। सादृश्य
प्रि मिते त्वले दिवा चुक्रमेव॥७॥ घटय ति सुघनेक्कुचयुगगगने मृगमदरुचिरूषिते। मणिसरममलंतारक
पटले नखपदशशिभूषिते॥२॥ कुचयुगद्वयं गगनमाकाशमिव पीनोन्नतत्वात्। तत्र मलं विशुद्धं मणि
सरं मुक्ताहारं घटयति। योजयति। कीदृशे सुघने। अतिनिरंतरे। पुनः कीदृशे। मृगमदरुचिः कस्तूरीदीप्तिस्त
या रूषिते अतितेजस्वी संनेत्यर्थः। पुनः कीदृशे। नखपदं नखक्षतं शशी चंद्र इवलोहितचाक्षतेन रूषिते
अलंकृते किंभिव घटयति। तारकपटलमिव नक्षत्रसमूहो यथा स्तवति त्यर्थः कीदृशे गगने। सुघने शोनमे
घवति मृगमदरुचिर्या रूषिते श्लिष्टया रूषिते शोभमाने गगने स्ववनील च्छातकस्तूरी समदीप्तिमच्च।
पुनः कीदृशे। नखस्येव व्यवस्थिता यस्य सहितेन कलिनाथं द्रेण रूषिते अलंकृतेत्यर्थः। तारकपटलं स्तत ९३

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

...यमलंकृतं॥ केलिः इतस्तु प्रथमपद्ये कुचयुगयोः गगनमाकाशमेव चरमित्यर्थः। गगनस्योपरिस्थितत्वेन गगनव्यपदेश
मिति वदन्ति। गगनशब्दस्योपरिवाचकत्वेन मम्मनादयो ... बीजस्य सितत्वे अस्ति संबंधे रसावाचः। मम्मना लिखितं
गपदो गंधश्लेषरमपीति हारावली। अलिवर्गेस्पृहायां च गगनस्थोवरुस्विमतं इति विश्वः। तारकः कनीनिकायां नक्षत्रे हरि
तारकमिति विश्वः। पदं स्थाने च वाक्ये च व्यवसायापदेशयोरिति विश्वः। रूपको यमलंकारः॥३॥ द्वितीये इति कलमे
दृशकुचयुगले करतलनलिनीदले। मरकतवलयं मधुकरनिचयं वितरति हिमशीतले॥४॥ मृदुकुचयुगले अतिकि
मलबाहुद्वये मरकतवलयं मरकतयुक्तं कंकणं वितरतीत्यादि विस्तरति दानार्थः। मृदु ... अमरे स्त्रियाम् ... वितर
णं दानं च यच्छति पातयतीति। कीदृशी दितः क्षीरशरकजे सदृशी कृतमृणालखंडे। पुनः कीदृशे। करतले हिमरूपं
सन्नलिनीदलमिव पद्मपत्रमिव यत्र॥ पुनः कीदृशे हिमवत् शीतले। कामानलतप्तानां तापशांतिकारत्वात्। की
दृशं पल्लवं। मधुकरनिचयं। भ्रमरसमूहमिव॥ अन्यत्र सितपिशरखंडे पद्मिनीपत्रयुक्ते हिमसमशीतले भ्रमरस्त
ग्रो विद्धि पती धृतिः। नलिनी पद्मिनी पद्मव्योमसिंधुसरो वृ इति विश्वः मकरतो मणिविशेषः। कंकणे वलये मंडू
तिधृतिः। मधुकरस्त्वमरालयः इत्यमरः। चरति गृहजघने विपुलापघने मनसिजकनकासने। मणिमयरसनं तो
रणाहसने घटयति तिष्ठत वासने॥५॥ इति श्रृंगारस्य गृहमिव यज्जघनं तत्र मणिरसनं मुक्तादियुक्तमेखलं विकरति

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

४४ विरहिपति॥ नितंबे क्षुद्रघंटिकी दृशतीत्यर्थः। कीदृशे ऊरुघने विपुलोमाहाभोगो अपघनः शरीरं यत्र। अतिस्थूलइत्य
र्थः। यद्वा विपुलं महच्चतद्घनः कठिनं यत्र तदपघनं कोमलमुत्तरे विशेषण समासः। तेन महापरिमाणे सुकुमारे
इत्यर्थः॥ अपघनोंगा इति निपातनं। पुनः कीदृशे। मनसिजस्य कनकासने सुवर्णपीठ इवे सुखकारित्वात्स्वर्णसं
म्पात्॥ प्रमोदाधूरच्छघसाम्यं। पुनः कीदृशे कृतवरतंवासनं वस्त्रं यत्र वसनमेव वासनमिति प्रज्ञादिवत्स्वेतिस्वार्थोपय
हृत्ततावासना आकारो दो अर्थात्स्वकृत्स्नेनयत्र। वस्त्रसूनृतया अतिसूनृतया अतिसुंदरतयाबल्लक्षस्य तत्र
कां दृत्यादयः। यद्वा कृतं वासनं धूपं यत्र। सुरतार्थं विहितधूपन इत्यर्थः॥ वासन धूपने ज्ञाने इच्छामपि वासनाइ
त्रिधरिणिः॥ यद्वा कृतं वासनं ज्ञानं अर्थात्स्वकृत्स्नेन यत्र अलंकृतः कृत्स्नेन निरीक्षित इत्यर्थः। अयं च प्रसाधमानां
स्खलावः यस्यसाधनं लोचा निरीक्षित इति। कश्चित्तु हतवासने इति पाठः। तत्पक्षे हृतं दूरीकृतं वासनं वस्त्रं यत्रा मेख
लदानार्थं विवस्त्रेत्यर्थः। यद्वा हृता अपनीता वासना इच्छा अर्थात्परपुरुषेण यत्र भगवान् कामनोभ्रमतवेमकेशा
मणडोतिरावः। कीदृशे सनं तोरणस्य निंदकतोरणं दसती तिनंदादिवाकर्तृरिल्तुः। अन्यस्मिन्नपि राउगृहे वि
पुलशरीरे सुवर्णपीग तिपरविहितास्तिस्रोघोतोरणानि मित्रों इति ध्वनिः। कश्चित्तु मरणिरसन इति पाठः। तत्पक्षेम
लोमुकादिसरोलतिलकाता स्थायथितं रसनं मेखला इत्यर्थः। कश्चित्तु मणिसारसनमिति पाठः। तत्र मणिखुकंस ४४

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

रसनमेखला इत्यर्थः॥ क्लीवे सारसनं चापि रूपकोशः॥ चरणं किञ्च लये कमलानिलयेन रवमणिगणं सृविते। बहिः पदर
रोयावक तरणं ञनयति हृदये सहिते॥ ६॥ चरणं किञ्च लये पादपल्लवे यावकतरणं लाक्षारसपूर्णं जनयति उत्पाद्य
ति (कीदृशे पदे। कमलानिलये॥ कमलया निलये लक्ष्म्याः गृहे अतिकान्तिमती त्यर्थः॥ पुनः कीदृशे हृदि हृदये अधा
तस्नेहेन निजे हृदये कृतहरत्यर्थः॥ अनेन कुक्कुटबन्धः सूचितः यद्वा हृदि कीदृशे कमलालक्ष्म्या निलये श्री सकलस्य स
गृहे हृदये वसतीव। कीदृशं यावक तरणं बहिर्बोद्धे अपवरमाबाह्यं चरणस्पर्शस्तावलोहितचेनतं तद्रक्तं बाह्ये
लोहित्या बाकमेवेति भावः॥ अन्यपि लक्ष्मीगृहं बाह्ये स्थिता चरणं चलवतीति ध्वनिः तत्र हेतुरेवेति प्रसिद्धं तद्वत्पादयो
एवं रूपयतेकोमलश्च लोहितचात्सां चरणपल्लवयोः साम्यं क्वचित्तु बहिरूप चरणसमीपे। रूपकोशः॥ ७॥ एमयुक्ति
दृशं कामयति स्तुदृशं खलहल्व धरश्रोदरे। किमफलमवसं चिरमिह्विरसवदस खिविटपोदरे॥ ७॥ कामयति सुदृशं
शोतनं नयनं सदृशं रूपगुणादितुल्यं यथास्यात्तथा रमयति सति इह विटपोदरे निकुञ्जे चिरं बहुकाल अफ
लिफलं चिरं सरसम्रम्लं चयथास्यात्तथा किमवस्थिता स्थिहे सखि बूहि यावत् हलधरस्य राष्ट्रबलेन वाहीकस्यस्तो
दरः॥ हलोभ्रात एव खलहइति भावः। यद्वा कस्मिन्कीदृशे निटपोदरे विटपपातीति विटपो धूर्तोर त्वं कपालस्तस्तु दरमध्ये
स्यांतरं यस्यास्तस्याशाग्रायो धूर्तिसमागतः कथमामवगाहुर्जीर। भयिष्यती त्याशायः क्वचित्तुखलु हलधरसोदरे

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

तिपादः॥तत्र खलु निश्चितं इत्थं विवक्तुल्यमेव॥७॥इह सरसि सरणौ कृतह दियुगाने मधुरिपुपद सेवके कलियुग चलि
तं न खिशाद्दुरितं कवि न्टपजयदेव के॥८॥अवश्चिति॥ वस निवासे इत्यस्य लङ उत्तमैक पुरुषैकवचनं इह अ
स्यायां गायायां गीतायां सत्यां कलियुगे न चलितं यत्र तत् दुरितं पापं न वसतु न तिष्ठतु॥ हे सखि का दायो श्याह॥ कं
वि न्टपश्चासौ जयदेवश्चेति समासे स्वार्थे कन्प्रत्ययः॥ रससरणौ नेश्रृंगारोदीरणे कर्त्तरि ल्युट्प्रत्ययः॥ इदानीं हरे
रनागमनाद्विषण्णी सखीं सभस्त्वयं तीराधा निजमुत्कं गंस्फोटयति॥ठ॥नायातः सखि निर्दयो यदि शठस्
दूति किं दूयसे स्वच्छंदं बहुवल्लभः स रमते किं तत्र ते दूषणं॥ पश्याद्य प्रियसंगमाय दयितस्याकृष्यमाणं गु
णैरुत्कंठार्त्तिभरादिव स्फुटदिदं चेतः स्वयं यास्यति॥१॥ हे सखि दूति यदि से गे धूर्तो निर्दयो निष्करुणः
शठो नायातो नागतस्तस्मात्त्वं किं दूयसे किमुपतप्यसि अनागमने हेतुमाह॥ बहवो वल्लभाः प्रेयस्यो यस्य
बहूनां वल्लभः स तत्स्थाने स्वच्छंदं निवारितं यथा स्यात्तथा क्रीडति ते किं दूषणं॥ अपितु न किमपि त्वयैः॥ अ
घुमम मोपसवेदं स्वयं प्रियसंगमाय ह्रष्यतोगा यस्त्वपमेव यावी तिप इपडानी ही॥ इरोड्डा नार्थे चात॥ पश्य तिक्रि
या यां वाक्यार्थस्य कर्मे इदं चेतः दयितस्य वक्षस्तय स्वगुणो स्तपा दि शिरा कृष्यमाणं की हशं सत्॥ उत्कं वार्त्ति
स्तरादिव उत्कं चात्रसकना आर्त्तिः पीडा तयोर्भरो विशेषस्तस्मा दस्य स्फुटं वाक्की सवद निर्गच्छ दिव यावदो कं छिन्नो ४५

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

द्रुगलितस्तय द्रवेति भाव सात्त्विकस्य स्वेदस्यार्थः॥ उत्प्रेक्षालंकारः अन्योपि गुणैरङ्कुलित कृष्ण प्रयत्न वि
अमुमेवार्थं गीतेनाह॥ अथ गीतस्यास्य देशावराग एकतालः॥ रागलक्षण तु पूर्ववत्क्रमेव॥ अथ गीतार्थ
स्तु॥ सखियारमिता वनमालिना॥ हे सखि या गोपी वनमालिना रमित कृष्णेन सह क्रीडिता॥ अ॥ अलिलत
रलक कुवलय नयनेन॥ पुनः तेन सा किशलय शयनेन॥ १॥ सा किशलय पल्लव शयनेन नवपल्लव शय्यान पततिनो
पतंसा लवतीति वियोगे संयोगश्चया कृष्णेन रमिता क्रीडित किशलय शयनेन पतति अत्र स क्रीडनादपि
वृक्षपत्रेव परमेणाच्चाद्या॥ कोमले किशलयशयने क्रीडतियारंवारं कृष्णेने तेनतापयुक्ते तिलावः कीदृशेनेन ले न ४३
नवांतेमतरलं च चलं यत् कुवलयं नीलपद्मं तद्वन्नयनं यस्य॥ सर्वगोपीनामवलोकार्थं चपलनयनेत्याशयः॥
॥ वि॥ विकसित सरसिज ललित मुखेन॥ स्फुरति न सा मनसिज विशिखेन॥ ४॥ विकसितसरसिजललितमुखे
न प्रफुल्ल मनोहरवदनेन वनमालिना यारमिता सा मनसिज विशिखेन कामबाणेन न स्फुरति॥ अपितु स्फुरत्येव
इति संयोगपक्षे वियोगे च न स्फुरति॥ मत्त ह्रीन स्मृति॥ अपितु लवत्येव वक्तुं मदस्यानंगबाणे चेन कामस्य लक्ष्मी लव
तीति भावः॥ वि॥ अमृत मधुर मृदुतर वचनेन॥ ज्वलति न सा मलयजपवनेन॥ ५॥ अमृतमृदुतरमधुरवचनेनपी
यूषवत्मनोहरा तिकोमलवाक्येन वनमालिना यारमिता सा मलयजपवनेन न ज्वलति न ह्रीयते संयोगपक्षे वियो

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

गेउ न ज्वलति अपि तु ज्वलत्येव ॥ न पुनर्वचनेन तयोपेतस्मात् नवत्येवेति भावः ॥७३॥ सुहअ ... हरु स्निकरचरणेनालुवलि
न सा हिमकरं किरणेन ॥७४॥ सुहले उल्लरुहाणि सुलपसंलितेषांरुपदृशिनिर्येपां ताहशा: करचरणा यस्य ते मर्दन
मालिनायारमिता साहिकर किरणेन दहति चंद्र शुनानोपतप्तास्विति ॥ कस्विदुल्लुवतीति भावः ॥ तत्राप्ययमेव
र्थ: ॥ इति संलोगपद्ये ॥ वियोगे न दहति चंद्रपत्तयोर्विरोधा इति भावः ॥ सुरसमतिहारेण उलरुद शाहे पिसूहिमांच
पुरस्कृत्य पद्ये चवर्तीत इस वधेयो उत्पय झापद्ये यास्थलयमस्या तिलो हि वचेनोपपादनासिद्धिः ॥७५॥ सउलउल
दसमुदयरुखिरेण ॥ हृलतिनसाहद्दि घिर विरहेण ॥७५॥ सउलउलदसमुदयरुखिरेण तोयस हितमे घोदयवशु
दरेण वं नमालिनायारमितास्या घिर विरहेणानेककालीन वियोगेन दहति ज्वलत्येव ॥ नराप्यनेदृशिसंलोगपद्ये वि
न सा परिडमरहुमनेन ॥ ७६॥ कनककनिषकविसुखिवसनेन ॥७६॥ कन । कैन्निमरु सिसुखिवसनेन। स्वस ति
रमितास्वाय ... वेतोत्तावेन द्वनह सनेनलोकहासे भस्त्य सुवर्णसंघर्षकाति विमल्यास आपातीवरेऐत्यर्थः। ते
गेपद्ये। वियोगे न स्वासिति अपि तु स्वसत्येव। अयन्त्रीउनोपहासे पि ... सितिनस्वासं करोति। परिजन: सखीजनो वा इति संलो
इति भावः ॥ निकषः कसिपहिकेदु तिहारावली ॥ निकषोघर्षणावा ॥७७॥ सकलसुवन्नउन्नवकतरुणेन। वहतिनस

=ति.कष:=५

४६

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

स्नमतिक्लेशेनमम॥७॥ सकलभुवनेयेजना युवानस्तेषां मध्येपि परेण श्रेष्ठेन तरुणेन मयूना हरिणा ययारमिता सका
रुणारसनरुङ्गपीडेनवहति॥ अपितु दुःखानं सांजनमहमेवेत्यर्थः॥ सकलभुवनक्लिष्टविकरेतरुणेने विप्रोग। तन्नस्म
स्तनरुणा॥ शिक्षकारा शुभेमत्यर्थः दुरितमस्तोगपक्षे वियोगेऽनवरतिअपितुवहन्त्येव। बलस्यक्वरमणादितावन्ये
श्रीजयदेवस्तराणेनसमतोनप्रविशतुहरिरपि हृदये मम॥८॥ श्रीजयदेवस्य भणितं च तत्स्मरणं मनो धिक
रंस्वतिकर्मधारयः तेनहेतुभूतेनमहृदयेविरहरिः स्वकः प्रविशतु सर्वेषां जनानां पुण्यदाश्रयात्। कीदृशं हृदयं सद्गुणं
हरिस्वरणस्थितनामविनिष्टप्रायमितिभावः॥ पुष्पाधमलयानिलेनपीड्यमानासतांप्राणान्निरपेक्ष्यपि कुष्ठदर्शनायस्वयं
थेवास्यस्वपिति॥७॥ मनोभवानन्दनचन्दनानिलप्रसीदरे दक्षिण मुञ्चवामतां क्षणं जगत्प्राणनिधाय माधवं पुरो मम प्राण ह
रोभविष्यसि॥१॥ हे चन्दनानिल मलयवातमनोभवानन्दनकामप्रबोधप्रसीदकप्रसीदप्रसन्नोभवा रे इत्यादेक्षेप्य बो
धनदुःखकारिन्याय॥ हे दक्षिण वामधामं मुञ्च प्रतिकूलाचरणं मञ्जु। दक्षिणाया दिश आगतस्त्वं दक्षिणा चन्दनानिल
इत्यर्थः॥ यद्यपि मलयजत्वेन दक्षिणत्वेन द्वेपुनर्दक्षिण ग्रहणं अफलं पौनरुक्त्यादि। तथापिवामानंतहुचेत्या सानुरे
नुरोधेनविरोधस्यावसूक्ष्मार्थवदक्षिणचोपपदोपादानं। योदक्षिणसकथंवाम इतिवाम दक्षिणयोर्विरोधात्वामेवारं
रंवौसेस्याव अथसव्यंतुदक्षिणाङ्गत्यमरः॥ यदावदक्षिणोविनीतो वामनांप्रतिकूलतांमुञ्च॥ दक्षिणं स्यायसव्ये हे अप

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

टी०३०
५१

सख्य निवांतयो रिति विग्रहः॥ वर्णो घ्नंतीपे वर्संध्येकस्मिन्द्वौ नयो रिति ध्रिणि। एतदप्यनुचितं तदेवं स्फुटयन्नाह। हे अ
ध्याणस्य तव पूर्णादं दृष्टत्वं मनुचितमिति भावः॥ आनंदयतीत्यानंदनमिति नंद्यादि ल्युः। आक्षेपो यमलंकारः॥
अधुना राधा सापराधे पि दयिते सानुरागं॥ निंदति॥ ७ रिपुरिव सखी संवासोयं शिखीव हिमानिलो विषमिव सुधारश्मि
र्यस्मिन्दुनोति मनोगते॥ हृदयमदये तस्मिन्नेवं पुनर्बलते बलात्कुवलयदृशो वामः कामो निकाम निरंकुशः॥ ८॥ य
स्मिन्कांते मनोगते चित्तप्रविष्टेन दृष्टे मधिरूढे सति अयं सखीभिः सह संपर्कप्रकारेण वासो वा स्थानं रिपुरिव श
त्रुरिव दुनोति। उपतापयति मामित्यर्थः। हिमानिलः शीतवातोपि शिखीव वह्निरिव दुनोति। सुधारश्मिश्चंद्रो विष
मिव दुनोति। यद्वा यस्मिन्प्रियेगते दूरस्थे सति अयमस्य मम नो दुनोतीत्यर्थः॥ कस्मिन्नकलि अदये निष्करुणे एवमनेन
प्रकारेण पुनर्हृदयो पि मम हृदयं बलात् वलते संश्लेषेन गच्छतीति यावत्। अतएवार्थांतरन्यासमाह॥ कुवलयदृशां कमल
लनयनानां वामो दक्षिणः। कामो निकाम निरंकुशो नितरां येना विचार्य्य एव वर्त्तत इत्यर्थः निसर्गतो ऽङ्कुशो ह्यवरोधको
यस्य स तथा॥ तदुक्तं रसिकसर्वस्वे। निषिद्धे वर्त्तते प्रायः कामो वामस्वभावतः इति। शिखा ज्वाला अस्यास्तीति शिखी व
ह्निः॥ अथ राधा दुःसहविरहव्याकुली चित निरपेक्षमाह॥ वाणान्विधेहि मलयानिल पंचबाण प्राणान्गृहाण न गृ
हं पुनराश्रयिष्ये किं ते कृतांतभगिनि क्षमया तरंगैरंगानि सिंच मम शाम्यतु देहदाहः॥ ९॥ हे मलयानिल मलय
वायो वाणं पीडां मम विधेहि कुरु॥ पंचबाण मारकामत्र उरिवता निग्रहाण। पुनरहं गृहं नाश्रयिष्ये। भयास्यामि॥

५१

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

×हृ×३ ×ति×३ ×हृ×४

हीलमिवोल
कुम्भमाधुरःसंवी
पातंछकेपिलो
लहसति स्केरंस
यीमंडले। क्रीडाचं
लिमंचलं नयन
रा क्षयत्। क्षय
स्वाउ स्मेरमुख
मस्लाङगदाःन
ायमंशलमङः॥
॥

हस्याल्लासेन मरणास्यावयपसं कृपा म॥ हेकुंतौसलि लि मि यमुने त्वमयासौ त्याक्तिं। अपि तुन प्रयोजन मित्यर्थः॥ यमदशि
त्यां सवशां छिन्नौ छिते तिसाय: तस्मा तरौ: कल्लोले: अंगानि छिंच। मम देहस्याहं शरीरे पतायं श्रामपंञ मरणमे वजे इति भावः।
मस्तौ सलि दे हदोस्यापि शांकित:। अन्यत्रापि देहस्य देतरांगसे वनेन सौति वत्पेवेति धुनि:। जननी तरणि नीस्तुले तिधु रिणि
लयोयमलंकार: अधुनास्वगोतिक विंमंगलमाह॥ छ। सांद्रानंद पुरंदरा दि दिविषद् वृंद मंदार वा॥ ... मुकुंदनी
लमणि सि: संदर्शिमि दीव्विरे॥ स्वच्छंदं मकरंदसुंदरगल न्मंदाकिनी मेदुरं श्रीगोविंदपदारविंदमशुभ स्कंदाय वंदामहे।
ध॥ श्रीगोविंदपदारविंदश्री क्षेत्र चरणां वंदामहे नमाम:। किमर्थं अशुभ स्कंदाय॥ अमलनाशार्थं तादर्थ्ये चतुर्थी सांद्रानंदे
ति विडहर्षी पुरंदरादि दिविषद: वृंदा देवा: तेषां वृंदैस्समूहै रमंदादरादतिशयितबहुमानादानम्रै: समंतान्नम्रितयुक्तै:
कर्तृभूतैः मुकुटानां मिंदुनीलमणिभिनीलवर्णै: मणिभि: कर्णभूतै: संदर्शितं दृश्यदिंदिरो भ्रमरो यत्र। इंदिंदिर: मधुलि
ड् यं चके पिशाघुक्तः इत्यमरः पुनः कीदृशं स्वच्छंदं यथा स्यात् तथा मकरंद वत् सुंदरं पुष्परसं मधुरं यथा स्यात्तथा। गलत्
योमंदा किन्या वियङ्गाया मेदुरं सांद्रं स्निग्ध मित्यर्थ:॥ दिविसीदंतीति दिविषद: इति सस्त्र द्विषेत्यादिन क्विप्॥ श्री गो
ष्टः उत्कर्षार्थैः नागरश्चतुरो नारायणो यत्र सतथा॥३॥७॥ ॥ इति श्री जगद्गुरु विरचितायां गीतगोविंद टीकायां सार
दीपिकायां सप्तमः सर्गः॥७॥ ॥ अधुना राधिका पालगतं प्रियं निरीक्ष्यास्सूया मलमाह॥ अथ कथमपि यामिनीं विनी

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

यत्नेनैरन्तरउक्तिर्विता पिसा प्रसाते॥ अनुनयति विनयं वदंतमपे प्रणतमपि प्रियमाह सात्यसूयं ॥१॥ अथानंतरं कथम
पिकेनापि प्रकारेण सारं ध्याया मिनी लिनां यरा त्रिं नीचा प्रणतमपि प्रियं सा त्यसूयं यथा स्यात् तथा आह॥ उक्तवती
कीदृशी॥ प्रातः प्रभातकाले अर्थात् अया अनुनयवचनं अनुनयाय प्रबोधाय यवीकं वदंती कीदृशी स्मरज्वरैः क्लम
वाणैः उत्कंठितानी तां तवि द्वापिके खिद्ये प्रणतमपा तियोऽयंति। दोषा रोयो गुणे प्रपात्य सूयात्तया सहवर्तत
इति सात्यसूयं॥ क्रियाविशेषणं चैतेन नपुंसकं॥ त्वं॥ यमः प्रद्रसोस्या स्त्री तिया मिनी असिन्नत्वं डिता नाम नाय
का वर्णनीया॥ तल्लक्षणं॥ नायका स्तु। निद्राकषायकलुषीकृतताम्रनेत्रो नारीनखव्रणविशेषविचित्रितांगः अ
स्याः कृतो पिगृहमेति पतिः प्रभाते सा खंडितेति कथिता कविभिः पुराणैः॥ इति। अधुना गीतेन वचनं स्फोटयति॥
गीतस्यास्य भैरवी रागः। रूपकतालः॥ रागलक्षणं॥ सरोवरस्थो स्फटिकस्य मंडपे सरोरुहैः शंकरमर्चयंती॥ तालत्रि
दैः प्रतिबद्ध गीता गौरी तनुर्नरिदसैरवीयं॥१॥ गीतार्थस्तु॥ ॐ हरिहरियाहि माधव याहि केशव मा वद कैतववादं
तामनुसर सरसीरुहलोचन या तव हरति विषादं॥१॥ हरिहरीति हे माधव याहि इतो गच्छ। केशव याहि। कोपप्र
कर्मेण हिरुक्तिः यद्वा मा लक्ष्मीस्तस्याः धवः कांतः अनेन कमलापतित्वेन चापल्यं ध्वनितं। केपानीये शेते इति के

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

ज्ञाचोडुलम ध्यस्थायी तथा तथा च ङुलुम ध्यवासेनेन अनागर च धूलितंयद्धा म ध्येयी दवस्यापत्यं माधवः एतेन गोप्रतया
रसनालिङ्गताकेश्चवमनकदे अनेन सुखानलिङ्गताद् स्मि मा। कैतववादं कपटवचनं मावदमाब्रूहि हे सरसीरुहलो
चन कमलनेत्र तामनुसर अनुगच्छ या गोपामंदन्या विषादं संतापं हरति अनपयति। अत्र सरसीरुहलोचनस्याभि
विशेषणं तासो ल्लुंठमहके कमलतवनयनं कर्म स्फुटं व्यक्तं। तस्या अनुरागमिव वहति दधती। कीदृशं नयनं॥ रजनि
जनितगुरुजागर राग कषायितम् अलसनिवेशं। वहति नयनमनुरागमिव स्फुटमुदितरसाभिनिवेशं॥ ४॥ रजनिज
नितेन रात्रिजातेन गुरुणा अतिशयेन जागररागेण विनिद्रेतोद्भूतरक्तनेन कषड्तं लोहितीकृतं। पुनः कीदृशं। अ
लसोमंथरं आक्षिप्तपक्ष्म चलनं यत्र अनुरागं कीदृशं व्यक्तो रसाभिनिवेशः शृंगाराभिप्रायो यत्र। अनुरागस्य लोहि
तत्वाद् कलोचनेउ ल्लेक्षजागरणमेव जागरेणावे घ अ।रा गोलुरकैमास्यर्यं इति विम्बः क शायोरससे दे स्या
द्रंगरागे विलेपने निर्यासे च कषायो घसुरतो लोहितान्यव दितौ। कषायशब्दः द्वितप्रत्ययः हरिहरियाहे यायः
खेदवाची वा॥ वदनवादः नावेघ अ।।४।। कज्जलमलिन विलोचनचुंबन विरचितनीलिमरूपं॥ सन्तं नवसनम रु
तव कृष्ण तनोति तनोरनुरूपं॥ ५॥ हे कृष्ण तव दसनवसनं अधरः कर्ता अरुणत्वं कृष्णरागलोहितं तेनो ओरी रस्यानुरूप
तां तादृशरूपं तनोति विस्तारयति कज्जलेनांजनेन मलिनस्यापितस्य विलोचनस्य चक्षुषः चुंबनेन विरचितो नील

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

चंयेन॥ स्मरशास्त्रे शास्त्रे अनुरूपस्त्री शास्त्रेनर्स वंधनीयः॥ यद्वा रचितं कृतं नीलिम रूपं श्यामता स्वरूपं येन नयन
नकुंदवनस्य कामशास्त्रे प्रतिपादितिचांत॥ तदुक्तमिह॥ तस्य पूर्वशापादने नोपधिक श्यामता लिवेद्नेन नषान्य
कामिन्यं कृष्णस्यानुरागः स्वचितः नीलस्य तावो नीलिमा॥ पृथ्वादित्य इमनिष्ठा इति इमनिचप्रत्ययः॥ रूपं प्रतावे
सौंदर्यमित्यमरः॥८॥ वपुरस्तु हरति तव स्मरसंगरखरनखरक्षतरेखं॥ मरकतसकलकलितकलधौतलि
पिरचितरतिजयलेखं॥३॥ हे कृष्ण तव वपुः शरीरं कर्तृ रतिजयलेखं सुरतविजयलेखं सुरतविजयलिखनं अ
नुग्रहरति सदृशीकरोति॥ कीदृशं सत्॥ स्मरसंगरे कामयुद्धे खराणां नखराणां तीक्ष्णानां नखानां क्षतानि यत्र का
मस्य मरकतस्कलेरत्नविशेषखंडे कलितायाः कलधौतलिपेः सुवर्णविरचिता हरस्य चिन्हसस्येव॥ वपु
षो नीलयान्नखक्षतस्फटिकश्यामरक्तं तखंडा पि सौवर्णी हरसाम्य संगर इव संगरः तवेदं हृदयं कर्तृ वहि
र्बाह्यतो मदनद्रुमस्य कामवृक्षस्येव नवकिशलयपरिवारं नूतनपल्लवसमूहमिव दर्शयति॥८॥ चरणकम
लगदलक्तकसिक्तमिदं तव हृदयमुदारं॥ दर्शयतीव वहिर्मदनद्रुमनवकिशलयपरिवारं॥४॥ कीदृशं हृदयं॥
चरणकमलालक्तीपादपद्मात्गलतापुनतालक्तकेन यावकेन सिक्तमुक्षितं श्रीराधेकामिनीचरणेकां
तस्य हृदिति पुनः तदुक्तं तरते॥ हस्तौ पशुं समा नाशपदस्थाने शिरस्तयोः॥ स्त्रियः या दौहदिसणाक्रो ६२

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

सर्वबंधः इक्षाहितः पुनः कीदृशं मदीयं हारं महत्व।। महारं स्नं महापुरुषत्वलक्षणं।। तथा च ग्राहः कर्पांचः मर्दलग
कंधरः शुवाहं मे ध्यायत बाकुरं शालः वेषुः प्रकर्षाद् इरय इरुरुरधुस्त्वया पि मीचैर्विनयाद् दस्य तद्दति। तदा र
कौटिल्यरहितं वा।। यतश्चातुरं कामस्तावं बहिः प्रकटीकरोमि। यद्यपि किंचाल यज्ञाष्टे नृतन नपल्लयमेव
लिधश्च इतितवपदंयचैः।। तथापि जवादानं तरं स्तनयं दर्शितां परिवारः परिजने समूहे वेष्टने पिचेति धू
रिति।।८।। दृशानपदं सर्वधरागतं ममाङ्गनयति चेतसि खेदे।। कथयपि किंच मनधुनापि मयासह तव वस्तुरेतद्
खेदं।।५।। सर्वतोऽधरागतं दृशानपदं कामिन्यं तरदं चायं दृढ कर्म कर्तृ मम चेतसि खेदं कष्टं जनेऽजमयति स्म्यादयति।
एतद् दृशानपदं अधुनापि इदानीमपि कथय केन प्रकारेण मया सह तव वपुरस्तेदं सेरस्तूपमिति कथयति पूर्वं तव श
रमम शरीरात् भिन्नं मोहा दिनाश्रसीत् इदानीं तु परकीय तव शरीरम नेन मया सहाखेदं इत्याशयः। अधरगते
हृते अन्यशरीरे खेदे हृदये रे केन परं युज्यत इति भावः। यद्वा एतत्तव वपुर्मया सहापि अधुना कथं केन प्रकारेण
खेदं कथयति। ततस्तवाधरागतेन मम पीडेति भावः। यद्वा एतत्तव वस्तुना स्तु अधरगते दंतक्षतस्तु गोपी तुम श्या
क्याद्दृश्याः दर्शनं तदुःख मिति भावः।।८।। वहिः खिमलिन तरं तव कंठं मनोपि तव विषमति न।। कथं मम पवं च यसेऽजन
मनुगतमसमशरस्फुरद्दनं।।६।। देह एकतवमनोपि खिन्नमपि बहिः खिमलिनतरम तिष्कलोऽन विपती...हृदा।। नूनं च
हृत्वस्त्रस्तानवांजनः। तयोर्वेडा।। मनो शोके धूवंधायोन्नं नमि त्ववमाहितिः।।उ सहसायां जकेमार्शेर वशाष्टे पितामहः

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

यथा गदि शरीरं तथ यशपामं तथामनो पि श्यामं स यिष्यती ति भावः बहिः श्यामेन लक्षणया बाह्य शरीरमाह किंस्विन्नु
बहिः शब्देनेकार्थ इति बाह्य वर्णवाची त्यादुः। अनुगतं जनमस्म द्विधं कथवंव से। कीदृशो जनं कुसुमशरस्य
ण कामपीडया दूनमुपतप्तं अथापि अधमः स्तव्यः तेन कामशरपीडित मपि जनं निःकरुणस्त्वं वंचयसे इति नव
मनोमलिनमेवे ति भावः॥ ८॥ भ्रमति तवान वलीकवलाय वनेषु किमत्र विचित्रं प्रथयति पूतनिकैव वधूवध निर्दय
बालचरित्रं॥ ७॥ अथ अनुशास्ति व्ययथादने कार्थे इत्यर्थ इत्यन्यार्थे वाची। अवलोकवलयस्त्रीयस्त्रमर्थं मारणार्थं व
भावात् त्वं वनेषु भ्रमति अत्र त्वद्वधे किंचिच्चित्रमाश्चर्यं यतः पूतनिकैव स्तनानामकंस भगिनी सैव वधू वधेन निर्द
यं बालचरित्रं शिशुलीलां प्रथयति निवेदयति। वर्तमानसामीप्ये वर्तमानवद्वेति सूत्रे लट्प्रत्ययः। त्वयेति शिशुने
बालचरितेनोत्तानशायिना विषदग्धस्तन्यदेनेन हंतुमागता पूतना हतात स्मिन्नतुं प्रियं वसं प्रतिकामिनायां
से किं चित्रमिति भावः। पूतनैव पूतनिका स्वार्थे कप्रत्ययः वधूवधनिर्दयहेतवबालचरित्रं शिशुलीलामतनिके
व प्रथयति॥ अत्र व्याख्याने संबोधनेनैव विवक्षितार्थं बोधः॥ ८॥ श्रीजयदेवभणितरतिवंचितखंडितयुवति
विलापं॥ शृणुत सुधामधुरं विबुधा विबुधालयतोपि दुरापं॥ ९॥ हे विबुधाः पंडिताः शृणुत। आकर्णयत॥ श्रीयुक्तो जय
देवः तेन भणितं कथ्या सोरतिवंचितखंडितयुवतिविलाप इति कर्मधारयः॥ मां रत्या संभोगेन वंचिता सखं
डिताखंडितायुवतिस्तस्या विलापः परिदेवनं अन्ययासयवहृष्टो नायकः॥ परसहातवधानरागत्परखंडिता निजबंधुसुरते ५०

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

न संतोषयत्यपि अधुनानेयं तथेति रुचिं वध्नाति गाढेनेन धूनिता खंडिता लक्षणमुक्तमेव। कीदृशं विलापं सुधामधुरं अमृ
तं अमृतं तद्वन्मधुरं मनोहरं॥ विबुधालयतोपि स्वर्गादपि दुरापं॥ दुर्लभं तं॥ आलेयो गृहं। विबुधालय इति। अध्या
हृत्यस्त्रस्यापुपसंख्यानमिति। सममपर्थेन तसि। पंचम्यर्थे वा। किंचिन्तु वेदैवोपि दुःरापं इति यावः। तत्रासुखबहवोऽ
नस्य दुर्लभस इति। विबुधः पंडितो इति देव विश्वः॥७॥ एतदेवं परपंत्याः प्रसरदनुरागं वहिरिव सियाः प्रियाङ्गेलक्ष
कतुरितमरुणद्योतिहृदयं। ममायं प्रख्यातपुण्यस्वरसंगेन किं तव चंद्रालोकः श्लोकादपि किमपि लज्जां जनय
ति॥८॥ हे किंत वदेधूर्त्त चंद्रालोकः तव दर्शनं करें प्रख्यातस्य लोकप्रसिद्धस्य पुण्यस्य स्मरस्य प्रेमाभिलाषस्य संगेन
विनाशो न यः शोकः तस्मादपि किमप्यनिर्वचनीयं ममलज्जां जनयति अस्मादयति। ममकीदृश्यपाः। तदेव हृदयं
परपंत्याः। कीदृशं हृदयं प्रियाया पालक्षकतुरितं स्फुरतेक्षो च बंधनेकांतास्वरणपावकसंबंधइत्यर्थः। अतएवारु
द्योति अरुणः संध्यारागः तस्योभिलाषा लमस्येतिताहशी ल्येति ति मिः यद्वा अरुण घटा दिव्यं सारथिर्यस्य द्यो ति प्रक
शो स्यास्तीति णिनि प्रत्यये अरुणद्योती नामि सधुः अरुणबुद्धाय मतिष्कसितापावः तत्य हे अरुणालो हिताकांतिर्य
स्याप्रशाद हृदये न सह कर्म धारयः किमिव। वीहीप्रसरदनुरागमिवावाः स्ववर्त्तमानानुरागमिव। उत्प्रेक्षा
लंकारः। अरुणोर्थात्कारो गेस्या अंध्यरागे केसारथौ लोहितोप्यरुण इति विश्वः॥९॥ प्रयसे यो प्रियाकोर्त्तिपीतिव

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

।वांछितयोषितां॥ पूर्णायप्रविश्यास इतिवा॥ सर्गांते कविर्मंगलमाह॥ अंतनिर्दलितबोलमयुखमुरः संदीनपी
तं शुकांशछायाश्चुकितं विलोकयद स्मितस्थरसखीमंडले। क्रीडाचंचलमंचलंनयन योराधायराधाननेस्मरस्मे
रमुखस्वायमस्तु जगतानंदायनंदात्मजः॥ ९॥ अयंनंदात्मजः कृष्णः जगदानंदायलोकानां सुखायास्तु सत्त्व
की दृशः कृष्णः क्रीडाचंचलं लज्जयातरलं नयनयोरपांगमंचलं राधाननेराधामुखे आधायार्पयित्वा स्मरस्मेर
मुखः अंतर्येनसहसानतनयापदं पीतांशुकं शरीरयुक्तपीतवसनं विलोकयचकितं यथास्यात्तथा
तिx यातेषु स्वयाससखीमंडलेगोपीकदंबके हससितविशेषणं वस्त्रपरिवर्तमालोक्यहास्य इति भावः वि
लक्षोलक्ष्युक्तः वैलक्षण्यं त्वात्मनश्चरितेदुष्टे ज्ञातेनैवान्यपाज्जायते। अपत्रिपादेमहती नहेलं द्वय
मुग्धह समितिविलक्ष्योतिरस्को लक्ष्मीयत्नतथा॥ ९॥ इतिश्रीभट्टगदाधरविरचितायांगीतगोविंददी
कायंश्रृंगारदीपिकायां अष्टमः सर्गः॥ ८॥ अधुनाराधांकलहांतरितांकश्चिदत्सखीप्राह॥ १॥ तामथमन्म
प्रातरर्सार्थपन्नी थखिन्नांअनुखिन्नांकलहांतरितांकलहांतरितामुवाचसखी॥ अथानंतरं राधां सखीगीते वीक्ष्यमाणमा सप्तदेव
वधादसंगनीx २ नाउक्तवती॥ अनुखिंतितमनुध्यनंतंदृक्खिरितंयथातं॥ कलहांतरितांकलहेनदूरस्थितां॥ अथच कलहांतरिता ना×:
नामनायकालक्षणं। नद्युक्तं रत॥ प्राणेश्वरं प्रणयकोपवशेनानीतं यावाटुकारमपि रोद्धं वयंपश्चात्तापसंतप्यते म ५२

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

स्मरवह्निशिखासहस्रैर्बाष्पाकुलकलहान्तरितेति विसास्यादिति । सिन्नोदारति संगतइति विश्वः ॥ कलहान्तरितं मे वसु-
टयति ॥ गीतस्यास्य गुर्जरीरागः रूपकतालः रागस्तु रूपकलक्ष्ममेव ॥ ७ ॥ माधवे सखि माधवे । माकुरु मानिनि मानमये ॥
७ ॥ अयमानिनि किं पिते माधवे मानं कुरु ॥ ७ ॥ हरिरभिसरति वहति मधुपवने किमपरमधिकसुखं सखि भुवने ॥ १ ॥ हे
सखि राधिके मधुपवने वसंतवायो वहति सति हरिः कृष्णो अभिसरति स्वयमायाति तस्माद् हे अपरमधिकं किं अपि उ
न किंचित्स्वमेव परमित्यर्थः । मधुपवने कुत्सितत्वात् ॥ तत्र मधुपवने मनोहरत्वात् वहति । सती त्यर्थः ॥ मधुर्दैत्यो मधुश्चैत्रो द-
तिशास्त्रतः ॥ ७ ॥ तालफलादपि गुरुमतिसरसं ॥ किं विफलीकुरुषे कुचकलशं ॥ २ ॥ हे सखि कुचकलशं स्तनघटं किं वि-
फलीकुरुषे । कृष्णहस्तपरिशीलनविलासासावात्किं प्रयोजनं कथं करोषीत्यर्थः । तालफलादपि गुरुकठिनस्तौ त्वं
तालफलादप्यधिकमित्यर्थः ॥ इदमचिरं सांप्रतमेव कतिवारं अनुपदं पदे पदे मया न कथितं किं तदिनमे वादे सखि
हरिमतिशायत उपचिरं प्रतिकांतमापरिहितेति अनुपदमितिविव्य प्रयाम च यी लावः ॥ पदंस्थानेव वाक्ये च व्यवहारपदेशयो-
रिति विश्वः ॥ ७ ॥ किमिति विषीदसि रोदिषि विकला विहसति युवतिसभा तव सकला ॥ ३ ॥ इत्यनेन प्रकारेण विकला दुःखि-
तां च विषीदसि विषादं करोषि रोदिषि क्रंदसि सकला समस्ता युवतिसभा तरुणीगोष्ठी विहसति । अर्थात्त्वामेव । कति
न कथितमिदमनुपदमचिरं ॥ मा परिहर हरिमतिशयरुचिरं ॥ ४ ॥ हरिं मा परिहर मा त्यज किं तत्तेह हितं अतिशयमनो

रोदति

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

ह्रं। अचिरं ऽस्मिन्नेव पदे पदे अनुपदं।। कथितं कथितं।। इत्यनेन मया अनेकधा कथितमित्यर्थः।। ३।। मृदुनलिनी
दलकल्पितशयने।। हरिमवलोकय सफलय नयने।। ४।। मृदुनलिनीदलेन कोमलेन कमलपत्रेण शिबिरं कृतं यच्छय
नं तत्र हरिं कृष्णमवलोकय पश्य।। तद्दर्शनान्नयने चक्षुषी सफलय सफलीकुरु।। ५।। जनयसि मनसि किमिति गु
रुखेदं। शृणु मम वचनमनीहितभेदं।। ६।। इत्येवं रूपेण गुरुखेदं महादुःखं मनसि चित्ते किं किमर्थं जनयसि।
खेदशान्तये मम वचनं शृणु। कीदृशं। अनीहितो नाकाङ्क्षितो भेदो संनिधानं परस्परं येन वा मन्त्र या श्रोतव्यं वचनं म
म।। ७।। हरिरुपयातु वदतु बहुमधुरं। किमिति करोषि हृदयमतिविधुरं।। ८।। हरिरुपयातु।। कृष्णः समुपग
तो भवतु। बहुविस्तारं मधुरं चाटु प्रियं वदतु। इत्येवं सति हृदयमतिविधुरं अतिशय विकलं करोषि। विधुरं स्यात्प्र
तिपक्षे विधुरे विकलेऽन्यवच्छित्ति विश्वः।। ९।। श्रीजयदेवभणितमतिललितं सुखयतु रसिकजनं हरिच
रितं।। १०।। श्रीजयदेवभणितमिदमतिललितं मनोहरं कर्तृ रसिकलोकं सुखयतु।। सुखिनं करोतु।। अतिललितं रम
तालादिनाम वैषम्यात्। कीदृशं हरिचरितं कृष्णसंलक्षणं तमिति। सुविनीतमिति पाठः।। इत्यनेन चमत्कारेण गी
तरसिकजनं सुखयतु।। कीदृशं जनं सुविनीतं। अतिविनययुक्तमित्यर्थः।। ११।। प्रणतमपि प्रियमतिरोषान्मन्दां
तीं राधां विज्ञाय सखी प्राह।। १२।। स्निग्धे यत्परुषासि यत्प्रणमति स्तब्धासि यद्रागिणि द्वेषस्थासि यदुन्मुखे विमुख ५२

नखनंगर-७

नाना सितस्निग्धप्रिये॥ मुक्तकं द्विपर्कातिका तिताति तवम्मी खडवर्धी विषाद्रीनाग्रुस्तापनो हिमकुन्नवह क्रीडाकुतुहा
तना॥ ११॥ हवि परीतकारिणो विपर्ययविधायिनि सखित स्निग्धप्रियेयद्यस्मात् स्निग्धेलमधुरवादिनि स्निग्ध
तिवासति च पर्कषा सति निष्ठुरवादिन्यसि॥ ॥ अगात तिविनतंपातिस्ताद्व सिदंडवत् स्थिता क्रीसगितोसाधु
गे प्रिये सति द्वेषस्त्या स्नेह प्रतीनास्ति उन्तुस्ववाक्किशुसन्तुत्व सतिवि। मुषतायाता सितितसस्या म्मी खड
वर्धी यदनानुलेपः तुवकतेविषवतापजनकत्वात् मीता ग्रुष्यद्स्तापनश्वरविरिव। हिमतुषरो हुतवह। स्निग्ध
वकारित्वात्। बापरातु केन्नु शीलयस्याः सातथा। यात नाता भ्रुवेदनेत्यर्थः॥ रूपकोयमलंकारः। सत्यातिकवि
र्गितमाह॥ छ॥ अंतर्मोहिनं मौलिघूर्णनचलन्मंदारविस्रंसन स्तब्धाकर्षणदृष्टिहर्षणमदध्वंसाक्षरं सुंदरीं
हरिणानयनो अंतर्मोहनं मनोमोह मौलिघूर्णनेन मंदारविस्रंसनमधः पतने सुजलास्य सुंदार स्य परि
नस्य विस्रंसनमधः पतनं स्तंविकलावात्॥ स्तब्धाकर्षणा सावस्यानिस्तोराफर्षणाग्रकर्षः नयनस्य न
स्याकर्षणं तेन स्तब्धसाकरणं। दृष्टिहर्षणं नेत्रानंदः। एतु सर्वकुसुमदामतत्र बंधारवाकर्षणो नमर्वानायिक
कोमनावापन्नातविष्यति तितिनात्र जनः कादृम॥ दर्पांद्धि दुष्यकुक्तोद्दोनवेदयमानानादिविषदादेवा
तो दुर्वाराद्दुःखदानामानिवार्य दुःखपरिपचानां कोरयावित्रीमायकाः॥ भगवद्दुःखिमाकर्ण्य दुःखितास्तेपि
दिवाः सुदुम्नुद्दुंतीति मोहनमितिलावेत्युं भ्रमतोलसो मुकुंदः कृष्णय वस्तथा॥ ७॥ ॥ इति श्रीमद्भागवद्दुरिचरितनाय

:-अंशः=
×हा हि
×दर्पाद्दानव
मानद्रिविष
दुःखापन्न
कंसरिकोव
यत्तुवाक्षर
स्वः॥ २१
रंगीहक्षा:

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

गा वगोविंदटीकायां सारदीपिकाख्यां नवमः सर्गः ॥९॥ ॥ अधुना राधां मेलितुं दृष्टान्तो कृष्णः कृष्णोऽनुनयन्नाह ॥ ७ ॥
अत्रांतरे मसृणरोषवशामसीमनिःश्वासनिःसहमुखीं समुपेत्य राधां सव्रीडमीक्षितसखीवदनां दिनांते सानंदग
द्गदपदं हरिरित्युवाच ॥१॥ अत्रांतरे अस्मिन्नेवावसरे हरिः कृष्णो दिनांते प्रदोषसमये राधामुपेत्य राधासमीपमाग
त्य सानंदगद्गदपदं सानंदेन गद्गदपदं यत्र तत्तथा प्रेमस्खलितं सानंदगद्गदपदं यथा स्यात्तथा एवमुक्तप्रकारे
णामुवाच ॥ कीदृशीं ॥ मसृणः स्निग्धो ऽत्यल्प इति यावत् ॥ रोषस्तस्य वशां ॥ पुनः कीदृशीं । असीमअ
नवधि निःश्वासैर्वा तस्तेन निःसहमुखीं सुखदुःखनीं ॥ पुनः कीदृशीं । सव्रीडं सलज्जं यथा स्यात्तथा ईक्षितस
खीवदनां दृष्टवयस्यामुखीं ॥ मसृण ॥ सर्वे स्निग्धे ऽल्पायां मसृणो मत इति विश्वः ॥ ३ ॥ क्रमप्राप्तं गीतं स्फुटयति ॥ गी
तस्यास्य देशवराडीरागः ॥ अष्टतालः ॥ युगलक्षणं ॥ ३ ॥ अत्र खगममनुद्वाघूर्मायमाननयन्युगलं स्फुरदमाप
ति किं तदर्पितेऽदेशावराडीतवेङ्गरीति ॥ व ॥ प्रीतार्थस्तु ॥ प्रिये चारुशीले मुंच मयि मानमनिदानं । सपदि मदनान
लो दहति मम मानसं देहि मुखकमलमधुपानं ॥ हे प्रिये राधिके चारुशीले मनोहरस्वभावे सर्वदेवा मयि मदि
प्रयेमानमनिमानं मुंच । परिहर । कीदृशं मानं अनिदानं अनादिकारणं ॥ मानिनी तव तास्यंचासपदि तत्क्षणं
मदनानलो ऽनंगाग्निः मम मानसं दहति ॥ अतो मुखकमलस्य मधुपानं देहि । मधुना वक्रिदाहः शान्तो भवति ५२

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

यतः केचित् सुदन्तानां लो मम मानसं दहति। अतः सपदि दाहं तस्मेव मधुप निदेहीति योजयति। वा। वदसि यदि किं-
चिदपि दंतरुचिकौमुदी हरति दरतिमिरमतिघोरं। स्फुरदधरसीधवे तव वदनचंद्रमा रोचयति लोचनचकोरं। हे प्रि-
ये किंचिदपि वदसि तदा तव दंतरुचिकौमुदी। दरा नर्थशंका दर तिमिरलयां धकारमतिघोरं अत्यंतोद्भयं
करं दहति। विकाशश्चेन रुचेः कौमुदीसाम्यं। तव वदनचंद्रमा मुखचंद्रः स्फुरदधरसीधवे दीप्यमानो धरामृतार्थं मम
लोचनचकोरं नयनपक्षिविशेषं रोचयति चकोरः पक्षिविशेषश्चंद्रामृतलोलुपो भवति। वेतिश्रुतिः। हृदत्रमालिनी
मासृप्रमो ह्यार्थं तदीयसी षण्यवस्तुकं। नेत्रपासापनयनार्थं एवार्द्धं कि निर्विधिकस्य दाम्बुद्भावमिति भावः साधवइ
ति तादर्थ्ये चतुर्थी। रूपकालंकारः।२। सत्यमेवासि यदि सुदति मयि कोपिनी देहि खरनखरशरघातं। घटय
भुजबंधनं जनय रदखंडनं येन वा भवति सुखजातं।३। हे सुदति। शोभनदशने यदि मे द्वेषयेको पीमीकोप्यवत्यसि
सत्यमेव तदा खरनखरशरघातं देहि। कोपवता जातेन शिक्षितनाराच घातो दीयत इतियुज्यत एव सप्रणयं विप्र
रीतरता वंदस्वितः पुनरस्ते वाह। भुजाभ्यां बंधनं घटय रदखंडनं नु घातसंघयं येन वा सुखं दापयित्वा सुखजातं
प्रीतिसमूहो भवति। तं चकुरु। यथा विकल्पोपमयोरित्यमरः॥ केचित्तु खरनयनशरघात इति पठंति। तत्पक्षे लोचनं
चेन कटाक्षरूपितः। शोभना दंता यस्याः सा सुदती। वयसि दंतादत्र॥ यद्यादंत समार्थो दत्रादेशः॥ तद्धुक्तं बालरुपम्।

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

टीप ३०

५४

यणे॥ बालशोभनेन खमरबाणे विषादति। उत्प्रेक्षते यथा क्रोधेन विवशीपयति। अत्र विषादार्ययोः इति देवेद
रवीद्रुतः इत्यर्थो ह॥ सम्बोधनमेव ते नमिति धारणाः॥ ७४॥ त्वमसि मम जीवनं त्वमसि मम भूषणं त्वमसि मम भवजल
धिरत्नं। भवतु भवती दमयि सततमनुरोधिनी तत्र मम हृदयमतियत्नं॥ ३४॥ त्वं मम जीवनमसि अलङ्करणमत्र मेव
हितायां च त्वयि मम प्राणा गन्तुकामा यतः। मम भूषणमसि त्वां विना मम शोभाध्वंसि यतः। त्वं भवजलधिरत्नं संसारसमुद्र
सारभूतमसि मम॥ यतो यत्कृष्टं तद्रत्नमभिधीयते। इति सूत्रम् रत्नम्। इहेति देशकाले भवती हे मयि विष
ये सततमनवरतमनुरोधिनी अनुकूला भवतु॥ तत्र विषये मम हृदयं कर्त्रि अतियत्नं करवाणि। अनुरोधोऽनुवर्तन
इत्यमरः॥ भव स्यानेन चातुर्या दि ना रूपं॥ ५॥ नीलनलिनाभमपि तन्वि तव लोचनं धारयति कोकनदरू
टिप्पा ५ पं। कुसुमशरबाणभावेन यदि रंजयसि कृष्णं तदनुरूपं॥ ६॥ हे तन्वि चित्रशोणितवलोचनं कर्तृ कोकनदरूपं रक्तो
त्पलतुल्यता धारयतीति एतत्के भवती त्यर्थः। कीदृशं। नीलनलिनाभमपि आरुपामपमम पि अन्यच्च द्विर शोण द्वैरूप
ममपि नयनम् धुमारेषुवशात् कूणितमित्यर्थः॥ एतत्तु समुचितमेव कोपवत्त्वु नरप्यनुरूपतामाह॥ कुसुमेत्या ५४
दि॥ इदं चक्षुः हे कृष्णं सामं कुसुमशरबाणेन कुसुमशरः कामस्तस्य बाणः कुसुमान्येव तेषां भवेन त्वं विरहेण रसि
मधुरेण रसेन रंजयसि। रक्तं करोषि। तदा एवं ऋक् रूपमनुरूपं योग्यं भवति। यदि मधुपानं मया सह करोषि न

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

दृने यनस्योत्कर्षमेव योग्यं भवतीति भावः॥ यद्वा सकामं कुसुमशरबाणभावेन कामनाराचलिप्रायेण सुरताक्षिप्ता
रंजसि। तदाइदं रक्तं रक्तमेतद्दनुरूपं एतस्य योग्यं भवति। यतः लक्ष्मितुरं अकमेतद्दुक्तिर्यत एव तयत्या यद्वा युक्ति
देयद्भुः कुसुमशरबाणभावेन काममोपचालिप्रायेण त्वं हृदं रंजयसि। अनुरक्तं करोषि तदेतत्तचक्षुः लक्ष्मसक्त
रूपमनुगतं भवति। कोपत्यागाद॥ रक्तगापरित्यागैः पूर्वरूपामनेवसवसीति भावः। मधुनः पुष्परसत्वेन कुसुम
शरबाणभावरूपपाद्यमणे केचिनुपदिकुसुमशरझाणभावेन कामतिप्रायेण रूप्लमेव चक्षुः अनुरंजयसि।
तदाहृदं अन्तरकचमनुरूपं भवति। रतिपति भावे कोपे वसति रमणीनां चक्षुलीढिं वैतवती अनुरूपते वा च
तेः॥३॥ स्फुरदुत्कुल्लकलयोरूपएमणिमंजरीरंजयतु तव हृदयदेशं॥५॥ मणिमंजरीरत्नलताहारलेवेतिपा
व तत्कुंचेकुलयो रूपरिस्यातुं॥ मणिं नववहृदयदेशं रंजय॥३॥ हारित करोतु स्मितमिति रितिश्रोषलव
उघुनेति विडंवु रोक हिलागरेरोरस्तनांकायपिरस्पत्तस्पर्शं करोतु॥ सान्वायां स्वसेमोपादयेनद्द्दयर्थः सैव
मन्मथ निर्देशो काममाप्पोषयअवध पूर्वेनयासदृतेरा चरणो॥३॥ तदाकामशासनघोषणामुक्तिर्नमेवेतिभावः
मणिरित्हरकं मणिरुच्यते अत एव मध्यतोः प्रयोगः पुनोक्ता हिन्यसंघाताविभूः॥३॥ एकपदे स्थानद्वये पितवेति
परेनदुष्टपुनरुक्तस्यादोषाय॥३॥ सलकमलगंहने मम हृदयं जनंजनलिरतिपरिसांगं॥ तेनशामसृणवाणिक

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

०टी०ऊ०

५५ रवाणि चरणद्वयं सरसगलदलक्तकरागं॥६॥ हे घनमसृणवाणि निविडस्निग्धवचने तव पदपंकजं चरणकमलं
सरसलसदलक्तकरागं करवाणि सरसं रसं हितं यथास्यात्तथा लसदलक्तरागो यत्र तादृशमित्यर्थः। स्थल
पद्मे नात्र कमलस्यापि लोहित्य अतिकुसुमारत्वं सूचितं। कीदृशं स्थलकमलगंजनं गंजयतीति नंद्यादित्वात्ल्युः
[illegible] स्थलकमलगादृशमित्यर्थः। पुनः कीदृशं मम हृदयरंजनं
मम हृदयानुरागकारकं। अत्रापि नंद्यादित्वाल्ल्युः। पुनः कीदृशं उदितोरतेरंगस्य स्फुरतः कोशात् तस्य परला
गोन्यत्रोत्तावस्था येन वा तथा रागः॥ कौसुंभरागयोरितिविश्वः॥ परस्परेण याकांतिः परभागः स कथ्यत
इति धरणिः। मसृणं चिक्कणे स्निग्ध इति च। केचित्तु मसृणपदमिति तत्र हे राधे वदे नियोऽयं सुगममितरत्॥ बस्म
रगरलखंडनं मम शिरसि मंडनं देहि पदपल्लवमुदारं। ज्वलति मयि दारुणो मदनकदनानलो हरतु तदुपहि
तविकारं॥७॥ उदारं श्रेष्ठं पदपल्लवं मम शिरसि देहि॥ अयं च। कीदृशं मंडनमलंकरणं वा॥ अत्रापि मम शि
रसि इमतेष्ठव्यते। आकांक्षावशात्। कीदृशं स्मरगरलस्य कामविषस्य खंडनं मोचकं मदनकदनानलः
कामपरितापवह्निः ज्वलति दीप्यते कीदृशो दारुणः। क्रूरकर्मा तथा न कोवा एतेन मदनोपहितविकारं आ
रोपितोपतापं हरतु॥ सयेन तदर्थमेव पदपल्लवस्य शिरसि दानमिति तात्पर्यः। अन्यस्यापि पल्लवाछादिताग्नि ५५

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

रसः सूर्यतापे न स्रवति ॥ अत एव मद्धृत्कदनं दारुणं इति पाठांतरं घटते। अरुणः स्फुटे रागे स्यात्सूर्ये सूर्यसा
रथ्याविति विश्वः ॥ अत्र आशिरसि पादस्थानेन उचितरति मानिनी मन संगाय दर्शिता कदनं कलुषेता पद इति वि
श्वः ॥ इति चटुल चाटु पटु चारु मुरवैरिणो राधिकामधि वचनजातं ॥ जयति जयदेवकवि भारती भूषितं मानि
नीजनजनितशातं ॥ ८ ॥ १९ ॥ कामविकारार्त्तं पादद्वयः मधुवैरिणोः कस्य स्यह्मने नमस्कारेण काव चनजातं प्रका
म स्मरहोजय ति उत्कर्षेण वर्तते। वचसोद्देश्यमाह। राधिकामधिकृत्य इतिकां रूपेत्यर्थः। कीदृशं चटुलं मनोह
रं चाटुप्रीतियुक्तं। पटुदक्षो चारुसुकुमारो यद्वा चाटुपटुदैन्यकुन्नलितमित्यर्थः। पुनः कीदृशं जयदेवकवे
र्भारत्या वाण्या निरूपितमलंकृतं। मानिनीजनस्य जनितं सुखं येन तथा वक्रं खिड्यति। पद्मावती मरणे ज
यदेवकविर्भारती स्तुति नमिति श्रुतं। इति पाठः स तत्र पद्मा सा एव यस्य तां रमयतीति नेया दिव्यालं
स च यस्तो जयदेवकविः स्तुतिं। तस्य भारती तया स्तुतितं अतिशानमतिसुखं ददाती त्यर्थः। चटुलसुंदरे च
लेइति धरिणिः ॥ ३ ॥ अथ तावस्त्वनातिधानादेवा संप्रत्यपराधमयमाह। ७। परिहरतां तत्केशं कांच
स्मरं तं घनस्तनं उच्छलनयो कान्तेस्तां तेपरानवकासिनि। स्थिराति वितनो रन्यो धन्यो न कोपि ममांतरं प्रणय
ति परीरं नावं तो विघटिविधी यतां ॥ १ ॥ हे हंतो न केवि हिनको पे शंकां परस्त्रीसं लोगजां परित्यज्य प रि

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

हर।। मम स्थितेऽहृदये सततमनुवर्त्तते त्वया आक्रान्ते अत एव परमनवकाशिनि। अन्यस्या विकाश
शून्ये सति वितनोरन्यकमादयैः कोपि धन्यो मर्मान्तरं न विशति।। विगलिता तनुर्यस्य एतादृश
एवावकाशः।। अन्यो न विशतीत्यर्थः।। त्वया कीदृश्या घनकठिने स्तनजघने यस्याः एतादृश्या अ
त एव मानकाशः।। अत एव ममान्तरं कमो विशति। अत एव स्तनस्तवस्त्रीरतिरस्तत्वातिशय्या नि
तान्तो घनो विधेयतां कृतवती।। विधेहि आलिंगय मामित्याशयः।। आतंकसोधसं को वयोः हि
धूलितः स्तनजघने निधूएपंगचादेकवचन्तस्तुनरपितिजापरः धापनया हा।।८।। व्यथय गिरं घ
नोनं तक्षि प्रपंचय पंचमं तरुणि मधुरालापैस्तापं विनोदय दृष्टिभिः सुमुखि विमुखीभावं ताव
द्विमुञ्च वचनमामय मतिद्वय स्निग्धे मुग्धे प्रियोऽहमुपस्थितः।।९।। मुग्धे विधेहि मयि निर्दय दंत दं
शं दोर्वल्लिबंधनिविडस्तनपीडनानि चंडि त्वमेव मुद मुंच यंचबाण। चंडालकांडदलनो
दसवो धानयांति।। १।। हे मुग्धे मन्दे मनोहरे वा। मयि निर्दयं दंतदंशं दया शून्यदंतदंतं विधेहि।
इत्याकांक्षा च शहुनयत्वामुत्तरेसं। हे चंडि अत्यंतकोपने त्वमेव मम मुदं हर्षं अवजनय।। एया कारेण
न्य विषये निजात्सरागा तावः स्फुरितः पंचबाणः कामस्स एव चंडालः तस्य कांडजदकचत त्वंसारं

५६

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

यद्यहं त्वरस्तव: प्राणा: न प्रयांतु त्वमगच्छतु॥ अतो मयि प्रसीदेत्यर्थः॥ चंडिकास्यादति कोपनेपि वद्धि
खिर्द्वनर्तनार्थी ध्रुवं त्वनामनेकार्थ यालय चंडाल: श्वपचो मतङ्गो धूर्तश्चो:॥ ब॰ ग॰ शशिमुखि तव साति भुजं
रक्तं पुंवडनमोहक कालसर्प: यदुदितं तय संजनाय मूर्ना चदेधरसीधु सुधैव सिद्धमंत्र:॥ ३॥ हे शा
शिमुखि चंद्रवदने तव लंगुर लूतं गिरो त मे युवजनानां मोहायकराली लीषण कालसर्प: कृष्णसर्पव
घूर्त्तात्कृष्णावाय स्पष्टदिति तय सो संजनायम ईनाय यूनां तरुणानां वदधरसीधु सुधैवं दधरसुधा मध्यए
व पालमसाम्यात्। सोपि सुधामधुयोरल्पफलकथा सएव सिद्धमंत्रो विषापहरणार्थं सिद्धं यथा स्यात्तथा
दृढमंत्रकृत्यर्थ:। सर्पस्य त्रमं त्वद्युयोगारव्यायासि तिदीप्त्रूपको यमलंकार: सेयुरङ्गि तंअधरतो लेड त्वास
मितोधुर:॥ ३॥ व्यथयति वृथा मौनं तन्वि प्रपंचय पंचमं तरुणि मधुरालापै स्तापं विनोदय दृष्टिभि: सुमुखि
विमुखी भावं तावद्विमुंच न वंचय मामयमतिशयस्निग्धो मुग्धे प्रियो हमुपस्थितः॥ ४॥ हे तन्वि तव वृथा
मौनं निष्फलं निर्वचनं कर्तव्यमथयति मामिति शेष:॥ अत: पंचमराग विशेषं प्रपंचय विस्तारय। हे तरुणि सधु
रालापै: कोमलवचनै: तापं मनो व्यथां मम विनोदय अपसारय। हे सुमुखि सुपदने विमुखी तावदंतरष्ट्रत्व
दृष्टिभिर्वानिर्मुंच प्रहर मां पञ्चसायकैर्मंचयन परिहार। हे मुग्धे ज्ञानइत्येवमुपस्थितो। अतिशय स्निग्धो म
हावत्सल: प्रियो यमस्मि स्वयमुपागते परमतिरतिन ध्रुवं सिद्धति मूढत्वमिति भाव: पंचमोराग संदेश्यात्प्रयं चाना सपि

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

प्ररतो इति विश्वः॥ तावच्छब्दः साकल्यार्थे प्रयुज्यते। तथा च। साकल्यार्थे परिप्रश्ने प्रक्रमेऽतावदव्ययम् इति वि
श्वः॥ स्निग्धे वत्सलचिक्कणौ विति च॥ अधुना माननीं प्रबोधयन् चाटुवचनमधुरः सरसं तत्प्रशंसामाह॥ ७॥ श्री
॥ बंधूकद्युतिबांधवोयमधरः स्निग्धो मधूकच्छविर्गंडश्चंडि चकास्ति नीलनलिनश्रीमोचनं लोचनं॥ नासा
भ्येति तिलप्रसूनपदवीं कुंदाभदंति प्रिये। प्रायस्त्वन्मुखसेवया विजयते विश्वं सपुष्पायुधः॥ ५॥ पा हे चंडि हे
कोपने तवायमधरो बंधूकद्युतिबांधवो रक्तपुष्पविशेषो बंधूकः तस्य द्युतिः कांतिस्तस्य बांधवो मित्रं सदृशः
इति। यावत्॥ एवं विशिष्टश्चकास्ति शोभते तथायं गंडः स्निग्धः चिक्कणः सन्मधूकच्छविः शोभते। मधूको म
हूक इति ख्यातः पुष्पविशेषः स च धूसरः। तथा तव लोचनं नीलनलिनश्रीमोचनं श्यामदलविलाससमाउतं वल
सा तिलप्रसूनपदवीं तिलपुष्पमार्गमभ्येति अनुगच्छति हे प्रिये हे कांते कुंदेति दाः कुसुमसमदंतात्मा प्रायस्त
त्वं हे तव मुखसेवया सपुष्पायुधः कामो विश्वं विजयते विश्वं विजये कामः पुष्पायुधः निर्व्यापारयति नानि
त्वदीयवदन एव संतानुत्थे हि न मिति। तेन कामस्यापि त्वन्मुखसेवातः कथमहं वराकश्च हरे हे एवामीति
ध्वनितं। स्निग्धे वत्सलचिक्कणौ विति विश्वः॥ मोचनमिति मोचयतीति नंद्यादित्वाल्युः॥ प्रायःशब्दस्त्वे ५७
इत्यर्थः॥ मन्येऽप्रायकेऽप्रवं प्रायोन्यूनमित्येवमादयः॥ उत्से दा विज्ञाते राष्ट्रे पितादयः॥ इतिदं डिनो विजय इति वि

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

परात्पाड्ढें दृत्यात्मनेपदं स्यादिति तद्धः प्रसिद्धं॥ अतो यच्छ्या आक्रां च नात्र आंत स्मै नमः परमकारुणकारणाये त्पाद्य:॥१॥ दृशौ तव
मदालसे वदनपिंडमत्याविनं॥ गतिर्जनमनोरमा विधुतरं समूरुद्वयं। रतिस्तव कलावती रुचिरचित्रलेखे सुवावद्धे विधु ध्येयोद्द ने
वद्दस्विदे विप्रष्ठी गता॥ दृष्टं तव दृशौ नेत्रे दृष्टं लसे पदेनालसालसे अवलोकनाय मदाने॥ वदनं तव इंदुमच्छं दृक्कडा। अचितं अत्रे
गतं॥ त्वदीयें वस्त्रदर्शनेन साम्यचंद्रबुद्धिर्सेयतीत्यर्थः। नवगतिर्गमनं जनमनोरमा सुंदरीतरुद्वयं तव विधुता हितारंभाकली
उमतत्तथा॥ रतिः सुरतिविलासः कलावती कलाकौशलायुक्तेत्यर्थः॥ सुवौ तव सुचिराणां चित्राणां लेखानां पंक्तिर्येयो
स्तेंतथा॥ तद्दनेन पदयोर्जनकौशलेन मदालसे उमती मनोरमा रंभा कलावती चित्रलेखा संज्ञका अप्सरसः प्रतिपादिताः ए
घ्रीगते दृष्ट्वाहं देपि ध्वनितं प्रियलंकारः कदलीवारणवुसारंस्तेत्यमरः॥ यौवनं युवतीवृंदे। मंगलं सर्गीतेप्राह॥८॥ घ्रीविंवं
रूनुतां हृदि कुवलयापीडेन सार्द्धं रणे राधश्रपीनपयोधरस्मरणलत्कुं तेन संतेदवान्। यत्र खिद्यति मीलति रुणमपिन्द्विंपं
तद्दालोकनात्॥ व्यामोहेन जितं जितं जितमस्तु तत्कंसस्य कोलाहलः॥७॥ दृष्टिः स्फोवो युष्माकं प्रीतिं मनुतां हिस्तारयउ
कोदृशाः रणे संग्रामे कुवलयापीडेन कं सहस्तिना सार्द्धं सहकुं तेन कुंभस्थलहस्तेन संतेदवान्। संहृद्धः अतस्तनकें
शेराधश्रपीनपयोधरस्मरणलत्॥ राधिकया मांसलस्तनसंनियुक्तः दृष्टिदर्शनेन पानकंचस्मरणं युज्यत एव। तदुक्तं। म
दृशादृक्छिता तद्यां स्मृतिबीजस्य बोधकाः। पत्रेवाहने विच्युति॥ नमंगते सति। अथानंतरं यस्मिन्नुद्देशे सहितो अतिस्त
कुवलयापीडे सिंहिबालजितं जितमिति प्रालोल स्थलः कोलाहलः। कंशी लयति अथय तिकंसो बालेन जितइतिप्रसवे

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

रूलकलं सूत्रं इत्यर्थः॥ वनैरनुकूलं तं यथा मालिनी मानापनोदाय रचे तन चतुर्भुजः संख्या यत्र तथा॥ ७॥ ॥ इति श्रीमद्रु
गद्रुद्रदेव विरचितायां गीतगोविंदटीकायां दशमः सर्गः॥ १०॥ अधुना राधां प्रति सखीवचनमाह॥ ८॥ सुचिरमनुनयेन
प्रीणयित्वा मृगाक्षीं गतवति कृतवेषे केशवे कुंजशय्यां रचितरुचिरभूषां दृष्टिमोषे प्रदोषे स्फुरति निरवसादां कापि
राधां जगाद॥ १॥ कापि सखी राधां जगाद उक्तवती। वक्ष्यमाणमिति शेषः। प्रदोषे रात्रेरुपक्रमसमये स्फुरति दृष्टिप्रमाणसमा
लक्ष्यति कीदृशे दृष्टिं दर्शनं मुष्णातीति कर्मण्यण्॥ तस्मिन्नंधकारवशेन तया प्रदोषस्य दर्शनं मोषे तेन च मिव॥ कीदृशीं
निरवसादां निर्गतो वसादो मानसंगादिरूपो यस्याः तां पुनः कस्मिन् सति सुचिरमति बहुकालं अनुनयेन प्रीतिवच
सा तां मृगाक्षीं हरिणनयनां प्राणयित्वा प्रसन्नां कृत्वा केशवे कुंजशय्यां लतापिहितशयनं गतवति प्राप्ते सति। कीदृशे कृ
तो वेषः शृंगारादिरूपः सालंकारादिकं येन तस्मिन्। तां कीदृशीं रचिता कृता रुचिरा मनोज्ञा भूषा अलंकरणं यथा तां। तदने
न अन्योन्यालंकारं विधाय तेन अन्योन्यानुरागः सुरतापस्थितः। उक्तमर्थं गीतेनाह॥ गीतस्यास्य वसंतरागः॥ रूपकतालं
रागलक्षणं स्वरूपमेव॥ ८॥ मुग्धे मधुमथनमनुगतमनुसर राधिके॥ ध्रु॥ हे राधिके मुग्धे मूढे मधुसूदनं माधवं अनुगतं अ
नुकूलं॥ अनुसर अनुगच्छ॥ व्रीडारुषेः स्त्रीणां मन्तिशयितो मनोरथो भवतीति दर्शयितुं मधुसूदनपदं। य ५८
द्वा मधुपानरतेन सहेत्युक्तो मधुपानं सुरतमनोरथश्च तत्र स्यादिति बोधितं॥ ८॥ विरचितचाटुवचनरचनच

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

विधारि

णोरक्षितव्रणोपान्तो॥ अथ प्रति मंजुलसीमनिकेलिशयनमुपजातं प१॥ मधुसूदनपदेन रक्षितव्रणोपातो ये नतं मा
नतं गायस्व तन्नमस्कार इति भावः॥ पदद्यणामीतो मानइतिसरतीके। संप्रत्यधुना मंजुलो मनोहरो वंजुलो अशो
कवेतसो वा तस्य सीमनि पर्यन्ते तट इति यावत्॥ केलिशयनं क्रीडार्थं शयनं॥ अनुगतं सीसत्पगतं अतस्त्वं तत्र गामन
मुचितमवश्यमिति भावः। रसनेति न्यायाः ग्रंथे पुरः केल्यर्थं शयनं केलिशयनं॥२॥ घनजघनस्तनभारभरे दरमंथ
रचरणविहारं॥ मुखरितमणिमंजीरमुपैहि विधेहि मरालनिकारं॥३॥ घनजघनस्तनभारभरे घनयोर्निविडयोर्घन
स्तनयोर्भारोतिशयस्तेन भारो यस्याः तादृशी हे राधिके त्वं कुंजमुपैहि उपगच्छ॥ दरमंथरं ईषन्मंथरं चरणवि
हारो यत्र गमने तद्यथा॥ मुखरितो ध्वनितो मंजीरो नूपुरो यत्र तद्वत् क्रियाविशेषणं अतएव मरालस्य राजहंसस्य
निकारं पराभवं विधेहि मंथरगमनेन नूपुरशब्देन च राजहंसस्य सादृश्यं॥ हंसो पि प्रियाह्वानध्वनिं यमंथरस्ते
वगच्छतीति भावः। मरालो राजहंसः स्यात् मरालो हंसमात्रके इति धरणिः॥ धात्वनामनेकार्थत्वेन निःपूर्वः करोतिः
पराभवार्थः॥४॥ शृणु रमणीयतरं तरुणीजनमोहनमधुरिपुरावं। कुसुमशरासनशासनवन्दिनि पिकनिकरे भज भावं
॥५॥ हे सखि रमणीजनस्य मोहनं॥ कुत्सितं मधुं मधुरिपुरावं इति पाठः। तत्र मधुपस्य स्वरं स्वविरावं कुकाकोटं शृणु इत्यर्थः
पिकनिकरे कोकिलसमूहे साधयति प्रायं॥ लीलावाक् जनसंश्रया कीदृशे। कुसुमशरासनस्य पुष्पधनुषः कामस्य शा

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

न्नासममालावल्लिगुंज्ञालेयस्यपस्थि न्नहेमाविविमानमपहाय तरुणींजन धृतिं तिशासन मिवकोकिलालापं नीति
भावः ॥ एतेन वसंतकालोयं तरुणीनां तरुणैः सार्द्धं क्रीडितुमिति । तमपि तया कुरुद्दृत्तिं धृतिं तं ॥ केचित्तु कुसुमशा
सनाने ति धस्ये बोधनं वदंति तदसत् ॥ ३ ॥ ऊप्रकुं तरसा निवीहकथार्थ ॥ कलानी ति ताहीलिको णि नि: भावः स
नास्ति सावा लिप्राय लीला क्रियासुवेति विश्वः ॥ ४ ॥ अनिलतरलकिशलयनिकरेण करेण लतानिकुरुंबं ॥ प्रे
रणमिव करजोरुकरे तिगतिं प्रतिमुंच विलंबं ॥ ४ ॥ हेकरभोरु गतिं प्रति विलंबं मुंचत्यज ॥ शीघ्रं गच्छेत्यर्थः यतो
लता निकुरुंबं लता समूहं च यि प्रेरणमिव करेति लतायाः करस्पासं तव मार्गकार्ह । अनिलतरलेन वातचे
रतेन किशलयनिकरेण पल्लव समूहेन करेणेति स्थं कं ॥ ज्ञानरहिता अपि लतास्त्वां कांतविषयं गंतुं समी
पं प्रेरयति । किंतु मादृक्रूप इति भावः ॥ समूहे निकुरुंबमस्त्रियां इत्यमरः ॥ करभोरु इत्यनुरूपं वेच्चे नो सूपस्या ग्रा द
शीति संबोधनं ॥ इदं च विशालकारण मुक्तप्रेयोलंकारः ॥ ५ ॥ स्फुरितमनंगतरंगवशादिव सूचितहरिप
रिरंभं ॥ पृच्छ मनोहर हार विमलजलधरममुं कुचकुंभं ॥ ६ ॥ हे राधे अमुं कुचकुंभं स्तनपृष्ठं पृच्छ गंतव्यं
चेति ॥ कीदृशं अनंगः कामः तस्य तरंगश्चांचल्यं तस्य वशात् आयत्ततायां दिव स्फुरितं स्तब्धं किंभूत ५८
मित्यर्थः ॥ अतः एव सूचितहरेः परिरंभायेन तं ॥ अधिरे प्रियजनानाम मनस्खनाय । स्तनकंपो भवतीति वा भाय

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

नः॥ पुनः कीदृशं मनोहरो मुक्तादामलो यत्र तं। यतः पूर्वोक्तं स्तोत्रवति तत्सुमुखाञ्चलं च्यवत्पततीति धूलिः पतिता हिच्च ह्र
नास्तनयोः कुंकुमसामंपंक तस्येह्यालंकारः॥८॥ अधिगतमखिलसखीभिरिदं तव वपुरपि रतिरणसज्जं॥ चंडि रसितरशन
नाखडिंडिममभिसर सरसं तम लज्जं॥६॥ हे चंडि अत्यंतकोपने तव वपुरतिरणसज्जं सुरतसंग्राम यथा भवति एवं म
खिलसखीभिः समस्तवयस्याभिः अधिगतं ज्ञातं। सर्वे गत्यार्था ज्ञानार्था इति ज्ञानार्थः। कीदृशं रसिता शब्दि
ता रसना कांची तस्याः खो ध्वनिः स एव डिंडिमो यत्र तत्तथा। सरसं रसस्य हितं यथा स्यात्तथा देवमज्जलं लज्जारहितं॥ य
था स्यात्तथा अभिसर सरसं लज्जवितं॥८॥ रतिरमणो सज्जयतीति पद्युग्म॥ केशिअरि सारे अनिसार विषये सरस मिति
कथितं शेषेणमेवेदमिति वदंति॥ ७॥ स्मरशरसुभगनखेन सखीमवलंब्य करेण सलीलं॥ चलवलयक्वणितैरव
बोधय हरिमपि निजगतिशीलं॥७॥ हे राधे करेण सखीमवलंब्य सलीलं लीलासहितं यथा स्यात्तथा गच्छ। कीदृशेन
करेण स्मरशरसुभग कामबाणवत्सुभगो मनोज्ञो नखो यस्य। वलयक्वणितैः कंकणशब्दैः हरिं अवबोधय। अहमागता
स्मीति ज्ञापयेत्यर्थः॥ अपि क्रियासमुच्चये॥ कीदृशं हरिं। निजगत्या मत्तगतिरूपस्य निजगतिः कामस्तस्मिन् शी
लमस्माधीयेस्य कामपरवशमित्यर्थः। यद्वा निजमपगतो गमने शीलं स्वभावो यत्र वागमार्थे विहित निजगमन शी
मर्थः॥ यद्वा निजगतिशीलं स्वभावो यस्य ताना तारुण्यगमनार्थमागमनः शीलमपि हरिमहमागता स्मीति बोध
येत्यर्थः॥ शीलं चमाधे स्वच्छा वपि धहरिणः॥८॥ श्रीजयदेवकवचनमधरीकृतहारमुदासितवामं॥ हरिविनिहितमं

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

मस्मामधितिष्टतु॥ कंवनटी मतिरामं॥८॥२०॥ श्रीजयदेव भणितमिदं गीतरूपं कर्तृ हरेश्चरित्रे विहित मनसां आ
रोपितविशामां कंवतटीमधितिष्टतु॥ आश्रयतु॥ अधितिष्ठ॥ स्त्रीमां कर्मेति कं वतटी॥ कर्मचेकीदृशी अधरीकृत
हारे येनतदा सिता अतिदूरं क्षिप्ता रामा सुंदरी येन कर्तृतव॥ रमामितिहार आरोप्ये सापिजयदेवभणितेन सरतया
हरी न्ययतइतिसाधः॥ अविरामविरतिर्यथाभवत्येव मितिक्रियाविशेषणं॥ यद्वा अधरीकृतो न्यक्कृतो हारो यत्र॥ उदा
सिता॥ उपविश्रासिता स्थापिता विपरीतसुरतोन्ध्यं राधारूपा रामायत्रतथा॥ उक्तयविशेषणेन राधया विपरीत
रतासिये तत्र विष्णुनेति सूचितं॥७॥ अधुना सखीराधां प्रति हरेः स्पर्शाभिलाषेनाह॥७॥ सामांद्रक्ष्यतिवक्ष्यतिस्म
रकथां प्रत्यंगमालिंगनैः॥ प्रीतिं यास्यतिरंस्यते सखि समागत्येति चिंताकुलः॥ द्रूरे पश्यति वेपते पुलकयत्या
नंदति खिद्यति प्रत्युद्गच्छति मूर्छति स्थिरतमः पुंजे निकुंजे प्रियः॥१॥ हे सखि नेप्रियः पतिर्माधवो निकुंजे निवडांध
कारत्वति एवमेवं कुर्वन्निवास्ते॥ इति सा मान्यतो योजना विशेषणमाह॥ तं पश्यति निरीक्षते दूरत एव निशायय
ति॥ वेपते कंपते॥ [illegible] पुलकयति पुलकं रोमांचं करोति॥ आनंदति हृष्यति खिद्यति खेदाश्चितो भवति
प्रत्युद्गच्छति॥ आगतेति संज्ञाप्रत्युद्गमनं करोति॥ मूर्छति मोहमाप्नोति कीदृशः सन्॥ इत्यनेनप्रकारेण चिंता
कुलश्चिंतया व्याकुलः तत्स्वरूपमाह॥ सामामिति॥ हे सखि राधिकावयस्ये सा राधा मामिमं तादृशाद्दर्शन

६९

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

ईक्ष्यते। स्मरकुण्डं क्वचन संबंधिनी कथां वक्ष्यतीत्याशयः पश्यति। प्रत्यंगं प्रतिज्ञारी रचयमालिंगनेः द्वीलिंगया स्पर्ति समागत्य संके
तीकृतं स्थले ऋ हि प्रियं वलि। दृश्यतीति रचि रचे कृपे। लड्डू। स्रजादृशो डीलस्य किनी स्मरागमः॥ वक्ष्यतीति वचनं परि
तोषणे॥ लट् प्रत्ययः। प्रत्यंग मिलंपतीति सखीति सामान्यतो प्यस्ति तथा प्रकरणाद्धाय एवं सखी स्वहस्तेन कुचयो
रंपयतीति भावः। कुलकमाचरती त्यर्थः। कुचि तं कुरुते कयतीति साधुः स्विद्यतीति उपष्ठिदागान्नपुनरयो। लट्
टूस्पात्। प्रियोनामालंकारः। सुदृद्रयोपि कामवशाद्भवेत्। स्वेदस्तंभो ऽथ रोमांचः स्वरभंगो ऽथ वेपथुः वैवर्ण्य
मश्रु प्रलाप॥ इत्यष्टौ सात्विकाः स्मृताः इतिरत्नोक्तेः॥ इदानीं मलिनमारभ्यो गंधर्वलक्षणानाह॥ ८॥ अंतर्लोलिर्लिंपदं
जनं श्रवणास्पापि बहुरुवल्ली॥ मूर्द्धिन्नूपामसृण जदामकुचयोः कस्तूरिकापत्रकं। धूर्त्तानामभिसारसत्वरहृदं
विष्वक्कुनिकुंजेसखि ध्वांतं नीलनिचोलचारुसुदृशां प्रत्यंगमालिंगति॥ ८॥ हे सखि ध्वांतेमंधकारं सुदृशां नायि
कानां प्रत्यंगं प्रत्यवयवं आलिंगति। कीदृशं। अक्ष्णोर्निबयोरंजनं कज्जलं निछिपत्। निस्यमत्। श्रवणयो
कर्णयोः तापिच्छगुच्छावलीं तमालस्तवककृतं लिं निछिपतत्॥ कुचयोः स्तनयोः कस्तूरिकापत्रकं मृगमदप
त्रावलीं छिपदिति सर्वोर्थः आकांक्षवशात् [illegible] सुदृशांकी दृशीनां। धूर्त्तानां परस्त्रीचकानां विष्वक्
सर्वत्र निकुंजे अभिसारसत्वरहृदां॥ अभिसारस्पत्वरं हृदयं मनो। कीदृशं। ध्वांतंनीलनिचोलवत्॥ श्यामलवस्त्र

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

वक्षोरुमनोहरं॥ स्फुरदुरस्तवके स्तने हारपतंदेकपोलयोरिति विग्रहः॥ धूर्त्तस्याहं चकेलोके शठं धूर्त्तयोरपि॥
श्रंजनादिकमस्तिसारिकानामपीति दर्शितं॥ अभिसारिकलक्षणमुक्तमेव॥ ७॥ कास्मीरगौरवपुषामभिसारिका
नामारबद्धरेखमभितो रुचमंजरीभिः एतत्तमालदलनीलसमंतमिश्रं॥ तत्प्रेमहेमनिकषोपलतां तनोति॥ ३१॥ एतत्तमिश्रं
कर्त्तृ तासां प्रेमतदेव हेमसुवर्णं तस्यानिकषोपलतां तनोति विस्तारयति कीदृशमेतत्तमालदलवत्॥ तापि छव
त्॥ नीलतममतिशयेन श्यामं अतिशयेन नीलतरमयं॥ गौर अभिसारिकाणां रुचिमंजरीभिर्दीप्तिपुंजैरेखा
यत्र॥ कीदृशानां कास्मीरवपुषां कुंकुमतुल्यशरीरयासां॥ कुंकुमवद्गौरशरीराणां वा॥ अतिगौरनारीणां पार्श्वेत
मोल्लेखासुवर्णं निकषइवोत्प्रेक्षितमिति भावः॥ ८॥ हारावलीतरलकांचनकांचिदाम॥ मंजीरकंकणमणिद्युतिदीपि
तस्य। द्वारे निकुंजनिलयस्य हरिं निरीक्ष्य॥ व्रीडावतीमथ सखीमियमित्युवाच॥ ९॥ अथानंतरं व्रीडावतीं सलज्जां
सखी राधामिमं सखी पुनरिदमिवाच॥ निकुंजनिलयस्य लतागृहस्य द्वारे हरिं निरीक्ष्य॥ दृष्ट्वा व्रीडावतीमित्यर्थः
कीदृशे निलयस्य हारावली हारलतिका तरलकांचनकांचीयंच तरलसुवर्णक्षुद्रघंटिका तस्या दामरशुं मंजीरं
नूपुरः कंकणञ्च तेषां मणयः तेषां द्युतिस्तया दीपितस्योज्ज्वलस्य राधागादतमसि निकुंजान्तरे स्थिते न लक्ष्मस्तु हारे
दीपितस्यास्य वराडीरागः॥ गीतापदं तु॥ मंजुतरकुंजतलकेलिसदने॥ प्रविश राधे माधवसमीपमिह विलासा रतिरसहसि ६१

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

सहासितवदने ॥१॥ विलसति विलासे कुञ्जकोटीरगेहे रते श्रृंगाररसपरत आवेग क्षोनहसितं वदनं यस्यास्तादृशी हे मे
दुतरः॥ सुदतरः कुंजतरः वल्लक्षकुंजस्य त्र केलिः क्रीडा तस्याः सदनं गृहमिव तत्र॥ कुंजतरस्य इतितरस्त्वप्रत्ययः॥ कुंज
स्यो ऽपकर्षः अपदर्शितः प्रतिपदमत्र विशेषणे मि है तस्या परंराधया॥४॥ नवतरलदशो कदलसयनसारे। प्रविश
राधेमाधवसमीपमिह विलसकुचकलशतरलहारे॥२॥ तरलं चंचलं चंचलं तद्धारयति। तरलत्वसत्वं तपदन्ने
तनं तरलत्वं चंचलत्वं वत्वद्वोकर लं तैनशयनं शय्या तदेव स्वारो धनं यत्र तादृशो कुचकलशयो स्तरलो हारो य
स्याः राधा विशेषणे ॥७॥ कुसुमचयेन पुष्पसमूहेन रचितं रचितं शुचिवासगेहं विशद वासमंदिरं यत्र केलिसदने त्व
आवासगृहे इति पदयोः पुनरुक्तं चरादिना तस्या दोषानू॥ कुसुममिव॥ सुकुमारः कोमलो देहो यस्याः इति राधा
विशेषणे ॥८॥ कुसुमचयरचितशुचिवासगेहे प्रविश राधे माधवसमीपमिह विलसकुसुमकुसुमकुम
रदेहे ॥३॥ कुसुमचयरचितशुचिवासगेहे॥ कुसुमसमूहविरचितपवित्रवासगेहे हे राधे कुसुमसुकुमारदेहे ॥७॥
चलमलयपवनसुरभिशीते। प्रविश राधे माधवसमीपमिह विलसरसवलितललितगीते॥४॥ चलश्चंचलम
लयपवनो दक्षिणानिलस्तेन सुगंधि शिशिरे तले॥ तस्या वलिता संबद्धा वलिता मनोज्ञा गीतिर्यस्याः इति राधा
विशेषणं ॥ रसवलितललितगीते कुचित्पाठः लतुं क्लेरस्येन संबद्धा ललिता सुंदरा गीति। प्रकारो यस्याः।

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

रीतिः प्रचारो यद्वा नेत्रोर्द्ध्वप्रचारककूटयोरिति विश्वः ॥ ४ ॥ विततबकुलताकिशलयशयने ॥ प्रविश
राधे माधवसमीपमिह विलस चिरमलसपीनजघने ॥ ५ ॥ विततबकुललता नूतनकिशलयशय्याने
यत्र ॥ पीनौ मांसलौ जघनौ यस्याः तादृशे । कचित्कुशिशिरमतिपीनजघने पाठः । सुगम एव ॥ ५ ॥ मधु
मुदितमधुपकुलकलितरावे । प्रविश राधे माधवसमीपमिह विलस मदनरसरसभावे ॥ ६ ॥ पुष्पस्य
हृष्टभ्रमरचमरसमूहविततशब्दे मदनरसेनयोर रसश्रपांगस्तस्यसावो तिप्राधौ यस्यामिति राधा
विशेषणं ॥ ६ ॥ मधुतरलपिकनिकरनिनदमुखरे ॥ प्रविश राधे माधवसमीपमिह विलस दशन
रुचिरशिखरे ॥ ७ ॥ मधुना पुष्परसेन तरलः पिकनिकरः ॥ कोकिलसमूहस्तस्य निनदेन शब्देन मुख
रे शब्दायते । कचित् मधुरा पिकनिकरे पाठः । तत्पक्षे मधुरतराये पिकनिकरास्तेषां निनादो रासौ मु
खरस्तत्पर्थः ॥ दशनरुचिरं तदीप्तिः सैव रुचिरं शिखरं यस्याः तादृशे हे पक्कदाडिमबीजानमाणिक्यां
शिखरं विदुरिति शाश्वतः ॥ ७ ॥ विहितपद्मावतीसुखसमाजे कुरु मुरारे मंगलशतानि भणितजयदेव
कविराजराजे ॥ ८ ॥ २१ ॥ हे मुरारे त्वं मंगलशतानि विधेहि ॥ जयदेवकविराजेन भणिते सति । कौ ६२
दृशो विहितः त्वत्सः पद्मावत्याः निजपत्न्याः सुखस्य समाजः संनिध्यं येन तस्मिन्नुक्तविध्य विशाराधेम

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

धवं समीपमिह विलसंतं । तज्जयदेवकविराजे इति भावः । तत्सुबोध एव ॥ अयं च यागो रीतिर्गिरि वीहरुकत
या मनोहरः ॥ ८ ॥ चं स्विन्नेन चिरं वहन्नहं मतिश्रान्तो नरशोतापितः ॥ कंदर्पेण तु राउमिच्छति सुधासंबाध
बाधुरं ॥ अस्यांगतदलं कुरुत्वेण मिहरु हेपलदमीनव ॥ क्रीतेदास इवोपसेवितपदांभोजे इतः संभ्रमः ॥
२ ॥ हे राधे अयं कृष्णस्तावत्सुधासंबाधबिंबाधरं सुधया अमृतेन संबाधो गहनं संचसौ बिंबश्चलौ परस्थे
ति समासः ॥ कीदृशः । चं स्विन्नमनाः सा स्विरं वहन् धारयन् ॥ अति श्रांतः परिश्रुतः कृष्णमन्मथेन कंदर्पेण
तापितश्च । तएव सुधापानवपालाश इति भावः । अन्योपि तापापहारी स्तूयादिना पश्चयदीनादिपाउमिच्छ
ति किंतु निः तस्मात्तस्य कृष्णस्य अंके क्रोडे हरणं मुहूर्तमात्रं हस्ताने अलंकुरु त्वं भूषय ॥ तत्समीपे यावं बि
लेभी योह ॥ इहत्त्वेदास इव सूदसदृशो कृतः संभ्रमः कुतो भयं सबलि इति भावः ॥ यदि नूनमिमं ठस्ते
क्रस्विद्वे पमात्रेण अवलोकयसि तदा एतावतैव चाम आत्मनि प्रसन्नाज्ञाचोऽनीवाकुस्को त्वया दिति भावः अ
तएवोपसेवितनीपदांभोजं येन तस्मिन् । यद्वा पुरूति मानवते दासे सर्वेषामनादरो नवताति दर्शितिनवपद
कृष्णे चिरं वहन्नि तिपावः चकारः समुच्चये । संबाधः संकटे मतः इति रत्नकोषः ॥ बिंबाधुरमित्यधरं बिंब
वेतिविग्रहे उपमितं व्याघ्रादिना सधर्मो दिष्टेनयमिति । बिंबशब्दस्य पूर्वनिपातः सत्त्सावरेजितोन्ये

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

ग्रामे आदरे पिवेति विभ्रमः॥ लक्ष्मी हरिप्रिया सं पस्चेतासावान्योषधीश्च वेति धरणिः। ७। सा ससाध्वस
सानंदं गोविंदे लोललोचना॥ सिंजाना मंजुमंजीरं प्रविवेश निवेशनं॥ ८॥ सा राधा निवेशनं सहेतस्थिरं। स
खीवचनात् दिस्पर्या च॥ सिंजनमंजुमंजीरं सशब्दमनोहरनूपुरं यथा स्यात् तथा ससाध्वसं सभयं सानंदं सह
र्षं च यथा स्यात्तथा गोविंदविषये लोललोचना चंचलनयना सकला कुशली वनमाली कथं विदग्धयार
मनीयइति। साध्वसं अनेन विदग्धेन मम मुग्धया अपि मनो विनोदो न वर्तेति सानंदत्वमिति भावः।
८॥ हरिदर्शनं गीतमाह। गीतस्यास्य वराडीरागः रूपकतालः॥ गीतार्थस्तु। हरिमेकरसं चिरमभिल
षितविलासं। सा ददर्श गुरुहर्षवशंवदवदनमनंगनिवासं॥ १॥ राधा तं हरिं ददर्श॥ कीदृशं। एकस्यां रा
धायां रसो यस्य। राधैकानुरागइत्यर्थः॥ एक द्वितीयो रसः शृंगारो यस्य तं चिरं बहुकालं अभिलषितः
कामिने। कामिनो विलासक्रीडायेन गुरुहर्षस्य महाप्रमोदस्य वशं वदमायत्तं वदनं यस्य तं तथा।
अनंगस्य कामस्य विकासो यत्र तं॥ पुनः कीदृशं॥ ४॥ राधावदनविलोकनविकसितविविधविकारविभं
गं॥ जलनिधिमिव विधुमंडलदर्शनतरलिततुंगतरंगं॥ ॥राधावदनविलोकनेन विकसितो लक्षितो विविधो ६२

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

बकुभ्रकारो विकारस्तरंगः कंदर्पपरंपरा यस्यातं जलनिधिः समुद्रः तस्सदृशं मित्यर्थः। कीदृशं उज्ज्वलं विधुं
मंडलस्य चंद्रमंडलस्य दर्शनमालोकस्तेन तरलितश्चंचलीकृतः उपस्थितरंगकल्लोलो यत्र। तत्र यथा उपमा
लंकारः। कीदृशं हरिं ॥ब॥ हारममलतरतारमुरसिदधतं परिलंबितदूरं॥ स्फुटतरफेनकदंबकरंबितमि
वयमुनाजलपूरं ॥२॥ हरिं मुक्ताहारं धरं धारयंतं॥ कुत्र उरसि। हृदये हारं कीदृशं। अमलतरतारं अत्यंत
विशुद्धतारं। पुनः कीदृशं। परिलंबितं नीत्वा दूरे विदूरे तिष्ठति न सारो यस्य तं महालंबमित्यर्थः। स्फु
टः तरः प्रवाहः फेनकदंबः तेन करंबितं मिश्रितमिति॥ यद्यप्यनुकूलपूर विशेषणं यद्यमुनाप्रमि
त्येतावतैव जलप्राप्तौ जलपदं व्यर्थं वाच्यं तथापि जलपदमत्यंतसादृश्यप्रतिपादनार्थं स्फुटार्थमिति के
चित् उच्चैः कूले परिस्रावः स्यादिति विग्रहः दधतमित्यत्र नात्यंतमा ब्रुत्रि तिन्तुमं निषेधः मिश्रणां करं चि
तधरिणः। पूरप्रवाहो विख्यातः पूरणेऽपि गुणेऽपि चेति कोषः ॥ब॥ श्यामलमृदुकलेवरमंडलमधिगत
गौरदुकूलं॥ नीलनलिनमिव पीतपरागपटलभरवलयितमूलं॥३॥ श्यामलं उज्ज्वलं मृदु कोमलं श्याम
लं कलेवरं यस्य तं॥ गौरदुकूलं पीतवस्त्रं परिधानं तं॥ नीलनलिनमिव नीलोत्पलमित्यर्थः कीदृशं नील
नलिनं पीतपरागानां केसरराजीनां पटलैस्तरैः समूहैः वेष्टितं पटलेन वलयितं विवेष्टितं। मूलंय

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

स्य सन्नत्वात्। धस्तूनामनेकार्थत्वेनाधिपूर्वो गम् इति इह परिधानार्थः॥ ३॥ तरलदृगंचलचलनमनोहरवदन
जनितरतिरागं। स्फुटकमलोदरखेलितखंजनयुगमिव शरदि तडागं॥ ४॥ कीदृशं हरिं तरलस्य चंचल
दृगंचलस्य चलनं मनोहरं सुंदरं यद्वदनं तज्जनिता रतिरागोऽभिलाषो यथा नारीणां येन। नारीणाम
तिकामवशत्वादिति भावः। किमिव शरदि शरत्काले तडागमिव॥ कीदृशं तडागं स्फुटकमलस्य विकसितप
द्मस्योदरे मध्ये खेलितं क्रीडितं॥ खंजनयोर्युग्मं युगलं यत्र तत्तथा॥ शरत्काले खंजनदर्शनं सुखितमे
व॥ तदुक्तं। अन्ते भोगो वराज्यपदः कलत्रवारः सुविशुद्धलेखा इति॥ ५॥ वदनकमलपरिशीलनमीलित
ति॥ मिहिरसमकुंडलशोभं॥ स्मितरुचिरुचिरसमुल्लसिताधरपल्लवकृतरतिलोभं॥ ५॥ हरिं कीदृशं। वद
नकमलस्य परिशीलनाय मिलिते मिहिरसमे सूर्यतुल्ये ये कुंडले ताभ्यां शोभा यस्य तं। तथा स्मितरुचि
रुचिरो हास्यदीप्तिसुभगः समुल्लसितो दीप्यमानोऽधरपल्लवः तेन कृतो रतौ लोभो युवतीनां रतापत्तिल
क्षो येन तं। तथा। स्तनयुगे चयिरतिलोलमितम्रगमदाद्यमामः॥ ६॥ शशिकिरणच्छुरितोदरजलधरसुंदर
कुसुमकेशं। तिमिरोदितविधुमंडलनिर्मलमलयजतिलकनिवेशं॥ ६॥ कीदृशं हरिं। शशिकिरणैश्च
च्छुरितस्याच्छुरितं मुद्रामस्यांतरीयस्य जलधरस्य तद्वत्सुंदराः सुकुमाराः केशा यस्य तं तथा॥ तिमिरेऽन्धकारे। उदि ६५

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

उच्छ्रितो यो विधुमंडलं चंद्रबिंबं स्तद्वन्निर्मलं मनस्तन्यत्र तिलकं चंदनबिंदुस्तस्य निवेशो वस्थानं यत्र तं त
था ॥ मृगाद्रिणां नागराणां तिलकं चंचच्चुंबिलमवेहि ॥ तस्य चंद्रसामीप्यं ॥ विपुलपुलकसरं उरिलं ति
कोलिकलापिरधीरं ॥ मणिगणकिरणसमूहसमुज्ज्वलभूषणसुभगशरीरं ॥ अकीदृशं हरिं विपुलो धिकः पुलक
न्नरो रोमांचा तिशायस्तेन दंतुरितं नलिनमोन्नत मिति ध्यर्थः ॥ रतिकेलिकलाभिः सुरतक्रीडकयोरधीरं चंचलं मणि
गणानां किरणसमूहेन समुज्ज्वलं दीप्यमानं यद्भूषणं तेन सुभगं सुंदरं शरीरं यस्य तं तथा ॥ ८ ॥ श्रीजयदेववचने विल व
ल्हिगुणीकृत लक्षणेनोरं प्रणमत हृदि विनिधाय हरिं सुचिरं सुकृतोदयसारं ॥ ८ ॥ २४ ॥ श्रीजयदेवस्य भणितं विल
वेन साधित रूपं चेन ल्हिगुणीकृतस्यालंकारस्य सारो यस्य तं ॥ हरिं हृतः सारो हे ॥ यस्य तं सारो चल्ले स्थिरं सेवध्या
यो नीरोधने हिपिवे तिविश्नू ॥ अलंकारवत्या जयदेवकवितायास्तु लेखनालंकारस्य द्वैगुण्यं प्रत्यवतिष्ठेति भावः ॥ ८ ॥
अतिक्रम्यापांगं श्रवणपथपर्यंतगमनप्रयासेनेवाक्ष्णोस्तरलतरतारं पतितयोः ॥ इदानीमेतस्याः प्रियतमसम
लोकसमयं पर्यान्तः स्वेदांबुप्रसरइव हर्षाश्रुनिकरः ॥ १ ॥ कश्चिदक्षप्रणमिति एषयोर्हर्षाश्रुनिकरः ॥ सात्त्विकभा
वेन नेत्रांबुप्रसरः प्रयातः तदिदानीं प्रियतमस्य वल्लभस्य समालोककाले अक्ष्णोर्नयनयोः स्वेदांबुप्रसरणपमाघ

=तलितहि

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

र्मजलप्रवाहसदृशाः। कीदृशयोः तरलतरतारकं चलाक्षकनीनिकं यथा स्यात् देवं पश्यतोः। कथमपांगेन नेत्रान्ते दृ
शा। अशिकम्पत्र्यवशात्तटपर्यन्तगमनप्रयासे मध्यकर्णवर्त्तिगमनायासेनेव त्राहृदसे शायां अन्योन्यमीपत
तीतिध्वनिः॥९॥ अधुनापुनरपि कविराह॥१०॥ तदंत्या स्रज्यांतं उतकपटकंडूलिपिहितं स्मिन्नेत्रांतेगेहाद्बहिता
लीपरिजने प्रियासंप्रयतां स्मरस्समाकुलत्सुतगं मलज्जायां लज्जापि व्यपगमादि दूरं मृगदृशः॥११॥ मृगदृशो
हरिणनयनायाः राधाया लज्जापि तल्लज्जावतीसती दूरं व्यपगमत् दिवागतेव॥ अवहितालीपरिजने सावधाने सखीगे
हाद्बहिर्गते सति छलकपटकंडूलिपिहितस्मिते विहितकसकंडूति। छादितहास्ये तल्यांतं शय्यांतं असज्जंत्याः
तल्पे शय्यायाः द्वितीरे स्मरः॥ अतः शेषः स्वरूपवचनं अंतः स्वरूपे पर्य्यंत विना शोपि कद्यू तद्विधिलिङः॥ इदा
नीमेव वचनादिकमंतरेण बहिर्गमनादीनां सावधानता॥ स्याता परिजनः परिकरे स्मृते सेवके पिवेतिधरणिः
केचित्त्वा आलीचपरिजनश्चेति आलीपरिजनः इतियोजयंति अलीराष्टोडीयंता॥ निवार्य लामोलि किमप्यायं वदुः पुनर्वि
दुरितिवत्॥ पुनः कीदृश्याः प्रियासंसक्तमुखं पश्यंत्याः स्मरस्पर्शान्येषां समाकलोति प्राय स्त्रेमसुतगमतिमनो
हरक्रियाविशेषदिदृक्ष॥११॥ इदानीं समाप्तेकविर्मंगलार्थं स्तुवन्नुपसंहरति॥१२॥ जयश्री विन्यस्तोर्मि हितहवमंदा ६५

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

रक्तकुसुमैः स्वयं सिंदूरेण द्विपरणमुद्रामुद्रितइव ॥ कुवलयापीडक्रीडाह्रमकुवलयापीडकारिणः । एतं कौलीनं सकृति
दुर्जीयति ॥ कुलं छेदोमुरच्छिदो ॥३॥ मुरच्छिदः कंसस्य कुडदंडोदंडकारोमदकुर्जीयसितकुंभक्षैता धवृत्तता । कीदृश्य
भुकीसीस्ट एवं कुविशीर्णसि रुधिरबिंदुः स एव स्वयं सिंदूरे मुद्रितचिह्नितइव ॥ कन्दलन्त आह ॥ द्विपरणमुद्राकुंभ
लयापीडेन ये भागाः संग्रामः तत्र तत्र जातो हर्षतया तत्र मेदाये बाहुरत्वं तद्युद्धविचारद इति सेवासिंदूरी ते तइत्या
रायः ॥ मंदारकुसुमैर्महितइव मुरच्छिदइ वा कीदृशैः जयश्रियाजयलक्ष्म्या विन्यस्तैर्दत्तैः तस्समरस्मेषुष्यष्ठ
कुवलिता यत एव मुरच्छिद वीरशराः सकुवलयापीडस्य कुवलयापीडस्य बाहुदंडस्य क्रीडया विलासेनहतकुवलयापीड
नामहस्ती येन तस्य तथा महित इति मही पूजायां क्तः ॥ इति मुद्राविद्रुसंजाता अस्य त्वर्थेन दसंज्ञा तेतार
कादिस्य इत्र तृप्त्यथ ॥ रुधिरस्य कल्लोहिता सूरकन्दतदास्यो शोणितइत्यमरः ॥ मरमसुर विरोधं छिन्त्वान् ॥
मुरच्छिदिति समृद्धिषल्योदिना क्विप् ॥ राधस्य मनसमये मानंदः सहर्षी गोविंदः संस्तोयत्रसलथा ॥ इति श्रीम
हुगद्धदिग्विरचितायां गीतगोविंदटीकायां सारदीपिकायां एकादशः सर्गः ॥ ११ ॥ ...गतवति सखि वृंदेमंद
त्रयात्तरलितेरस्मरपरवशाकूतस्मितस्नपिताधरां सरसमनसं दृष्ट्वा कांतं मुकुंदमुक्तुर्मवपल्लव प्रश्नवराषनेत्र
ह्रियां ॥ १ । सखी वृंदेरं धवयस्या वृंदे कदंबेग

तवहरिः स्रस्तोयथास्तु वाय॥ अद्वैव समाण विशेषः। कीदृशी। मंदस्मुछोयस्वरूपा नरो लज्जातिशायत्नेन
तिर्सरस्मरैति प्रोष्टौ कामः तस्परव शायातो लिप्रायः तेन संबद्धं स्मितमीषद्धसितं तेन स्नपितो व्याप्तो अधरोयस्या
स्तां। क्वचित् स्मितस्नपिताधरमिति पाठः। तत्र स्मितेन स्नपितौ दृष्टौ अधरोयस्यास्तां कर्तरिक्तः। पुनः कीदृशी
स्मरसंसानुरागं अलसं कामाविरीवानंथरं कांतं हस्तेदृष्ट्यामुकुलसुकुसुमः पुनर्नवपल्लवप्रसवैरलिनवकिस
लयप्रबोधैरिवयत्र॥ शय्यमं शय्यायां तत्र विच्छि प्रेपुसाहिते अस्तौ यया तां। तथाविशेषणमेव॥ कांतेदृष्टौ त्येवयोज
तस्य देहच्छि च्छा च्छामिति बहुव्रीहौ स्नवघः दशोः स्वांग इत्यर्थः॥ अस्मिन् सर्गे स्वाधीनभर्तृका वर्णनीया। तल्लक्ष
णं नाथ कालच्छरणे। यस्यारस्त्रिगुणा रुष्टः पतिः पार्श्वं न मुंचति। विचित्रविभ्रमासक्ता सा स्यात् स्वाधीनभर्तृकेति त
देवगीतेनाहाणी तस्यास्य विन्यासरागः। एकताली तालः।। रागलक्षणं।। स्वच्छंदसन्निहितपुष्पचापः प्रियारस
स्याद्रस्तुधरात्रिष्टपः पर्यंकमध्यस्य स्तनतोपवेशो सायः स्तुति इत्यन्वितहेमगौरः॥१॥ गीतानार्थस्तु॥७॥ द्रणमधु
नायणमनुगतमनुसरराधिके। हे राधिके अधुनाक्षरां मुद्रूर्धमनुगतमायन्नानायणा मंजुसम॥ ७॥ किंच
लयत्रायनतलक्रुकामिति निचुरणनलिनविनिवेशो। तवपदपल्लववैरिपराचंद्रमिदमनुसरवक्ष्यसुवेशो॥१॥ ६६
हेकामिति किसलयशायनतलेपल्लवत्त तत्राय्यातले चरणनलिनस्य पादपद्मस्य विनिवेशमर्पणं कुरु।

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri
Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

तदिदं किंचाललयशाखिनेकर्तितपदस्य पल्लव एव वैरी तस्य परागवंति। रक्ताः अस्तु नवं ३॥ पल्लवस्य पल्लवो नववैरी
भवति। यथा राज्ञो राज्ञी तस्य तु। अतः स्तवकस्थितमेवेति भावः। यद्वा स्तवकस्याशुशरणाय पल्लवस्य कोऽतिहरणात् पल्लवो वै
रीपदस्य भवति॥ अतः परं नवकस्थितमेवेति भावः पदं कीदृशं॥ सुवेषमपि मनोहरमप्यसौ पाधसह वैरिणः। किंचाधि
शेषणमेवेदं। तत्स्वरूपवातयोः खड्गस्तु पुष्टेऽचपेटयोरेतेति विग्रहः। आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै नरसूनवः।
अयनं तस्य ताः पूर्वं तेन नारायणः स्मृतः इति विष्णुपुराणे॥ अवेषद्विनारायणविशेषणं वा॥ ७॥ करकमलेन
करोमि चरणमहमागमितासि विदूरं। क्षणमुपकुरु शयनोपरि मामिव नूपुरमनुगतिशूरं॥ २॥ हे राधे त्वं विदू
रमागमितासि। अतस्तव चरणमहमात्मनैव करकमलेन हस्तापदं करोमि संवाहयामि। इह धातुनामनेकार्थ
त्वात्॥ करोति संवाहनार्थः विदूरगमनेन व्यथा जायते। अतः परं संवाहनमिति भावः। क्षणमुपकुरु प्रजा
यामिति वदंति। अत्रापि शयनोपरिशय्यायां मामिवानुगतिशूर अनुगमनसमर्थं नूपुरमुपकुरु। सुत
भक्ता त्वया शय्यायां तव मञ्जुकुरुष्वेति भावः॥ ८॥ एवं वदनसुधां निधिगलितममृतमिव रचय वचनमनुकूलं।
विरहमिवापनयामि पयोधररोधकमुरसि दुकूलं॥ ३॥ हे राधे तव वदनं स्वयं वदे समर्थः॥ अनुकूलं प्रियं

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

अमृतमिव॥ कीदृशममृतं। तवयदनमेव सुधालिपिश्चेदुः तस्मादुह्लिं तं फलितं उरसिवक्षसि दृढं स्थपदिहं का
मनयनया मि। स्फोटयति। कीदृशीं। विरहमिवयोगसमसि त्यर्थः॥ पुनः कीदृशीं पयोधरयोरोधकमाच्छादकं
अत एवोपनया मि॥ वियोगोपिकांतं पयोधरस्पर्शे धकों भवतीति भावः। यद्वा पयोधरोमे घोरो धको विरोधी
यस्य विरहस्य तं॥३॥ प्रियपरिरंभणरसरसवलितमिव पुलकितमतिदुरवापं। मदुरसि कुचकलशं विनिवे
शय शोषय मनसिजतापं॥ ३॥ हे कृष्ण मदुरसि मम हृदये कुचकलशं विनिवेशय॥ अर्पय॥ अतिदुःखेन
वाप्यत इति तथा बहुं अत एवं पुलकितं वसिवं संजातरोमांचमस्तु अहा अनेन कर्मणा मनसिजतापं कामपी
डां शोषय खंडय॥ सजलकजलेन अश्रुजातलनया तापापनोदे उज्यत एवेति भावः दुरपद्दति दुःखं सुख
कृष्णधेषर दूर विपुलतु प्रत्ययः॥४॥ अधरसुधारसमुपनय भामिनि जीवय मृतमिव दासं। त्वयि निहितमन
सं विरहानलदग्धवपुषमविलासं॥५॥ हे भामिनि कामकलाकुशले अधरसुधारसम ओष्ठामृतरसमुप
नयदेहि॥ अतः सुधादानेन मां दासं मृतमिव जीव यथा अमृतेन मृतजीवनं स्थिरमिति भावः। कीदृशं
त्वयि विषये विनिहितं संस्थापितं चेतं वेटकचित्त मिच्छार्थ विरहानलेन वियोगवह्निना दग्धं वपुर्यस्य तं। अवि ६७

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

लासंबिलसंस्करहितं॥८॥ सरदूरदेशमंपात्रेना विकेन्द्रस्य धीवस्योपि इति विश्वः उह्येजकनया खिरहानलये
साम्प॥७॥ अक्षिमुखिमुखवस्यमणिरसनागुणमनुगतकंगणिनादं॥ श्रुतियुगले पिकरुतिविकलेमम
मवाह्येमदवसादं॥६॥ हेसखिस्खिवंद्रवदनेमणिमयरसनागुणकांचीदामसुखस्य॥ सदराश्लेषकोम
सां॥ कृहिस्त्री॥ अस्तु दशो गुणः कंकणिनादो यस्य तं॥ गीतस्य हृदयानंदमित्यर्थः॥ यद्वा कंकणिनादं कंकणशब्दमनुगुण
मनुसारं अत्रप्येतिर्यावत्॥ एणो वो विकल्पपदे अनुगुण इति साधुः यद्वा अनुगुणस्य योग्यस्य स्वरस्य निनादः
शब्दो अनुसरणस्तोपायत्र॥ सदरेककवंधकीर्तितइति रत्नाकरः॥ मम श्रुतियुगले कर्णयुग्मे विरहेविरहेण
मोवसादस्तं शमयशान्तं कुरु॥ अवसादकारणमाह॥ पिकरुतिविकलेः कोकिलशब्दैः दुःखिते रसनांशछेन मंद
शब्दवतोः कर्णयोः रूपदशां विजनये त्यर्थः॥ सुखवंकत्येति इति लोके सुखस्येति साधुः॥७॥ मामति विफल
षा विफलीकृतमवलोकितमधुनेदं॥ मीलितलज्जितमिवनयनं॥ तवविरमवस्मरजातिरयेदं॥७॥ हे रा धे
तवेदनेत्रे कर्तृमामवलोकितुं इष्ट अधुना इदानीं लज्जितमिवजातं त्वपमीव मीलितं विधत्ते कीदृशं मां अतिनिष्क
लरुषा निष्फलक्रोधेन विकलीकृतं दुःखितं अतएव संलीनभूतायं नयनं निमीलनं मामवलोक्य विरक्तिसाचर तिखेदं॥
स्मरपादैन्यं विस्मृत्य ज विरमेति श्लोकः पद्यस्मोरसनिरुपस्सोपदं॥८॥ श्रीजयदेवभणितमिदमनुपद निगदि

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

तमधुरिपुमोदं ॥ जनयतु रसिकजनेषु मनो ममभर रतिरससारं ॥ नोदं ॥ ८ ॥ श्रीजयदेवकवेरिदं कर्न्तु रसिकज
नेषु च तु रसनेषु मनोरमो मनः श्रीतिकारकोश्त्तिरसना ध्यायेण विनोदं हर्षं जनयतु ॥ करोतु ॥ कीदृशं पदे
पदे लिंगादितं उक्तोमधुरिपोः सहस्य मोदो हर्षो यत्र गीयते तत्र कथा ॥ ब ॥ प्रत्यूहः पुलकांकुरेण निविडाश्ले
षो निमिषेण च ॥ क्रीडाकूतविलोकितेऽधरसुधापाने कथा नर्मभिः आनंदाधिगमेन मन्मथकलायुद्धे
ऽपि यस्मिन्नभूदुद्भूतः स तयोर्बभूव सुरतारंभः प्रियंभावुकः ॥ १ ॥ तयोः राधामाधवयोः स सुरतारंभो विल
सोपक्रमो प्रियंभावुकः ॥ प्रियसेवनशीलो बभूव यातः यस्मिन् सुरतारंभे निविडाश्लेषेण गाढालिंगने
न पुलकांकुरेण रोमोद्गमेन प्रत्यूहोऽन्तराय कृतो निमिषेण क्षिपक्षम चलनेन च क्रीडाकूतेन हर्षलासे
न विलासालिप्सायेण स्निग्धलोकितं च प्रत्यूहो जातः अधरपानेऽधरामृतपाने कथानर्मभिः वाचोकेलि
भिः कथासुखे वीप्रत्यूहो जातः वदनेन द्वयोरपि सहेदर्शितः विघ्नोऽन्तरायं च स्वल्पः दूरः स्मरः प्रियेऽत्यलंयस
ति वा ॥ त्वया ख्विन्नोऽपि शेः ॥ षडेव श्लोकर्तरी तिखकड्रू ॥ ख्विवा सुमागमः ॥ ब ॥ दोर्भ्यां संयमितः पयोधर
भारेण पीडितः पाणिजैः कृतं कीर्णो दशनैः क्षताधरपुटः श्रोणीतटेनाहतः हस्तेनानमितः कचेषु
अधुरसंदेन संमोहितः ॥ कांता कामपि तृप्तिमाप तदहो कामस्य वामा गतिः ॥ २ ॥ कांतो वल्लभः का ६०

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

मस्यानिर्वचनीयां निर्वर्णिमहाउ हिंलेसो सकी दृशः दो स्त्रीबाहुल्यां संयमितो बद्धः एयो धरेण्यापी इव : पाणि
जैर्नखैरुक्कीर्णः अविद्धः खंडितइति यावत् दशनैर्दृतेः हताधरस्तुंदस्य सततथा ।। श्रोणितटे कंचपदेशो नखा
द्रवतः ताडितः हस्तेन कचेष्ठना मितेः अधरसुधया उष्टा मत संदने मरन्द्रणे न सोमो हि मः तस्मादेवं तते पिइ
लेमापि अहो आश्चर्यं कामस्य वामदक्षिण्या गतिः दृश्यां दृष्टेर् विषये पियत्वं सिप्राप्ति स्त्रद्धिपरीतमेतियामाना
तएवाश्चर्यं मिथि लुंठबंधना हिनाट मिलास इति भावः अर्थान्तरन्यासो यं ज्ञेयः।। सोर्थान्तरन्यासे वस्तु सि
द्धिरूप किंचन मद्याधनसम र्थस्यैव यद्वतिर्द्वी ।। ७।। तारां केर तिके लिसंकुलरणाङ्गसेन या साहसः घायः
कांतउयायकिं विद्रुपे एप्रारं लियसं स्वमाल निस्पंदा घनस्थली ज्ञि थिलि ता वोर्यु ल्लि रूकूपितं वक्षोमी
लितमाक्षियोरू बस्सः स्त्रागांकतः सिद्धति ।।३।। यथा कांतज यायवल्लतयैया र्थस्त्वमालक्षरतोय
ऐकं विद्रुप श्रियरतिप्रारब्धं साहसप्रायं सहसव कुर्वंयया सव तेवं।। केचर तिके लिः कामक्रीडा तया
संकुलो यो रणाङ्गः यामशापांसोगपकुमे ।। मारस्याकामस्यांकं खिन्नयत्र तत्स्मिन् युद्धपक्षे मारो मारणं
तस्यांको यत्रेतियोज्यं तदेवाह ।। जघनस्थली ति स्पंदा जघनमेव स्थली ज तनवाहिना साचलनसूनोत्य
थेः दोर्वल्लीबाहुता शिथिलता श्रे थिल्यं प्राप्ता वक्षरस्थलउच्छं पिन्न हि निमीलिते स्थडिते।। अन्यथा

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

तः स्त्रीणां पौरुषरसः पौरुषेण रसोनुरागः सिद्ध्यते॥ पुरुषेण हि समरे बन्धः कृपादिकं न तु लभ्यते। स्त्रिया तु स्याद् इत्यमत
तरेण नतान्द्रशापो रूष। माध्यमं इति तावं मारस्त्वमारणे कामं इति कोषः जयाये तिना द्रष्टव्यं च तुर्थी॥ ७॥ तत्र पापा
रत्नपाणिना किं तमु रे लिङ्काकषायेद्दृशोनि धरिणिधर श्रोणिमा विलुलितः स्वस्वस्वडोम्र दूजः॥ कांचीदामदर
श्लथायावलमितिप्रातर्निखातैर्दृशोरेति: कामशरैरसादद्भुतमन्त्र तपुर्मनः कीलितं॥ ५॥ एतैः कामशरैः पशु:
स्याति मोमनश्चित्तं कीलितं बद्धं यच्च दद्भुतमाश्चर्यमत्र त्वकैः कामशरैः तस्याः राधायाः पाटल एव ति रक्त
पाणितो नखक्षते नांकितं छिद्रितं तदुरो वक्षः दृशौ नयने निद्राकषायिते। निद्रालो हि ते स्रग्धरो श्रोणिम
उच्छलो हि बन्धिधौता: प्रच्छालिताः केविलुलिताद्रूतस्वनो निच्छिंघास्त एव पस्सस्त्रस्तो गत माल कांः कां
चीदामभे खलपाणौ दरमी षदस्थ्यंश्लथं शिथिलमचलं यस्यास्तत्तथा इति प्रकारेतारां धरण्याः पशु प्रियस्य
दृशो प्रातःकाले तिखातैर्निखदतं जागरस्तुंबनकेशाकर्षणनीवीमोचनादिपंचपंचबाणः कारवेन लिप्तपिता
लिप्सात शरैर्मनः कीलनमद्भुतमेवेतिनावः॥ स्फुतरत्न कृपाटलः॥ इत्यमरः॥ कषायो रसक्लेदे स्यात्निर्यासो ६८
लोहितो न्यवदिति विश्वः॥ शोणाः कोकनदच्छविरित्यमरः श्रोणि तत्राष्टा दिमनि त्रयम् स्यंदः इषदर्थे द
रे व्यपमि॥ अमरः अर्थेदे शोणं चलमिति च॥ कीलितमिति कीलप्रलिष्टेतो। प्रातःकाले राधायाः सुरत वि

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

मद्विरहेण वेह नु तावेन माधवस्य मनः कीदृशं तन्मनः सूद्दिति सौवः ॥७॥ ग्राम प्राप्य मयि स्वयंवरा हीरे दती रे दे ॥ ३ं
के सुंदरि कालकूटमपि वरमूढो मृडाणीपतिः हन्त सर्वकथा लिखनमुपमनसो विलिप्यकमो चलराधया स्त
नकोरकोपरि विलसन्नेत्रो हरिर्विवशः ॥५॥ हरिः कोपुष्णानु अवशं रहेतु । इति श्लोकार्जनाकवि रत्निषय
ति । कीदृशो हरिः स्वाधया स्तनकोरकोपरि स्तनौ कुचौ कोमलत्वादिना गुणेन सदृशौ कोरका विवशयोरुपरि
विलसती संवृद्धे लोचने यस्य स तथा मां चल हृदय ग्राम देश लग्ना चले विक्षिप्य दूरा त्वा कीदृश्या: इत्थमनेन स
कारेण पूर्वकथा लिखनमुपमनसः कथं दर्श विज्ञेया: इत्यर्थः । श्लि मिलादि हे सुंदरि ग्राम प्राप्य मृडाणीप
तिः हीरे दती रे हारे स्मार्याती रमध्ये कालकूटं विषमपि वदति तिरोके उपसेदे । अतएव मूढा ज्ञानं दुर्बल:
चाकीदृशी ॥ मयि मद्विषये स्वयंवरपरं मर्दकपूत्तिकामित्यर्थः मृडाणी गौरी तत्स्याः पतिस्तेन गौरीपतिवेपितवा
ला सा द्विषम पिवदिति गौर्या अपि चं स्मरणेति भाव: ॥७॥ व्यालोलः केशपाशस्तरलितमलकैः स्वेदलोलौ कपोलौ
स्पष्टा दष्टाधरश्रीः कुचकलशरुचा हारिता हारयष्टिः । काञ्चीकाञ्चीद् गतासां स्तनजघनपदं पाणिनाच्छाद्य सद्यः
पश्यन्ती चात्मरूपं तदपि विलुलितस्रग्धरेयं धिनोति ॥८॥ इयं राधा तदपि धुनोति । कीदृशी आत्मरूपं नि
जरूपं पश्यन्ती । पुनः कीदृशी विलुलिता इतः ततः प्रापि कमालाकेशस्य विलुलिता स्रग्धरा । कें

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

चास्तन ऊघ्नयोः पदमासोगतस्तेनपाणिनाहस्तेन सघस्तत्द्रुपाएवाछाद्यतिचे धायनदपीतिकतः केशपाश
यत्रास्तकेशोव्यालोलवंचलोत्तद्द॥ अलकैश्चूर्णकुंतलैस्तारलितंस्थानाच्चलितं॥ यद्यातरलितंहसितंयस्य
स्यात्तथाकपोलौघूर्मितलेनवंचलावत्तौ। अधरश्रीः उत्पलदलस्पष्टाअव्यक्ताद्दष्टादंतखंडिताहार
यष्टिमुक्ताकलापः कुचकलशरुचास्तनद्युटीत्याहारितादूरंसताकांचीक्षुद्रघंटिकाकंपिताश्रोणि
गर्ताचलितायस्मात्हिसर्वत्रयोज्यंतस्मादित्यत्तिधानात्यच्चदोर्नित्यस्तबंधव्यात्सग्धरेत्यानिधानादत्त
मपिसूचितं अत्रध्वनोति लीलार्थः।८॥ ईषन्मीलितनेत्रमुग्धहसितंसीत्कारधाराविशाव्यक्तव्योकुल
केलिकोकुविकचाहंसासुधीतधरं आस्तेचिपिपयोधरे परिपरिरंभंगाकुरंगीदृशोहर्षोत्कर्षविमुक्त
निःसहतनोर्न्यापिबत्याननं॥७॥ कुरंगीदृशोहरिणनयनायाः आननंमुखंधन्यो भाग्यवानजनोधयति
पिबति। कीदृश्याः हर्षस्योत्कर्ष आधिक्यंतेन विमुक्तापरित्यक्ता अत एव निःसहाकार्शंक्षमा तनुःशरीरंय
स्याः आननंकीदृशं। ईषन्मीलितंनेत्रंमनागमुकुलितंनयनेमुग्धंसुंदरंहसितंहास्यंयत्रयत्रयथास्तुनःकीदृ
शं। सीत्कारस्यकामविलासविशेषस्यप्रधारापरंपरातद्दशातदायच्चसावलोव्यक्ताआकुलतयाकेलिःक्री ७७
डातयाव्याकुलःशोकादिधूनिस्तेनविकशांतोदीप्यमानोयेदंतास्तेषांमंशुभिःकिरणैःश्वेतःपाटलि

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

तोधृतोयत्र तत्तथा हेतुमाह॥ स्यासे मा हि॥ मृसेनेति॥ स्यासपदनेन उ तद्धे किं सिद्धलाना न्विनो योपयो धृतैतयोरूप दिक्
द्भूतागस्यपरिष्ठंगा द्राक्षेषा लतनकलश मापी अग्रआलिंग्य धत्तो धरं पिबंती तितावः॥ काकुस्त्रियां विकारोयः शोकभीत्या
दिभिः ध्वनिः इत्यमरः॥ निन्न; कंठध्वनिर्धीरैः काकुरित्यभिधीयते॥ इति विश्वः॥ ७॥ अथ साभिगता बाधस्य धा स्वाधीन
भर्तृका॥ निजगाद इग तिक्रांतं कांतमंडनवांछया॥ ८॥ अथानंतरं कांतं प्रियं राधा निजगाद॥ कीदृशं॥ रते सुरते क्लांतं
परिश्रांतमपि॥ किमर्थं जगादेत्यत आह मंडनवांछया प्रिकर्तृको लंकरणवांछये त्यर्थः॥ राधा कीदृशी निर्गता आबाधा
ले चे ति: पीडा बाधा पीडा बाधा ध्रुवरुच्यत इति विश्वः॥ यद्वा निर्गता आ समंता द्भावेन बाधा कामपीडा यस्याः स्वात
थाप्युमः की दृशी स्वाधीनभर्तृका सुखेन आधीनः अयत्नो तत्तोपि प्रियो यस्याः सा तथा॥ ७॥ ष्ट्रएंकय इतेने
ष्ट्रलएंचरण पाति ते॥ वक्ष्ये के नैवक्कांतेन कीते स्वाधीनभर्तृका॥ इति सरले। नदेकी तेना हा। गीत स्यास्य रामक
लाभरण:॥॥ ललितालः॥ निजगाद सा यदुनंदने। विहरति हृदयानंदने। यदुनंदने लक्ष्मीविहरति सति। सा राधा निज
गाव क्रकवती कीदृशे हृदयानंदने हृदये स्वचित्तहर्षजनके किं जगादेत्यत आह॥ ७॥ कुरु यदुनंदन चंदनशिशिरतरेण करेण
दृयोधरे। मृगमदपत्रकमत्र मनोभव मंगलकलशसहोदरे॥ हे यदुनंदन मम पयोधरे करेण हस्तेन मृगमदस्य कस्तू
रिकायाः पत्रकं तिलकं पत्रावलीं कुरु॥ करेण कीदृशेन चंदनवत् शिशिरतरेण निशीतलेन। कीदृशे पयोध

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

रा। मनोत्तवस्य कामस्य मंगलार्थं कलशः पूर्णकुंभः तस्य सहोदरे तुल्ये अत्र मंगलकलश इव नरस्य हर्षितो धूलितायत्र
मंगले हिरण्यपंतस्य कलशः मंगलो स्तन इत्युक्ते स्याः मंगले हेमहारकमिति विश्वः॥ केचित्तु चंदनछिद्धारितस्तो
त्यादिं चंदनेन छिद्धारते प्येवं देहि॥ मृगनाभिर्मृगमदो गंधसेखइत्यपि हारावली॥७॥ अलिककुलगंजनमंज
नकं रतिनायकसायकमोचने। चंदधरसुधुबनलंबितकुंडलमुद्रवलयप्रियलोचने॥ हे प्रियलोचने
त्रैश्चयीन्मम चंदधरं सुधुबनेन लंबितमधः स्रस्तं चलकुंडलं चेति विशेषणसमासः तं कुंडलमुद्रवलयाकुंचित
लं लंबितकुंडलमिति पाठः तत्र चंदधरसुबनेन लंबितं प्रदायकुंडलं तद्वत्तलय। द्वीपंय। कीदृशं कुंडलं अलि
कुलं सस्य तस्य मरस्यमूह स्य गंजनमस्ति तयः गंजयतीति गंजनकं॥ भ्रमरसमूहमस्ति रत्नकामस्तिस्मरस्यः लो
वनेको दृशीरतिनश्चिकस्य कामस्य शराः पिकमोचनबाणप्रेत्तेन इवैयिहवा रतिनायका समोचनं हृष्णोयस्मा सा
ता। नयनं कज्जलरंजितं विकामास्याकामोबाणानुसुचंतीति भावः। क्वचित् अलिककुलगंजनरवंजनमिति
पाठः तत्र अलिककुलं गंजयतीति गंजनकं स्रवत्वाः गंजनकः खंजरीटकः। नयनकज्जलेन समरुद्रूपकं केचित्तु
अलिककुलगंजनमंजनोऽकं ड लिपाव॥ हे अलिककुलगंजनमंजनं लोचने नेत्रं कुलयमज्ञौ कुंकुं। अद्यपदे अनेनेति
अंजने अंजनी इति ख्या। तं लंबितकुंडलयोकलये पत्रं धसंख्यः॥ रवीअसी रसनुरवंबर्मदृतिहारावली तस्य ७२

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

व्ययः॥ नयनकुरंगतरंगविलासनिराशकेश्रुतिमंडले। मनसिजपाशविलासधरेसुजनेवेषयंनिवेशयमंगलो॥ ३॥ हेजन
वेषरुचिरवेषजनहेनयनकुरंगस्यमृगस्यतरंगविलासउत्फालगमनंतस्यतस्यनिरासोनिषेधस्तंकरोतीतितस्मिन्दृशु
तिमंडलेकर्णमंडलेचेति। तत्रकुंडलेनिवेशय॥ अरेपय। कीदृशेश्रुतिमंडले। मनसिजस्यकामस्यपाशविलासंधरे
तितस्मिन्। पाशः पाशगमननिरोधीतवत्येहिविभावः धरइतिधरेस्वत्रधरएपचाद्यच्॥ ३॥ भ्रमरस्वयंस्वयंनसु
परिष्कुरिरसुरुचिरमममृत्युखे। जितकमलेविमलेपरिकर्मयनर्मजनकमलकंमुखे॥ ४॥ ममसुखेवयदनेअलं
कंपरिकर्मयमंडयशापय। कर्मयाधनंतकरोतीतिणिच्। परिकर्मयेत्रसाधुः कीदृशेमुखेजितंकमलंनयनतया
दृशे। विमलेशुद्धे। अलकंकीदृशं। नर्मजनकंक्रीडाकारकं। कीदृशमलकं ममस्तनमुखेउपरिभ्रमरचयंत्यंगदृशु
रुचिरमितिकालंबहुकालंपारचयतंकारयं। स्वजातीयबुद्ध्याभ्रमरास्तवरपतंतीतिभावः। नमिएविकुरालकनाहि
दृष्ट्वायैवेति। उपरिललाटेसंमुखेभ्रमरचयंरचय। अयेतस्मिन्नत्रविसंधेअनुप्रासंगएवसंविधेनकारस्यतद्वस्था
नसंधेतयोः सकूरमित्यननानुस्वारपूर्वःसकारःस्यातथासतिद्वित्वःपामस्यानावएव। तस्मादेकस्मिन्नूपावेअर्द्धद्वयं
नघटते॥ नच्चवराग्नितिपरत्वेदेकारेयामपरांतः येनानुस्वारस्यत्यर्थद्वयंस्यात्। नचवक्तव्यंस्वयंतमितिसमस्तपदेषिव
र्गोवर्गीतिइत्यनेनानुस्वारस्यनकारोक्तेमत्यस्मात्नव्याख्यातुकूलएवपाठोभवति। भिन्नेपदेअसतिप्राप्तसंबंधेनकारस्य

गी०गो० प्रणमन्नाचावात्ऽउद्धारवैसादृश्यं॥ हे चंद्रलमलकं परिकर्म्मय प्रसाधय॥ शेषं पूर्ववदेव॥८॥ मृगमदरसवलितं कुरु
टी०उ० तिलकमलिकरजनीकरे विहितकलंककलंकमलाननविश्रमितश्रमशीकरे॥५॥ हे कमलाननपद्ममुख अलिकरजनी
७२ करे ललाटचंद्रे तिलकं कुरु। कीदृशं तिलकं मृगमदस्य कस्तूरिकायाः रसेन वलितं संबद्धं गौडे तिलकमित्यर्थः॥ वलि
तं मनोज्ञं पतः कस्तूरीतिलकमत एव श्यामतया विहिता कलंककला षोडशी नागोयत्र॥ एतेन द्वितीया चंद्रा इतिध्व
यः॥ तिलं कर्वं शाय:॥ किंभूते विश्रमिता श्रांतश्रमशीकराः॥ घर्म्मशीकराः प्रयासजबिंदवो यत्र॥ तस्मिन् श्र
तः श्रमजलीकरणं चंद्रोपि लांछनं न छविदृश्य तद्दृश्य तावः के चित् अलकरजनीकरे मिथ्या चंद्रे तिलकं कुरु अल
कशब्दो हृदयमध्ये व्याप्नोति वदंति। तन्न॥ अलिकशब्दस्य मिथ्यावाचिनो मध्ये ऽन्यस्यादर्शनात्॥ अकविप्रयो
गदर्शनमंतरेण कल्पनेति प्रसंगात्॥ ललाटमलिके गोधिरित्यमरः॥६॥ घनरुचिरे चिकुरे कुरु मानदमान
सिज धुज चामरे॥ रतिगलिते ललिते कुसुमानि शिखंडिशिखंडकडामरे॥६॥ हे मानदमानखंडक यत्रालि
ह्लोत्पत्तिदायका चिकुरे केशे कुसुमानि कुरु। कीदृशे चिकुरे मनसिजस्य कामस्य ध्वजचामरे चामरं
रूपे। कीदृशे रतिविगलिते सुरतविदीर्णे ललिते मनोहरे॥ शिखंडिशिखंडकडामरे। शिखंडी ७२

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

मयूरः तस्य शिखंडः पिच्छः तेन तः स्वार्थे कन् ततः डामरः अलंकारो यत्र॥ मानंददासीति मानदः दरालेवा॥ कचिदत्र शि
खंडिविखंडकडामरेत्यपि पाठः॥ तत्र शिखंडिनं विखंडते इत्यर्थे कप्रत्ययः। स चासौ डामरो बालक इति डामरो बाल
कस्तोल्पे इति विश्वः॥७॥ सरसघनेजघने मम शंबरदारुणकंदरे॥ मणिरसनावसनाभरणानि शुभाशय
वासय सुंदरे॥७॥ हे शुभाशय स्नेहहृदय मम सुंदरे मोहने स्त्रीकटिकायां रसनावसनं मणियुक्तं रसना सरणानि
वासय परिधापय। कीदृशे सरसजघने रसेन सह वर्तमान इति सरसः स चासौ घनो निविडश्चेति तस्मिन्। पुनः कीदृशे शंबरस्य
सुरविशेषस्य दारुणो नाशकः कामः स एव वारणो हस्ती तस्य कंदरे गह्वरे। हस्ती गिरिकंदरे तिष्ठति स्म ते तथैव
पि कामः तत्रैव संगतो वसतीति रूपकं॥८॥ श्रीजयदेववचसि जयदेवे हृदयं सदयं कुरु मंडने॥ हरिचरणस्मृ
तिसहस्रकलिकलुषज्वरखंडने॥८॥ श्रीजयदेवस्य वचसि हृदयं सदयं विकुरु कुरु॥ कीदृशे जयदेवेंदीवतीति
पदः इत्याति नुपसर्गकः पुनः कीदृशे हरिचरणयोः स्मरणामृतेन कृतं कलिकलुषस्य पापतापस्य ज्वरखंडनं खंड
नमयेन। पापज्वरनाशक इत्यर्थः॥ अत एव मंडने अलंकरणे नूतने विविधनामभूपननागपदकंदर्प। यथोज
नाद्भवनमलंकरणमिति भावः। बारवयक्रमयोश्चित्रपत्रकेरणकपोललोलाः जघनेकांचीमंचय सूजाकवरी
स्थिसरं कलयवलयपाणौ पादे तत्पुंकरुरपुरा विति निगदति प्रातः पीतांबरः प्रियाकरोत॥ ॥ हे मोधवजयजय।

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

गी०उ०

७३ मम कुचयोः। स्तनयोः चित्रं नानाप्रकारं करेण रचय॥ स्वकरेणैव रतिशास्त्र [illegible] चनार्थी कपोलयोर्गंडयोः
पत्रं पत्रावलीं रचय। जघने कांचीं घटयस्व। पुष्पमालया कबरीं सुस्थिरां [illegible] या चिकुरं [illegible] या। पाणौ द
स्तवलय॥ श्रेणीकटकमालां कलय आरोपय। आरोपय। तथा तेनैव प्रकारेण मम पादयोः नूपुरौ रचय
इत्यनेन प्रकारेण प्रियया इतः उक्तः अतएव पीत आमोदवान्॥ पीतांबरो हरिः तथा चकार [illegible] हत
वान्। गीतोक्त जघनाद्यलंकरणमिह विरुक्तिमावहति हर्षोत्कर्षेण वसंकथनात्। अन्यथा पुनः हरिणा [illegible]
पुनरुक्तिप्रसंगादिति [illegible]। अचेतं वगेति क्षेपणयोः [illegible] मेति सर्वत्राकांक्षा वशाद् चेति पर्यंकान्वेत्या
दि॥२४॥ पर्यंकीकृतनागनायकफणश्रेणी मणीगणे संक्रांतः प्रतिबिंबसंकलनया बिभ्रद्वपुर्विक्रियाः॥
पादांभोरुहधारि वारिधिसुतामक्ष्णां दिदृक्षुः शतैः कायव्यूहमिवाचरन्नुपचितानादो हरिः पातु वः। श्रीह
रिः कृष्णो वः युष्मान् पातु रक्षतु। कीदृशः सर्वदिक्षु यां वितन्वन् धारयन्न्(?) कयाहेतुभूतया पर्यंकीकृतस्य शेष
स्य नागनायकस्य फणश्रेणी फणानां मणीनां गणे समूहे संक्रांतः संबद्धो यः प्रतिबिंबप्रति
फलनं तेन संकलनया। अत एव। कायव्यूहमिवाचरन् बहुशरीरत्वमिव कुर्वन् पादांभोरुह धारिवारिधि
सुताः अल्पं लानुरागार्थं॥ कमलावी [illegible] शतैः दिदृक्षुः द्रष्टुमिच्छुः॥ अत एवोपचितः॥ हतसमृद्धकामसं
[illegible] नसेवंतीति। तदर्थं कामकेलिं हन्नेवाक्षि सहस्रैरेव मिमित्त॥ ७३

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

पाण्डुलिपिः समाप्ता

MANUSCRIPT ENDS

ختم شد

Dr. Urmila Sharma Collection. Varanasi

CC0. In Public Domain, Digitizagtion by eGangotri

Dr. Urmila Sharma Collection, Varanasi